معارف وزیرلیگی

تعلیمی نصاب و معلم تربیه‌لش

مرکزی معینیتی

تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک

کتابلر تألیفی عمومی ریاستی

اۉزبیک تیلی

اۉنینچی صنف درسلیک کتابی

باسیلگن ییلی: ۱۳۹۵ هـ . ش.

درسلیک کتاب‌لر معارف وزیرلیگی‌گه تېگیشلی بۉلیب، بازارده آلدی- ساتدی‌گه اجازه بېریلمه‌یدی. متخلف‌لر بیلن قانونی معامله بۉله‌دی.

معارف وزیرلیگی
تعلیمی نصاب و معلم تربیه‌لش
مرکزی معینیتی
تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک
کتابلر تألیفی عمومی ریاستی

اۉزبېک تیلی

اۉنینچی صنف درسلیک کتابی

(10- صنف)

باسیلگن ییلی: ۱۳۹۵ هـ . ش.

متن مؤلفی: پوهندوی سید محمد عالم لبیب

علمی و مسلکی ادیتور: محمد حلیم یارقین

تیل، گرامر و فعالیتلر مؤلفی: دکتور شفیقه یارقین

دینی، سیاسی و فرهنگی کمیته سی:

- معارف وزیرلیگی تعلیمی نصاب یوکسلتیریش و درسلیک کتابلر تألیفی ساحه‌سیده مشاور حبیب‌الله راحل
- اسلامی تعلیم و تربیه بؤلیمی نینگ عضوی فیض محمد عثمانی
- فرهنگ بؤلیمی باشلیغی عبدالحمید عاطف

دوکتور شفیقه یارقین نظری آستیده

تېکشیرووچی: دیپارتمنت باشلیغی معاون مؤلف اتوب الله قویاش

نظارتچی کمیته سی:

- معارف وزیرلیگی تعلیمی نصاب، معلم تربیه‌لش و ساینس مرکزی نینگ معینی دکتور اسدالله محقق
- تعلیمی نصاب یوکسلتیریش پروژه سی نینگ مسؤولی دکتور شیر علی ظریفی
- تعلیمی نصاب یوکسلتیریش و درسلیک کتابلر تألیفی نینگ عمومی باشلیغی "باش مؤلف اؤرین باسری" عبدالظاهر گلستانی

طرح و دیزاین: نجیب الله نیازی

بسم الله الرحمن الرحيم

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی   دا عزت د هر افغان دی

کور د سولې کور د تورې   هر بچی یې قهرمان دی

دا وطن د ټولو کور دی   د بلوڅو د ازبکو

د پښتون او هزاره وو   د ترکمنو د تاجکو

ورسره عرب، گوجر دي   پامیریان، نورستانیان

براهوي دي، قزلباش دي   هم ایماق، هم پشه یان

دا هیواد به تل ځلیږي   لکه لمر پر شنه آسمان

په سینه کې د آسیا به   لکه زړه وي جاویدان

نوم د حق مو دی رهبر   وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بسم الله الرحمن الرحیم

معارف وزیری پیامی

عزیز اؤقیتووچیلر و اؤقووچیلر،

هر اؤلکه نینگ یوکسه‌لیشی و رواجله‌نیشی تَملی تعلیم و تربیه دیر. تعلیمی نصاب تعلیم و تربیه نینگ مهم عنصرلریدن بؤلیب، علمی انکشاف‌لر و جمعیت نینگ احتیاج‌لری گه کؤره یسه‌له‌دی. علمی انکشاف‌لر و جمعیت نینگ احتیاج‌لری همیشه اؤزگرماقده‌لیگی آچیق- آیدین دیر، شونینگ اوچون تعلیمی نصاب هم علمی و دقیق اؤزگریشی کېره‌ک. البته تعلیمی نصاب سیاستی اؤزگریش‌لر و کیشی‌لر نینگ قره‌شلری و مَیل‌لری گه تابع بؤلمس‌لیگی ضرور دیر.

قؤلینگیزده‌گی کتابلر شو اساس‌ده مهیا و ترتیب قیلینگن، علمی فایده‌لی موضوعلر اونگه قؤشیلگن، اؤقوو جریانیده اؤقووچیلرنی فعال سقلش اؤقوو ریجه‌سی نینگ بؤلَگی بؤلگن.

بو کتاب فعال اؤقوو یوسین‌لریدن فایده‌لنیلگن حالده، تعیین قیلینگن تعلیمی رېجه و کؤرستمه‌لر اساسیده اؤقیتیله‌دی. آته- آنه‌لر هم اؤز قیز- اؤغیل‌لری گه یوقاری کیفیت‌لی تعلیم و تربیه آلیش‌ده اوزلوک‌سیز یاردم بیره‌دیلر، دېگن امیدده‌من. شونده، معارف نینگ آماج‌لر و ایستک‌لری یوزه گه چیقیب، اؤقووچیلر و یورتیمیز گه یخشی یوتوقلر و نتیجه‌لر حاصل بؤله‌آله‌دی.

قدرلی اؤقیتووچیلریمیز تعلیمی نصاب‌نی مؤثر تطبیق قیلیش‌ده یوکسک مسؤولیت و رسالت‌لری بارلیگیگه ایشانه‌من. معارف وزیرلیگی، معارف تعلیمی نصابینی اسلام مبین دینی اساسلری و علمی معیارلرگه مطابق، جمعیتیمیز نینگ اساسی احتیاج‌لرینی کؤز گه توتگن حالده، انکشاف بېره‌دی.

بو عرصه‌ده، برچه تعلیم و تربیه بیلیمدانلری، علمی شخصیت‌لر و اؤقووچیلر آته- آنه‌لریدن، اؤز فایده‌لی و اېزگو نظرلر و پیشنهادلری بیلن مؤلف‌لریمیز گه درسلیک کتابلر تألیفی‌نی یخشیلش‌ده یاردم بېریش-لرینی ایسته‌یمن.

بو کتاب‌نی یازیب، ترتیب اېتگن برچه بیلیمدانلر، ینگی تعلیمی نصابنی تهیه و تدوین قیلیش، درسلیک کتابلرنی چاپ و ترقه‌تیش‌ده یاردم بېرگن برچه ملی و بین المللی مؤسسه‌لر و باشقه دؤست مملکت‌لر گه اؤزیم نینگ صمیمی منتدارچیلیگیم‌نی بیلدیره‌من.

و من الله التوفیق

دکتور اسدالله حنیف بلخی

افغانستان اسلامی جمهوریتی معارف وزیری

فهرست

بیت	عنوان	سان
۱	باری تعالی حمدی/ شعر و اونینگ بؤلکلری	۱
۶	نعت شریف / بدیع علمی	۲
۱۰	تعلیم آلیش همه گه ضرور / لفظی صنتلر	۳
۱۷	وطن نی اسره‌ش / لفّ و نشر	۴
۲۳	سیف سرایی / تجنیس و اونینگ تورلری	۵
۳۲	حکایه / تضمین و اعنات	۶
۳۸	اؤزبېک تیلی تاریخی / ردّالقافیه و موشح	۷
۴۴	کېنگشلی تؤن تار کېلمس / ردّالمطلع	۸
۵۰	اسلامده اویله‌نیش مسأله‌سی / ردّالعجز علی الصدر	۹
۵۶	فضولی هیکلی قاشیده / شعر وزنی	۱۰
۶۵	بابرنینگ همایون گه یازگن نامه‌سی / ایهام و طباق (معنوی صنعتلر)	۱۱
۷۱	ایدز کسللیگی / مراعات النظیر	۱۲
۷۷	اوویَسی / مبالغه	۱۳
۸۳	کتابدن فایدلنیش / حسن تعلیل	۱۴
۸۹	سوو، تیریکلیک منبعی / تلمیح	۱۵
۹۴	قلدیرغاچلر بهارده کېله‌دی / تجاهل العارف	۱۶

۱۷	مثنوی قالبیده‌گی شعر / مثنوی	۱۰۱
۱۸	چینگیز اَیتماتوف / ارسال المثل	۱۰۶
۱۹	فولکلور یا آغزه‌کی ادبیات / مدعا مثل	۱۱۲
۲۰	اَی خانیم / تشخیص	۱۱۸
۲۱	دیوان لغات التّرک / انطاق یا سؤزلتیش	۱۲۴
۲۲	عار- ناموس / جمع صنعتی	۱۲۹
۲۳	حضرت یوسف[علیه اسلام] قصّه‌لری / تقسیم، سوال و جواب	۱۳۵
۲۴	مولانا جلال‌الدّین محمد بلخی / بیان علمی، تشبیه	۱۴۱
۲۵	طنز / استعاره	۱۴۹
۲۶	چاپ صنعی / مجاز	۱۵۵
۲۷	نیازی بلخی / کنایه	۱۶۲
۲۸	اپسده‌لیک یازیش / سمبول و اسطوره	۱۷۰
۲۹	شاعر و یازووچیلرنینگ قیسقه شرح حاللری	۱۷۷
۳۰	لغتنامه	۱۸۱

بیرینچی درس

هدف:

١- الله تعالی بویوکلیگینی چوقورراق توشونیش و اونینگ کوچ ـ قُدرتیگه اۋقووچیلر اعتقاد و ایشانچلرینی کوچه‌یتیریش.

٢- شعر تعریفی و ممتاز شعر بۆلکلری حقیده معلوماتگه ایگه بۆلیش.

سۆراقلر:

١- الله تعالی قدرتی اثرلرینی بیز نیمه‌لرده کۆره‌آله‌میز؟

٢- بیز انسانلرنی الله تعالی اصلیده نیمه اوچون یره‌تگن؟

باری تعالی حمدی

زهی قدرت، قیلیب بیر امر ایله کَون و مکان پیـدا
بۆلوب برپای انـدین اوشـبو تۆقّوز گنـبد خضـرا

سینگه ییتماق طریق هوش بیرله هیچ امکان یۉق
که ذاتینگ سِرّیدین غافل دورور جاهـل کبی دانا

نې صـانع سـن که فیض نوبهـار بـاغِ صنعونگـده
چیقاردینگ خار و خارادین شـرر بیرله گل حمرا

نېچون ذکرینگگه ذاکر ایتمه‌یین، موجود ایتمیش‌سن
بیریب تصدیق کۆنگلومگه، تیلیمنی ایله‌دینگ گۆیا

کمال شفقتینگ چـون عفو ایتر یوزمینگ گنه‌لرنی
که لطفینگ آلدیده حاجت ایمس افسوس و واویلا

بیریب یــوزگونه زینت کــۉک رواقیغه کواکبــدین
تماشـــا قیـــلغـــه‌لی آدمغـــه بیــردینگ دیـــدهٔ بیـــنا
بۉلوب لطفونگ امیر و دستگیر عالم و آدم
ایــرور افــتادهٔ خاکِ رهینگ دنیا و مافیهـا

امیرعمرخان امیر

اساسی توشونچه:

حمد، الله تعالی‌گه خاص بۉلگن مقتاو، ثنا و صفتگه اَیتیله‌دی. شعرده، الله‌نینگ قدرتی، صُنعی و یره‌تووچیلیگی، شفقت و مهربان‌لیگی کبی صفتلری همده اونینگ ذاتی سِرّینی انسان عقل بیلن توشونیشدن عاجز ایکنلیگی‌گه اشاره ایتیلگن.

سۉزلر:

حمد، باری، تعالی، عیان، کَون، مکان، زهی، خضرا، طریق، سِرّ، صنع، صانع، خارا، شرر، حمرا، ذکر، ذاکر، تصدیق، شفقت، عفو، لطف، افسوس، واویلا، کۉک، رواق، کواکب، دنیا و مافیها

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن اوچ کیشی شعرنی افاده‌لی اۉقیسین.

۲– اۉقووچیلر، قوییده‌گی بیت مضمونیدن اۉز توشونچه‌لرینی یازیب، اوچ کیشی اۉز یازگنلرینی توریب اۉقیسینلر:

سېنگه یېتماق طریق هوش بیرله هېچ امکان یۉق
که ذاتینگ سِرّیدین غافل دورور جاهل کبی دانا

سۉراقلر:

۱– یوقاریده سیز اۉقیگن شعر قیسی موضوعده اَیتیلگن؟

۲– امیرعمرخان امیر قیسی عصرده یشب ایجاد اېتگن؟

۳– حمد شعریده شاعر الله تعالی‌نینگ قیسی صفتلریگه اشاره قیلگن؟

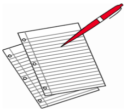

اوی تاپشیریغی:

۱– کېلتیریلگن سۉزلردن جمله‌لر توزینگ:

خضرا، صانع، ذاکر، واویلا، شفقت، شرر، خارا، کۉک، رواق، لطف

۲– حمد شعرینی دفترلرینگیزگه یازیب، ادبی نثرگه اۉگیرینگ!

شعر و اونینگ بۉلکلری

شعر سۉزی اۉتمیشده کۉپینچه نظم کلمه‌سی بیلن معناداش قیلیب قۉللنگن. بیراق شعر اصلیده فکر، حس و هیجان بیلن بیان ایتیله‌دیگن سۉزلردن عبارت بۉلیب، شعرده‌گی سۉزلر کۉپینچه اۉز لغوی معنالریدن تشقری، مجازی معنالرده قۉللنه‌دی. ممتاز یا کلاسیک شعر مذکور صفتلرگه ایگه بۉلیش بیلن بیر زمانده، اساساً منظوم کلام هم دیر، یعنی او، وزن، قافیه و ردیف کبی شکلی بیلگیلرگه ایگه بۉله‌دی. حاضرگی زمان ادبیاتیده ایسه عادتده‌گی وزن و قافیه‌گه ایگه بۉلمه‌گن، نثرگه اۉخشش شعرلر هم موجود.

شعرلرنی اۉقیشده بیز مخصوص آهنگ نی سېزه‌میز. انه‌شو خاص آهنگ شعرنینگ وزنی دېب اته‌له‌دی (شعر وزنی حقیده اۉنینچی درس‌ده تفصیلات بیلن سۉز یوریتیله‌دی.)

قافیه: لغتده بیراونینگ یا بیر نرسه‌نینگ ایزیدن ایرگشماق معناسینی افاده‌له‌یدی. ادبیاتده ایسه شعر مصراعلری آخریده‌گی ایریم سۉزلرنینگ، بعضی قۉشیمچه‌لر، هجالر یاکه سۉز بیریکمه‌لری‌نینگ بیرخیلده اۉزارا آهنگداش بۉلیب کېلیشیگه اساسلنگن بیلگیلرگه قافیه دېییله‌دی. قافیه شعری نطق نی آهنگدار و تأثیرلی قیلیشگه خدمت ایته‌دی. قافیه بیر نېچه عُنصردن تشکیل تاپه‌دی. قافیه عنصرلریدن بیری و اینگ مهمی«رَوِی» دېب اته‌له‌دی. رَوِی لغتده یوک باغلنگن ارقانگه اَیتیله‌دی، اصطلاحده ایسه قافیه نی تشکیل ایتگن سۉنِگی اصلی حرفنی «رَوِی» دېیدیلر. سیز اۉقیگن حمد شعریده «پیدا»، «خضرا»، «دانا»، «حمرا»، «گۉیا» و ... سۉزلری قافیه بۉلیب، اولرنینگ آخریده‌گی «آ» تاووشلری «رَوِی» نی تشکیل ایته‌دی.

ردیف: لغتده بیر- بیری‌نینگ کېتیدن قطارتورگن بیر نېچه کیشی یا نرسه‌گه اَیتیله‌دی. ادبیات اصطلاحیده ایسه شعرده اصلی قافیه‌دن سۉنگ عیناً تکرارلنه‌دیگن بیرخیل حرف یا سۉزگه ردیف دېییله‌دی. ردیفلر بیر حرفدن تارتیب بیر عبارت و حتّا جمله‌دن تشکیل تاپیشی ممکن. مثال:

کیم که بیر کۉنگلی بوزووق‌نینگ خاطرین شاد ایله‌گه‌ی
آنچه بارکیم کعبه ویران بۉلسه، آباد ایله‌گه‌ی

گـرچه خـلق آزادەسی مېن، یار، اگـر بندەم دېسە
انـدین آرتـوق انگـلە کیم بیـر بنـدە، آزاد ایلەگەی

بیر غزلدن کېلتیریلگن اوشبو ایکّی بَیتدە، «شاد»، «آباد» و «آزّاد» سۉزلری قافیە بۉلیب، اولردن کېیین قَیتە ریلەدیگن «اَیلەگە ی» سۉزی ایسە ردیف دیر.

بیت: بیت لغتدە «اوی یا کە خانە» دېگن معنانی انگلەتەدی. ادبیاتدە ایسە تۉلیق معنانی اۉزیدە افادەلاوچی ایکّی مصرعدن تشکیل تاپگن ممتاز شعر بیرلیگی‌گە اَیتیلەدی.

مصرع یا مصراع: لغتدە ایکّی پَلّەدن تشکیل تاپگن ایشیک‌نینگ بیر پلّەسیگە اَیتیلەدی. شعردە ایسە بیر بیت‌نینگ تېنگ یرمیگە مصرع یاکە مصراع دېییلەدی.

ممتاز شعر قالبلریدن غزل و قصیدە، ایکّەلە مصراعی هم قافیەداش بۉلگن بیت بیلن باشلەنەدی، انەشو بیرینچی بیت ادبیاتدە «مطلع» دېب یوریتیلەدی. شونینگدېک، غزل‌نینگ کۉپینچە شاعر تخلصی کېلتیریلگن سۉنگی بَیتی‌گە «مقطع» دېیدیلر.

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن بېش کیشی، غزل قالبیدە بۉلگن حمد شعری‌نینگ مطلع، مقطع، بیت و مصراعلری سانینی کۉرستسینلر!

۲– اوچ اۉقووچی تختە آلدیگە باریب، حمد شعریدەگی قافیەلر و اولرنینگ رَوِی حرفینی صنفداشلریگە کۉرسەتیب بېرسینلر.

سۉراقلر:

۱– ممتاز شعر بیلن حاضرگی شعر ارا شکل جهتیدن قندەی فرق موجود؟

۲– شعردە قافیە و ردیف دېب قندەی سۉزلرگە اَیتیلەدی؟

۳– شعرنینگ قیسی قِسملری بیت و مصراع دېب اتەلەدی؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریدن بیرغزلنی تنلب، اوندەگی بیتلر سانی، قافیە، ردیف، مطلع و مقطعنی بېلگیلب، دفترلرینگیزگە یازیب کېلینگ.

ایکّینچی درس

هدف:

۱- حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وسلم نینگ سیرت و شخصیتلری حقیده معلوماتگه ایگه بۉلیش.

۲- بدیع علمی موضوعی و وظیفه‌لرینی توشونیب آلیش.

سۉراقلر:

۱- حضرت رسول اکرم، محمّد صلی‌الله‌علیه‌وسلم نیچّینچی پیغمبر دیرلر؟

۲- عربلر اسلام دینی ظهور ایتمسدن آلدین قنده‌ی حالتده یشر ایدیلر، اولوغ پیغمبریمیز اولرگه و بوتون انسانیت‌گه نیمه ارمغان کیلتیردیلر؟

نعت شریف

اي، قیلیبان لمعهٔ نورونگ ظهور
نورونگه تاب ایکّی جهاندین بورون
زاویهٔ جسم غه هر ذاتدین
تاپتی ازل صبحی چو بزمینگ چراغ
بۉلدی سینگه آدم سبقت نما
نسلده هرکیم انگه پیوند اۉلوب
کیم که مونگه دعوی حُجَّت ایتر
اۉزگه دلیل ایسته سه طبع سقیم
برچه سی آدمده تاپیب عزّ و شان
جام محبّت سینگه اۉق دور نصیب
هرنې که حق وجهی ارا مُبهَم اول

انده که نې سایه بار ایردی نې نور
هرنې یۉق اندین بورون، آندین بورون
روح یاقیب شمع بو مرآتدین
نې تانگ اگر یاروسه یوزمینگ چراغ
اوّل اۉغول، سۉنگره گر اۉلسه اتا
برچه سی فرزندینگگه فرزند اۉلوب
«کُنتُ نَبِیًّا»* انگه حُجَّت یېتر
بس دورور آدمده «الف، دال و میم»
اۉغلیده اوچ حرف اتادین نشان
کیم سینی حق دیدی اۉزیگه حبیب
ظاهر ایتیب اۉزده حبیبی هم اول

---

*اوشبو بیتده پیغمبریمیز حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وسلم نینگ «کُنتُ نَبِیًّا و آدمَ بَینَ المَاءِ وَ الطّین» (آدم سوو بیلن تeverywhereوپراق اۉرته‌سیده ایکنلیگیده مین نبی یعنی پیغمبر ایدیم)، دیگن حدیثلریگه اشاره ایتیلگن.

شاهـد آچیب چهره بو کۆزگو انگه
ایلـهدی بـو آدم خاکـی ظهـور

اول نې قیلیب، کۆرگوزوُبان بو انگه
سالدی انـگه پرتـوین اوُل پاک نور

نـور دیـمـه، بـارقـهٔسـرمـدی
بـارقـه یـوُق، شـعـشـعهٔ احمـدی

امیرعلی شیر نوایی

اساسی توشونچه:

نعت دیب بیرارکیشینی یخشیلیکده توصیف ایتیشنی اَیته‌دیلر. اما ادبیات عنعنه‌سیده نعت دیب فقط حضرت پیغمبرصلی‌الله‌علیه‌وسلم‌نینگ وصفلریده یازیلگن شعرگه ایتیله‌دی.

قرآن کریمده خاتم النبیین، یعنی آخرگی پیغمبر دیب تانیتیلگن حضرت محمّدصلی‌الله‌علیه‌وسلم‌ظاهرده اینگ سوُنگی پیغمبر بوُلسه‌لر – ده، اولرنینگ نورلری بیرینچی بوُلیب الله تعالی تمانیدن یره‌تیلگن، برچه عالم و آدملر اوُشه نور فیض– برکتیدن خلق ایتیلگن. نتیجه‌ده او حضرت‌نینگ قدسی حدیثلریگه اساسله‌نیب بو حقده سوُز یوریتیله‌دی. اونگه بناءً، برچه انسانلرنینگ آته‌سی بوُلگن حضرت آدم‌علیه‌السلام هم بیرینچیدن حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم‌گه اوُغیل حسابلنیب، سوُنگره اولرگه آته بوُلەدی. حضرت محمدصلی‌الله‌علیه‌وسلم‌نی الله تعالی اوُزیگه حبیب، یعنی دوُست دیب اته‌گن.

سوُزلر:

لمعه، ظهور، بورون، ذات، مرآت، ازل، یارومانق، سبقت، دعوی، حجّت، سقیم، ـ اوُق، وجه، مبهم، شاهد، کوُزگو، بارقه، سرمد، شعشعه

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلر ایکّی قطارگه بۉلینیب، هرقطاردن ایکّی کیشی شعرنی افاده‌لی اۉقیب معنی قیلسین، باشقه اۉقووچیلر دقّت بیلن تینگله‌سینلر.

۲– اوقووچیلر نعت شعری‌نینگ قالبی یاکه ژانری حقیده صحبتلشسینلر.

۳– هر قطاردن بیرکیشی حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم‌نینگ مبارک حیات و فعالیتلری حقیده معلومات بیرسین.

سۉراقلر:

۱– اولوغ پیغمبریمیز حضرت محمّدصلی‌الله‌علیه‌وسلم‌نینگ نورلری قچان پیدا بۉلگن؟

۲– سیز اۉقیگن نعت شریف، شعرنینگ قیسی قالبی یا ژانریگه کیره‌دی؟

۳– امیرعلیشیرنوایی قیسی عصرده یشب ایجاد ایتگن؟

۴– نوایی‌نینگ ادبی میراثی حقیده نیمه بیله‌سیز؟

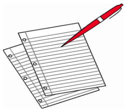

اوی تاپشیریغی:

۱– قوییده‌گی سۉزلرنی معنی قیلیب، مناسب جمله‌لرده قۉللنگ:

لمعه، بورون، کۉزگو، دواج، تون، سرمد، سقیم

۲– اولوغ پیغمبریمیز حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم‌نینگ اخلاق و سیرتلری حقیده بیرمقاله یازیب کېلینگ!

بدیع علمی

سۉزنی بېزه ش و زینت بېریش اصوللرینی اۉرگنووچی علمگه، بدیع علمی دېییله‌دی. بدیع علمی آرقه‌لی سۉز یا کلام‌نینگ گۉزه‌ل جهتلری و حُسنی تانیله‌دی و بېلگی‌لنه‌دی. سۉز گۉزه للیگی و زینتیگه سبب بۉله‌دیگن واسطه‌لرگه «بدیع صنعتلری» دېییله‌دی.

بدیعی صنعتلر لفظده هم، معناده هم بۉلیشی ممکن. شو سببلی بدیع علمیده ایکّی خیل صنعتدن سۉز یوریتیله‌دی:

الف) لفظی صنعتلر: سۉزنی لفظلر آرقه‌لی بېزه‌یدیگن صنعتلرنی «لفظی صنعتلر» دېیدیلر. لفظی صنعتلرنینگ مشهور و کۉپ قۉللنه‌دیگنلری تسجیع، ترصیع، لفّ و نشر، تجنیس، تضمین، اِعنات، ردالعَجَز علی الصدر، ردّالقافیه، ردالمطلع، موشّح و باشقه‌لردن عبارت.

ب) معنوی صنعتلر: سۉزنی معنی آرقه‌لی بېزه‌یدیگن صنعتلر «معنوی صنعتلر» دېب اته‌له‌دی. بدیع علمیده معنوی- صنعتلرنینگ مهملری، ایهام یا تَوریه، مطابقه (طِباق، تضاد) مراعاتُ النَّظیر، حُسن تعلیل، مبالغه، تجاهل العارف، تلمیح، مدعا و مثل، ارسال المثل، تشخیص یا جانلنتیریش، انطاق، جمع، تفریق، تقسیم، سوال و جواب و باشقه‌لردن عبارت. اولرنینگ هر بیری ترتیب بیلن درسلر ایچیده تانیتیله‌دی.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی بدیع علمی درسینی افاده‌لی اۉقیسینلر.

۲- باشقه اوچ کیشی لفظی و معنوی صنعتلرنی تخته‌گه یازیب صنفداش‌لریگه تانیتسینلر.

سۉراقلر:

۱- بدیعی صنعتلرنینگ شعر و ادبی اثرده‌گی اهمیتی نیمه‌دن عبارت؟

۲- لفظی و معنوی بدیعی صنعتلر شعرده قنده‌ی رول اۉینه‌یدی؟

۳- شعرده کۉپ قۉللنه‌دیگن لفظی و معنوی صنعتلر قیسی‌لردن عبارت؟

اوچینچی درس

هدف:

۱- معیوب و معلول بالەلرنینگ هم سواد اۉرگنیش و تعلیم آلیشگه حقلری بارلیگینی توشونیش.

۲- تسجیع و ترصیع کبی لفظی بدیعی صنعتلر بیلن تانیشیش.

سۉراقلر:

۱- تعلیم آلیش یۉلیده معیوب و معلول بالەلرگه نیگه یاردم کۉرسەتیشیمیز کېرەک؟

۲- اسلام مقدس دینی علم اۉرگنیشگه قندەی یاندەشەدی؟

تعلیم آلیش همەگه ضرور

علم همیشه نور و یاغدوگه، جاهللیک و بیلیمسیزلیک ایسه ظلمت و قارانغیلیککه اۉخشه تیلەدی. اللّه تعالی انسانلرنی تېنگ یرەتگن بۉلسه-دە، او بیلیملی کیشی بیلن بیلیمسیز آدمنی تېنگ کۉرمەیدی. الله تعالی اۉزی‌نینگ کلام عظیم الشانی قرآن کریمده پیغمبر حضرت محمّدصلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلمگه «قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الَّذينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لايَعْلَمُونَ» (الزّمر سورەسی، ۹- آیت) «اَیت، بیلەدیگن کیشیلر بیلن بیلمەیدیگن کیشیلرتېنگ و برابرمی؟» دیب، سۉراق بیرەدی. بو سۉراق‌نینگ جوابی البتّه که سلبی دیر. یعنی بیلیملی کیشی بیلن نادان شخص هیچ قچان تېنگ بۉله آلمەیدی. انسانلر دانا و بلیملی بۉلیش اوچون، اللّه تعالی‌نینگ اولرگه عطا ایتگن استعداد و ذکاوتیدن فایدەلنیب، اۉقیشلری و علم اۉرگنیشلری کېرەک. اسلام دینیده اۉقیش و اۉرگنیشگه بیریلگن اهمیت شوندن آشکارکه بویوک پیغمبریمیزگه نازل بۉلگن بیرینچی آیت اۉقیماق حقیده بۉلیب، اونده اولرگه خطاباً: «اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ» (یرەتگن ربّینگ آتی بیلن اۉقی!) دیبیلگن. شونگه اۉخشب، قوتلوق

قرآن اَیتلری و پیغمبریمیزنینگ مبارک حدیثلریده انسانلر بار بار اۏقیش و علم اۏرگنیشگه چقیریله‌دیلر. شولردن کېلیب چیقیب اَیتیش ممکن که انسانلر اوچون اۏقیش و بیلیملی بۏلیش حق تعالی بویروغی و اونینگ سۏنگی پیغمبر حضرت محمّدصلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نینگ کۏرستمه‌لریدیر.

علم انسانلرگه آسانگینه، اۏز- اۏزیدن حاصل بۏلمه‌یدی، البتّه. علمنی اۏرگنیش و اۏزلشتیریش، اولردن کۏپ محنت چېکیش و سعی- حرکتنی طلب قیله‌دی. علملی بۏلیش اوچون علمنی ایزلش، اۏقیش، تعلیم آلیش و اۏرگنیش کېره‌ک. شونده‌ی اېکن، هر بیر انسان حیاتی‌نینگ مناسب چاغیده مکتب‌گه باریب، درس اۏقیشی و تعلیم آلیشی ضرور. حاضرگی جمعیتده اۏقیش و تعلیم آلیش هر بیر انسان‌نینگ حقّی حسابلنه‌دی.

جمعیتده جسمانی و روحی جهتدن هرخیل وضعیتده بۏلگن انسانلر، شو جمله‌دن باله‌لر موجودلیگینی هم بیله‌میز. بیر قطار تورلی یاشده‌گی باله‌لر خیلمه-خیل عامللرگه کۏره معلول یا معیوب بۏلگنلر.

بدن یا عقل ساغلیغی‌گه دایمی یاکه وقتینچه‌لیک نقصان یېتیشگنلیگی اوچون مخصوص اجتماعی محافظه و حمایه‌گه محتاج کته یاشده‌گی کیشیلر یا باله‌لرنی، معلول یا امکانی چېکلنگن کیشی‌لرده‌ېب هم اته‌یدیلر.

بونی یخشی بیلیش کېره‌ک که معلوللیک دېگنی، محروملیک اېمس، بلکه چېکلن‌گنلیک دیر. اوشبو محدودیت اولرنینگ حیاتیده رواجلنیش و ترقیات یۏلیگه تۏسیق بۏله‌آلمه‌یدی. معلول باله‌لرنی اۏقیتیشده بعضی بیر مهم اصوللرنی کۏزده توتیش کېره‌ک. او جمله‌دن، اولرنی مکتب یاشیدن آلدینراق اۏقیشگه اۏرگتیش دیر.

شونینگ اوچون، امکانیتی چېکلنگن باله‌لر و اۏسمیرلرنی هم ساغلام باله‌لر کبی قۏللب-قُوّتلش، اولرنینگ هرتمانلمه کمال تاپیشی، اسلامی و عموم بشری ارزشلر و قدریتلر روحیده تربیه‌لنیشی اوچون لازم شرایط یره‌تیش، بیرینچیدن دولت وظیفه‌سی حسابلنسه، ایکّینچی‌دن جمعیت و هر بیرمسؤولیتلی انسانسېور کیشی‌نینگ بورچی دیر. شونینگ اوچون اولرنینگ قِیینچیلیکلرینی کۏزده توتگن حالده، قۏلدن کېلگن یاردمنی ایه مسلیک کېره‌ک.

خصوصاً، مکتب اۋقووچیلری اولر بیلن بیر مکتبده اۋقی یاتگن یا بیر محلهده یشه‌یاتگن معلول کیشیلرگه دایم حرمت کۋزی بیلن قره‌ب، امکان قدر یاردم بېریشلری، اولرنی کمسیتمه‌ی، اوستیدن کولمه‌ی، اۋرتاقلیک و مهربانلیک روحیده اولر بیلن یانداشیشلری ضرور.

اساسی توشونچه:

مکتبده اۋقیش، تعلیم آلیش، علم اۋرگنیش برچه انسانلر، اینیقسه باله‌لر و یاش اولادنینگ حقّی همده وظیفه‌سی دیر. هر بیر جمعیتده، ساغلام باله‌لر بیلن بیرگه معیوب و معلول باله‌لر هم اۋز امکانلریگه موافق تعلیم آلیش و علم اۋرگنیشگه حقلی دیرلر. ساغلام اۋقووچیلر اۋزلری بیلن بیرگه مکتبده اۋقییدیگن معیوب یا که معلول باله‌لرگه یاردم کۋرسه‌تیشلری کېره‌ک. چونکه بو ایش اولرنینگ انسانی و اسلامی بورچلری دیر.

سۋزلر:

یاغدو، ظلمت، سلبی، عطا، ذکاوت، قوتلوق، حدیث، کۋرستمه، ساغلام، معیوب، معلول، چېکله‌نیش، چېکلنگن‌لیک، محدودیت، تۋسیق، اۋسمیر، بورچ

فعالیتلر:

۱– اۆقووچیلر بېش کیشیلیک گروه‌لرگه بۆلینیب، درس متنینی اۆزارا مصلحت‌له‌شیب اوقیب چیقسینلر.

۲– هر گروه‌دن بیر کیشی درسنی افاده‌لی اۆقیسین.

۳– اۆقووچیلر معلول یا معیوب باله‌لرگه یاردم کۆرستیش حقیده فکر بیلدیرسینلر.

سۆراقلر:

۱– علم بیلن بیلیمسیزلیک نیمه‌لرگه اۆخشه تیله‌دی؟

۲– قرآن کریم و پیغمبریمیزنینگ قوتلوق حدیثلریده علم اۆرگنیش اهمیتی‌گه قنده‌ی تأکیدلنگن؟

۳– معلول و معیوب باله‌لر تعلیم آلیشیگه قنده‌ی یاردم کۆرسته‌آله‌سیز؟

۴– مکتب و توررجای‌لرده معلول و معیوب کیشیلرگه قنده‌ی مناسبتده بۆلیش کېره‌ک؟

اوی تاپشیریغی:

۱–قوییده‌گی سۆزلرنی معناسی بیلن دفترلرینگیزگه یازیب، اولرنینگ هر بیریدن اوچ جمله توزینگ:

یاغدو، تۆسیق، ایلچی، ساغلام، چېکلنگن‌لیک، قوتلوق

لفظی بدیعی صنعتلر

تسجیع: تسجیع سۉز یا کلامده سجع کېلتیریش دیر. «سجع» دېب، لغتده کبوتر آوازینی اَیتەدیلر، ادبیات اصطلاحیده، بیرعبارت‌نینگ سۉنگیده کېلتیریله دېگن آهنگداش سۉزلر سجع دېب اَتەلەدی. سجع نثرده قافیه حُکمیده دیر. او، اوچ خیل بۉلەدی:

۱- متوازی سجع: بونگه بناءً، بیر جملەنینگ آخریده وزن، حرفلر سانی، رَوِی (بیرینچی درسگه مراجعت قیلینگ!) نقطۀ نظریدن بیرخیل بۉلگن سۉزلر یا کلمەلر کېلتیریلەدی، مثلاً: «مُدَرّس کېرەک کیم... جهل‌دین دستاری اولوغ و علاقەسی اوزون بۉلمەسه و مباهات اوچون مدرسه ایوانی باشیده اونگه اۉرون بۉلمه سه، بیباکلیکلردین هراسان و ناپاکلیکلردین گریزان بۉلسه. (محبوب القلوب)

۲- مُطرّف سجع: بونگه اساساَ، ایکّی جملەنینگ آخریده فقط رَوِی حرفی نقطۀ نظریدن بیرخیل بۉلگن کلمەلر کېلتیریلەدی، مثلاً: یخشی خط و نقطەدین صفحەغه جمال انداق که یخشی یوز صفحه سیغه خط و خال... راقم که رقمی راست، راستلر کۉنگلیغه قبولیتی بېخواست... (محبوب القلوب)

۳- متوازن سجع: بونده، سۉزلر فقط وزن جهتیدن بیرخیل بۉلەدی: شاهدـ ظاهر، رفیق ـ رقیب،... مثاللر:

باده مرآتیده شاهد عکسی ظاهر بۉلمەدی،\
باده و شاهد غه بۉلـمەی نقد پنداریم فدا.\
نوایی

اول آی رقیب غه بۉلدی رفیق و بابرنینگ،\
رفیق و همدمی هجــریده آه و وایی دور.\
بابُـر

ترصیع:

ترصیع لغتده جواهر اۉرنتماق و اصطلاحده، کلام (شعر یا نثر) نی شونده‌ی بۉلکلرگه تقسیم اېتیشدن عبارت که ایکّی مصرع یا عبارت‌نینگ ایکّله بۉله‌گیده بیر–بیریگه قرشی کېلتیریله‌دیگن سۉزلر وزن و حرفلر سانی جهتیدن تېنگ و برابر بۉله‌دی، مثاللر:

هم/ رمد/ تېککن/ کۉزینگگه/ جسم/ بیماریم/ فدا
هم/اوچوق/ چیققن/ لبینگگـه/ جان / افگاریم/ فدا
نوایی
سۉزلب/ اول/ لعل/ شکرخانی/ شکرریز/ اېته سن
آچیب/ اول / زلف/ سمنـسانی/ دلاویـز/ اېته سن
بابُر

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، تسجیع و ترصیع صنعتلری و شعرده اولر آرقه‌لی یوزه‌گه کېله‌دیگن گۉزه‌للیکلرحقیده فکریوریتسینلر.

۲- گروه‌لردن ایکّی اۉقووچی قوییده‌گی بیتلرنی تخته‌گه یازیب اولرده قۉللنگن لفظی صنعتلرنی انیقلب صنفداشلریگه ایضاحله‌سین:

کۉروب دردیم تـرحُّم قیلمه دینگ هېچ
تۉکوب اشکیم تبسُّم قیلمه دینگ هېچ
*
طالب صادق تاپیلمس، یۉقسه کیم قۉیدی قدم
یۉلغه کیم اوّل قـدم معشـوق اۉتـرو کېلمه‌دی

سۉراقلر:

۱- شعرده تسجیع صنعتی قنده‌ی یوزه‌گه کېله‌دی و نېچه خیل بۉله‌دی؟

۲- ترصیع صنعتی شعرده قیسی اصول بیلن قۉللنه‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریدن تسجیع و ترصیع صنعتلری قۉللنگن بیت‌لرنی تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

تۉرتینچی درس

هدف:

۱– اۉقووچیلر آنگیده وطنسېورلیک تویغوسینی اویغاتیش و کوچه‌یتیریش.
۲– شعرلرده لفّ و نشر صنعتی تورلرینی یخشی بیلیب فرقله‌ی آلیش.

سۉراقلر:

۱– وطن دېب قنده‌ی یېرگه اَیتیله‌دی؟
۲– وطن‌نینگ بیزده قنده‌ی حقلری بار؟

وطن‌نی اسره‌ش

پیغمبریمیز حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وسلم نینگ قوتلوق حدیثلریگه موافق، وطننی سېوماق ایماندن دیر. اوشبو مبارک حدیثدن معلوم بۉلیشیچه، وطنسېورلیک و وطننی اسره‌ش مسلمان کیشی اوچون دینی بورچ و وظیفه حسابلنه‌دی. شونینگ اوچون، وطننی سېویش، اونی کۉز قراچیغیدېک اسره‌ش و اولوغلش هر بیر انسان‌نینگ مقدّس بورچی دیر. وطن، انسان‌نینگ کیندیک قانی تۉکیلگن مبارک توپراق، اونی کمالات سری یېتکلاوچی، حیاتیگه معنی–مضمون بغیشلاوچی متبرّک مسکن دیر. وطن اجدادلردن اولادلرگه قالگن اینگ بویوک بی‌بها میراث. وطن ـ بو خلق‌نینگ اۉتمیشی، بوگونی و کېله‌جگی. وطنی بۉلگن آدم‌نینگ غرور و افتخاری یوکسک، مقصد–مدّعالری انیق بۉله‌دی. وطنی بارلیگینی حِس اېتگن انسان، تاغدېک تَیه‌نچ‌گه ایگه. او حیات‌نینگ هر قنده‌ی سیناولریگه برداش بېره‌آله‌دی.

انسان اۉزینی انگلب، نسل و کسبینی بیلگنی سری، یوره‌گیده وطن محبّتی تویغوسی ایلدیز آتیب یوکسه‌له باره‌دی. بو ایلدیز قنچه چوقور کېتسه، انسان‌نینگ اۉزی توغیلیب اۉسگن یورتیگه مَحبّتی هم شو قدر چېکسیز بۉله‌دی. او اۉز تقدیرینی وطن رونقی و ترقّیاتی بیلن باغلیق دېب بیله‌دی.

وطنپرورلیک، کیشی‌نینگ اؤزی توغیلیب اؤسگن، کمال تاپگن جای، ییر و اؤلکه‌گه بؤلگن مَحبّتینی، مناسبتلرینی افاده ایته‌دیگن اجتماعی و معنوی- اخلاقی خصلتلری و فضیلتلری دیر. وطن یؤلیده فداییلیک- وطنپرورلیک‌نینگ باش بیلگیسی و اونینگ عالی کؤرینیشی و جسارتی دیر. عموماً وطنپرورلیک- بو اؤز خلقی‌نینگ تاریخینی، مدنیتینی یخشی بیلیش و او بیلن غرورلنیش؛ بویوک اجدادلر تمانیدن یره‌تیلگن مادّی و معنوی میراثنی کؤز قراچیغیدیک اسره‌ب، کیلگوسی اولادلرگه ییتکزیش؛ اجدادلر عُرف- عادت، رسم و عنعنه، اودوم و میراثلرینی اؤرگنیب، اونینگ زمان و شرایطگه مناسب و اویغونلرینی دوام ایتتیریش؛ مملکت مستقللیگینی حمایه قیلیش، برقرارلیکنی تأمینلش و یارقین کیله‌جکنی برپا ایتیشده جان و دل بیلن یاردملشیش یوزلب فضیلتلر کبی خصوصیتلرنی انگلته‌دی.

هر بیر انسان اوچون یورت تینچلیگی بی‌بها نعمت و اولوغ سعادت دیر. بشریت اؤز ترقیاتی‌نینگ برچه باسقیچلریده، همه‌دن ایلگری تینچلیک- تاتوولیککه اینتیلیب کیلگن. یورت تینچلیگی ـ برقرارلیک و ترقیات گِرَوِی!

وطنسیورلیک و وطننی اسره‌ش غایه‌سی، وطنده‌گی تورلی قوم- ایلتلر دؤستلیگی و تاتوولیگینی طلب قیله‌دی. خلقلر ارا دؤستلیک و تاتوولیک عموم بشری ارزش و قدریت حسابلنه‌دی. او، تورلی خلقلر بیرگه‌لیکده اقامت قیله‌دیگن منطقه ترقیاتینی بیلگیله‌یدی، شو جایده‌گی تینچلیک و برقرارلیک‌نینگ کفالتی بؤلیب خدمت قیله‌دی. هر بیر مملکتده قدیم زمانلردن باشلب تورلی ملت، قوم و ایلتلر وکیللری‌نینگ موجودلیگی اونگه اؤزیگه خاص طبیعی رنگ‌مه- رنگلیک بغیشلب کیلگن. اوشبو ارزش و قدریت بیر جمعیتده یشب، یگانه مقصد یؤلیده محنت قیله‌یاتگن تورلی قوم و ایلتلرگه منسوب کیشیلر اؤرته‌سیده‌گی اؤزارا حرمت، دؤستلیک و همجهتلیک‌نینگ معنوی اساسی دیر. وطنداشلر ارا مستحکم دؤستلیک و تاتوولیک ایسه اؤز مملکتلریده اولرنینگ قانون و عملده برچه حقلری‌نینگ تینگلیگی بیلن تأمینلنه‌دی.

اساسی توشونچه:

وطن، انسان‌نینگ توغیلیب اؤسگن مقدّس مکانی و آته–بابالردن اونگه میراث قالگن قوتلوق یېر نامی دیر. آدم اولادی دنیانینگ هرچېکه سیگه بارمه‌سین، اؤز وطنیده، قوم–قرداشلری، قاله وېرسه اؤز خلقی قؤینیده یشه‌گنیدېک حضور و حلاوتنی تاپه آلمه‌یدی. شونینگ اوچون، وطن‌نی اونگه مِهر قؤییب سېویش، اونی یاولردن اسره‌ش، وطن آبادلیگی و وطنداشلر تینچلیگی یؤلیده کوره‌شیش و سعی و حرکت آلیب باریش هر بیر انسان‌نینگ بورچی دیر.

سؤزلر:

کؤزقراچیغی، اولوغلش، سری (ساری)، یوکسک، مدّعا، انیق، سیناو، تویغو، ایلدیز، چېکسیز، فضیلت، عُرف، اودوم، اویغون، کمال، تویغو، رونق، غایه، قدریت، چمبرچس، باسقیچ، یورت، تاتوولیک، گِرَو، غایه، کفالت، همجهتلیک، رویاب، یاو

فعالیتلر:

۱– اؤقووچیلردن اوچ کیشی وطننی اسره‌ش حقیده‌گی درسنی افاده‌لی اؤقیسین و باشقه اؤقووچیلر ایسه دقّت بیلن تینگله‌سینلر.

۲– باشقه اوچ اؤقووچی اوشبو متندن توشونگنلرینی صنفداشلریگه اَیتیب بېرسینلر.

۳– قالگن اؤقووچیلر نوبت بیلن اؤرینلریدن توریب، وطننی اسره‌ش ضرورلیگی حقیده اؤز فکرلرینی بیان ایتسینلر.

سۋراقلر:

۱- پیغمبریمیزنینگ وطننی سېوماق حقیده‌گی حدیثلری نیمه‌نی انگلته‌دی؟

۲- وطنپرورلیک دېگنده نیمه‌نی توشونه‌سیز؟

۳-وطن رونقی و پارلاق کېله‌جگی نیمه‌لر بیلن چمبرچس باغلیق؟

۴- هر بیر مملکتده تورلی خلق، قوم و اېلتلر نماینده‌لری موجودلیگی قنده‌ی حادثه حسابله‌نه‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی سۋزلرمعناسینی انیقلب، هربیریدن بیرجمله توزیب دفترلرینگیزگه یازینگ:

بورچ، یوکسک، سیناو، تویغو، تاتوولیک، فضیلت، عُرف، اودوم، اویغون

۲- هر بیر اۋقووچی وطنپرورلیک حقیده اۋزی بیلگن مقالَلر و شعرلرنی دفتریگه یازیب کېلتیرسین!

لفّ و نشر

(ییغیش و یاییش)

لغتده «لفّ» دېب ییغماق و اۆرەماق، «نشر» دېب یازماق، یېچماق و یایماققه اَیتەدیلر. بدیع علمی اصطلاحیده، بو صنعتگه بناءً، اَوّل بیرنېچه سۆز یا کلمه بیر یېرده ییغیلیب، سۆنگره اۆشه سۆزلر سانیگه مطابق بیر نېچه کلمه ذکر اېتیلەدی. اولرنینگ هر بیری آلدینگی سۆزلرگه تېگیشلی بۆلەدی. لفّ و نشر ایکّی خیل دیر: مرتّب و مشّوش.

مرتّب (ترتیبلی) لفّ و نشرده بیرینچی لفظ بیرینچی معنا و ایکّینچی لفظ ایکّینچی معنا بیلن علاقەدار بۆلەدی؛ مثلاً:

حـدیث و لعـل و رفتـار و جمـالینگدین ایرور هــردم:
تیلیم گویا، سۆزوم رنگین، کۆنگول خرم، کۆزوم روشن
بابر

قاشینگ، اېرنینگ، یوزینگ، ای رشک رضوان
هــــلال و کـــوثر و بـــاغ جنـــــان دور
لطفی

اوشبو بیتلرنینگ بیرینچی‌سیده ترتیب بیلن«حدیث» «تیل»گه، «لعل» «سۆز»گه، «رفتار» کۆنگیل»گه، «جمال» کۆز»گه تېگیشلی؛ ایکّینچی‌سیده، «قاش» «هلال»گه، اېرین (لب) «کوثر»گه، «یوز» اېسه «باغ جنان» (جنت باغی)گه علاقەلی دیر.

مشوّش لفّ و نشرده اېسه عکسینچه، بیرینچی لفظ ایکّینچی معنا و ایکّینچی لفظ بیرینچی معناگه تېگیشلی بۆلەدی:

یاد قیلمس زلف و رخسار وخطینگنی کۆرگەلی
لاله و نسرین و سنبل بیرله ریحاندین کۆنگول
مولاآتایی

آغـزی و ایکّی زلف و قـدی بۆلـمەسـه مېنگه
ریحـان و ســـرو و غنچه کۆرردین ملال دور
بابر

بو بیتلرنینگ بیرینچی‌سیده زلف سنبل، رخسار لاله، خط ریحان بیلن؛ ایکّینچی بیتده اېسه آغیز غنچه، زلف ریحان، قد سرو بیلن علاقه‌ده ذکر اېتیلگن. بیراق، بیتلرده اولرنینگ اۉرنی ترتیب‌سیز کېلتیریلگن.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی لفّ و نشر صنعتی‌نی مثاللر اساسیده ایضاحله‌سین.

۲- بیر اۉقووچی قوییده‌گی بیتنی تخته‌گه یازیب، اونده قۉللنگن لف و نشر صنعتینی ایضاحله‌سین و باشقه‌لر او حقده فکر یوریتسینلر:

ساچینگ، یوزونگ صفاتین روشن اَیتای
اوزون تـون بۉلــسه و خـوش ماهـتابی
لطفی

سۉراقلر:

۱- لف و نشر صنعتی شعرده قنده‌ی قۉللنه‌دی؟

۲- لف و نشر نېچه خیل بۉله‌دی، اولرنینگ اۉز ارا فرقی نیمه‌ده؟

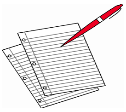

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریدن مرتّب و مشوّش لفّ و نشر صنعتیگه بېش- بېش مثال تاپیب دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

بېشینچی درس

هدف:

۱- اۉزبېک ممتاز ادبیاتی رواجلنیشیده کتّه حصّه قۉشگن ایجادکارلر بیلن تانیشیش.

۲- تجنیس صنعتی و شعرده قۉللهدیگن جناس سۉزلرنی بیلیش.

سۉراقلر:

۱- سیف سرایی حقیده آلدین بیرار نرسه اېشیتگن میدینگیز ؟

۲- سیف سرایی قلمیگه عاید شعرلردن حاضرگچه اۉقیگنمیسیز؟

سیف سرایی

(ق.هـ ۷۲۰- ۷۹۸/ م.۱۳۲۱- ۱۳۹۶)

غِنایی و داستانچی شاعر و ترجمان سیف سرایی قمری هجری ۷۲۰/م. ۱۳۲۱- ییلی حاضرگی اۉزبېکستان جمهوریتی خوارزم ولایتی‌نینگ «سری قمیش» قیشلاغیده دنیاگه کېلدی. کېیین آلتین اۉرده‌نینگ مرکزی سرای شهریگه باریب شو یېرده یشب ایجاد اېتیشگه باشله‌دی. بوحقده شاعرنینگ اۉزی بونده‌ی دېب یازه‌دی:

قمیشلی یورت مېنینگ تووگن اېلیمدی
بیلینگ، غُـربتگه کېلتورغان بیلیـمدی
کېلیب بۉلـدیم سـرایده شـعـر فـدایی
سرای‌نینگ شاعری، اېل‌نینگ گدایی

سیف سرایی اؤشه زمان یوز بېرگن اوروشلر طُفیلی، دستلب ایرانگه، کېیین کیچیک آسیا (حاضرگی تورکیه)گه باردی. شاعر اؤزعُمری‌نینگ آخرلریده مصرگه باریب، شو یېرده مقیم بؤلیب یشه‌گن. او تخمیناً قمری هجری ۷۹۸- ییلی اؤشه یېرده وفات اېتگن.

سیف سرایی ذواللّسانین (ایکّی تیللی) شاعر بؤلگن و اؤزیدن اهمیتگه سزاوار اثرلر قالدیرگن. شاعر اؤزبېک ادبیاتی رواجلنیشیگه بېبها حصه قؤشگن. او، اولوغ فارس شاعری شیخ مصلح الدّین سعدی شیرازی (ق.هـ. ۶۹۱یا ۶۹۴-ییلده وفات اېتگن)نینگ «گلستان» اثرینی «گلستان بِالتُّرکی» (تورکی گلستان) نامیده هجری۷۹۳ (میلادی۱۳۹۰/۹۱)-ییلده چغتای تورکچه‌سی (قدیم اؤزبېک تیلی)گه ترجمه قیلگن. بو اثرنینگ بیردن- بیر قؤلیازمه نسخه سی هالند مملکتی‌لېیدن بیلیم یورتی کتابخانه‌سیده سقلنه‌دی. سیف سرایی ق.هـ. ۷۹۶- ییلده «سهیل و گولدورسون» منظوم داستانینی هم یازگن.

ق.هـ. ۸۰۰ (م. ۱۳۹۸)- ییلی مصرده عبدُل اِبن قادر دېگن معرفتپرور کیشی، آلتین اؤرده‌لیک بیر قطار تورکی تیللی شاعرلر شعرلرینی کؤچیریب کتاب توزگن. بو کتابده، سیف سرایی بیلن بیرگه، مولانا اسحاق خوارزمی، توغلی خواجه، احمد اورگنجی کبی شاعرلرنینگ آتلری و شعر نمونه‌لری اوچره‌یدی. اونده سیف سرایی‌نینگ بیر نېچه غزلی، ایکّی قطعه‌سی، ایکّی فردی و ۸۲ بیتدن عبارت بؤلگن «سهیل و گولدورسون» منظوم داستانی هم موجود.

«گلستان بِالتُّرکی»دن بیرحکایه

بیر ظالم کیمرسه نی اَیتورلر، خلقنی کۉپ آزار قیلور اېدی. بیرکون بیر صالح فقیرنی تاش بیلن باشینه اوردی. اول فقیر قۉرقوب، اۉچ آله بیلمه‌دی. اول تاشنی آلیب سقله‌دی. بیرکون سلطان اول ظالمنی یازوقلب قویوغه سالدی. بو حریف کېلیب اول تاش بیلن باشینه محکم اوردی، اَیتتی: «سېن کیمسن؟ بو نې تاش تورور کیم مېنی مونونگ بیلن اوردونگ؟» اَیتتی: «مېن فلان کیشیمن، دغی بول اول تاش تورورکیم اول تاریخده مېنیم باشیمه اوردونگ». اَیتتی: «مونچه زماندن قنده اېدینگ؟» اَیتتی: «اول کون جاهینگ بویوک اېدی، قۉرقتوم. اېمدی بوکون سېنی قویوده کۉروب، فرصتنی غنیمت کۉردوم. نېچوک کیم اَیتورلر، شعر:

چونـــکه جاهـلـر بیلن بۉلـدی بو چـرخ و بخت یار
عـــاقــل اېـر کـۉروب انی تسلـیم قیـلدی اختـــیار
خصـم چون سـېندن قَوی دور، قیل تحمُّل جوریـنه
اېـــرگـه لابُـد اۉچ آلـورغـه دشــــمـنیدن وقت بـار
توتمـه غیل پـولاد قۉلـلی بـیرله پنجـه، ای ضعیـف
کیم ایلینگ اېمگک کۉروب، طاقت کۉتورمایین سینار
صبر قیل، دشمن قۉلین باغلی قتینگده کۉرگه سـېن
دۉسـتلر آلنینده اول کـــون اور، دغی مغـزین چیقار!

اساسی توشونچه:

سیف سرایی هجری ۸- عصرده یشب ایجاد ایتگن، اۉزبېک و فارس تیللرینی یخشی بیلگن ذواللسانین شاعر همده بدیعی ترجمان دیر. سیف سرایی‌دن بیزگه قدر بیرقطار غنایی شعرلر و شیخ سعدی‌نینگ گلستان اثری ترجمه‌سی یېتیب کېلگن. «گلستان بالتّرکی»دن کېلتیریلگن حکایه‌ده ایسه، هر ایشده موقعنی بیلیش، هر بیر عمل‌نی اۉز مناسب وقتیده بجریش حقیده توصیه قیلینه‌دی.

سۉزلر:

غِنا، غِنایی، آلتین اۉرده، تووگن (تووماق)، بیلیم، بیلیم یورتی، مقیم، معرفتپرور. قطعه، رواجلنیش، کیمرسه، صالح، اۉچ، یازوق، یازوقله‌ماق، قویو، حریف، قنده، جاه، غنیمت، چرخ، لابُد، ایل (قول)، ایمگک، قت/قات، آلّ/آلد، دغی/داغی

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی درس متنینی افاده‌لی اۉقیسین.

۲- باشقه اۉقووچیلر دقّت بیلن تینگلب، شاعر حیاتی و اثرلری حقیده اولرگه سوال بیرسینلر.

۳- اۉقووچیلردن ینه بیر کیشی قوییده‌گی بیتلرنی تخته‌گه یازیب معناسینی ایضاحله‌سین.

خصم چون سېندن قَوی دور، قیل تحمُّل جورینه
ایرگه لابُد اۉچ آلورغه دشمنیدن وقت بار
توتمه غیل پولاد قۉللی بیرله پنجه، ای ضعیف
کیم ایلینگ ایمگک کۉروب، طاقت کۉتورمایین سینار

سۉراقلر:

۱- سیف سرایی قیرده توغیلگن و قیسی عصرده یشب ایجاد ایتگن؟

۲- سیف سراییني نېگه غنایی همده داستانچی شاعر دېیدیلر؟

۳- سیف سرایی سعدی‌نینگ قیسی اثرینی اۉزبېک تیلیگه ترجمه قیلگن؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی سۉزلرنی معناسی بیلن دفترلرینگیزگه یازیب، هرقیسیدن اوچ- اوچ جمله توزیب کېلینگ!

غِنایی، بیلیم، مقیم، معرفتپرور، قطعه، رواجلنیش، یازوقله‌ماق، اېمگک

تجنیس و اونینگ تورلری

تجنیس دېب تلفظاده بیرخیل و معنا جهتیدن فرقلی بۇلگن ایکّی کلمه (امونیملر)گه اَیتیله‌دی. بو ایکّی کلمه ظاهرده همجنس کۉرینگنی سببلی اوشبو صنعتنی جناس هم دېیدیلر. جناسلر یېتّی تورگه بۇلینه‌دی:

۱- تۇلیق تجنیس: تۇلیق جناس، شکل یا کۉرینیش‌ده بوتونله‌ی فرقسیز، لېکن معناده بیر-بیریدن تفاوتلی ایکّی کلمه یا سۇزدن عبارت؛ مثلاً:

یوزگه کېلیب چاقرمنی عالمغـه کۉز یاشی
یوز دردِ سرغه قۇیغان انینگ ماجراسی دور
لطفی

بیرینچی «یوز»، بِیت (چهره) معناسیده بۇلسه، ایکّینچی «یوز» سانني انگلەته‌دی.

۲- ناقص تجنیس: عرب الفباسیده بعضی سۇزلر اۉزی‌نینگ یازیلیش و املا شکلیگه کۉره بیرخیل، لېکن ایکّی خیل تلفّظ‌گه اېگه بۇله‌دی: شَکَر ـ شُکر

شَکَر کبی مېنگه دُشـنامینگیز اېـرور شیرین،
نې شُکر اَیله ی انگه کیم دعادین آرتوق اېرور.
لطفی

۳- آرتیق (مذیّل) تجنیس: آرتیق (زاید) یا مُذَیّل (اېتکلی) تجنیسده ایکّی جناس سۇز اۉرته‌سیده بیرار حرف آرتیق بۇلیشی ممکن، اوشبو آرتیقلیک بعضاً سۇزنینگ باشیده، گاهی اۉرته‌سیده و بعضاً هم آخریده بۇله‌دی:

نېچه کۉنگلوم یاره بۇلسه رحم قیلمس یار انگه،
نېچه بغریم تۇلسه قان، باقمس دمی دلدار انگه.

**

نېچه مېن محروم اۉلوب بۉلغه‌ی انگه محرم رقیب،

شُـــکر کیم غـیرت طـریقین عاقـبت یاد ایلـه‌دیم.

نوایی

یوقاریده‌گی بیتلرده «یاره» و «یار»، «محروم» بیلن «محرم» سۉزلری ناقص تجنیسنی تشکیل اېته‌دی.

۴- مرکّب تجنیس: بونده ایکّی کلمه ظاهرده همجنس کۉرینه‌دی، لېکن بیریسی ساده (بسیط) ایکّینچیسی اېسه مرکّب دیر. مثالّلر:

کېلسه یوز مینگ تومن الم سېندین

خــوش تورور کام اگــر آلم سېندین

لطفی

بیرینچی «الم» عربچه سۉز بۉلیب، «درد» و «آغریق» معناسیده دیر؛ لېکن «آلم» سۉزی اېسه، اۉزبېکچه فعل-نینگ گرامری شکلی بۉلیب، «آلسم» دېگن معنانی انگلته‌دی.

۵- مکرَّر یا مزدوج تجنیس: ایکّی همجنس کلمه یانمه-یان کېلتیریله‌دی؛ اونینگ بیریده باشقه‌سی‌گه قره‌گنده، بیر یا نېچه حرف یا بۉغین آرتیق بۉله‌دی:

چون غمزه قیلدی یاپتی ایلگی بیلن قاشینی

اۉق آتدی و یاشـــوردی اول چاچـیانی یانی

لطفی

۶-مطرّف تجنیس: بونده ایکّی جناس کلمه‌نینگ سۉنگّی حرفلریدن باشقه حرفلری بیرخیل بۉله‌دی: خَیل ـ خَیر، آزار ـ آزاد، خایف ـ خاین، نادم ـ نادر، جان ـ جام و باشقه شو کبی سۉزلر مطرّف تجنیس‌گه مثال بۉله آله‌دی:

نادم اېمـــس کۉنگول قیلیب نادر معامـله

کیم نقد جان بېریب آلور او عشق جامینی

لبیب

۷- خطی تجنیس: ایکّی سۉز حرفلری‌نینگ شکلی نقطه‌لردن قطع نظر بیر خیل یازیله‌دی: باز ـ یاز، تاب ـ یات، زیر، زبر، قیس ـ قیش، حبیب ـ خبیث، عبرت ـ غیرت، محبت، محنت و باشقه‌لر:

بېگیم، سۉزکیم سېنینگ وصفینگده باردی
روایـت قیلـــغوچـــیلـــــر قیلـنی یـاردی
سید احمدمیرزا

کېتیردینگ مېنگه گرچه محنت، محبت
امان بۉل، یشه، ســېنگه رحمت، محبت
لبیب

بولردن تشقری، مقلوب یا قلب تجنیس هم موجود. بونده‌ی تجنیس‌ده، ایکّی کلمه بیرخیل حرفلردن تشکیل بۉلگن بۉلیب، لېکن حرفلر ترتیبی نقطۀ نظریدن خیلمه-خیل بۉله‌دی: زار ـ راز، روز ـ زور، روم ـ مور، قوس ـ سوقٍ، شرع ـ عرش و باشقه‌لر.

فعالیتلر:

۱– اۆقووچیلردن ایکّی کیشی تجنیس صنعتی و اونینگ تورلرینی مثاللرگه اساسلنیب ایضاحله‌سین.

۲– اوشبو بیتلرنی تخته‌گه یازیب اولرده‌گی جناس تورلرینی انیقلنگ:

اېندی که یوزینگ نوری کۆزیمدن نری توشدی
جاندن چیقرور درد و الم ناری زبانه

*

قاچدی تابیم، سۆلدی عمریم گلشنی یاشیم قریب
رحم قیلمس حسنیگه مغرور یاشیم، کیم دېسین؟

سۆراقلر:

۱– تجنیس صنعتی قیسی اصولگه اساسلنه‌دی و نېچه تورگه بۆلینه‌دی؟

۳–تۆلیق تجنیس بیلن ناقص تجنیس اۆرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

۴–ناز– یار، شرع ـ عرش، کوچ ـ چوک، قوش ـ شوق سۆزلری تجنیس‌نینگ قیسی تورلریگه کیره‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

نوایی، بابر و یا باشقه اۆزبېک شاعرلری دېوانلریدن تجنیس صنعتی‌نینگ هر بیر توریگه بېشته‌دن مثال تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

آلتینچی درس

هدف:

۱- ادبیات تورلری و ژانرلری بیلن تانیشیش.

۲- لفظی بدیعی صنعتلردن «تضمین» و «اِعنات» بیلن تانیشیش.

سؤراقلر:

۱- سیز قندەی داستانی اثرلرنی اؤقیش بیلن قیزیقەسیز؟

۲- اؤزبېک تیلیده یازیلگن بیرار حکایەنی اؤقیگن‌میسیز؟

حکایه

حکایت یا حکایه، کېنگ معناده، بیر سؤزنی قیته اَیتیش، بیر واقعەنی گپیریب بېریش، بیراونینگ سؤزینی نقل قیلیش دیر. بیراق، اوشبو سؤز حاضرگی زمان ادبیات علمیده بیر اَتەمه صفتیده قؤللنەدی، او اؤزیگه خاص معنی کسب اېتگن. حکایه-نی اَتەمه صفتیده تعریف اېتیب، اونینگ خاص معناسی‌نی انیقلش اوچون، ادبی تورلر و ژانرلرحقیدەگی نظریه بیلن تانیشیش کېرەک.

معلوم که ادبیات اؤز اثرلریده طبیعت، انسان حیاتی و انسان جمعیتیدەگی حادثەلر، بیر سؤزبیلن اَیتگنده واقعلیکنی، صنعت اوچون خاص بؤلگن بدیعی سیما یا تمثالّلر آرقەلی تصویرلەیدی. ادبی اثرلر، اولرده تصویرلنگن حادثه، انسانلر خط و حرکتی و کېچینمەلریگه نسبتاً یازووچی و شاعرنینگ مناسبتی‌گه قرەب، اوچ تورگه بؤلینەدی: حمّاسی- داستانی یا اېپیک تور، غنایی یا لیریک تور، تمثیلی یا دراماتیک تور.

۱- حماسی-داستانی یا اېپیک تور: بو توردەگی اثرلرده تصویرلنه یاتگن واقعلیک، اولرده اشتراک اېتووچی تورلی پرسوناژلرنینگ خطّ-حرکتلری و سرگذشتلری اساساً مؤلف (شاعر و یازووچی) روایتی آرقەلی کؤرسەتیلەدی.

۲- غنایی تور اثرلریده واقعلیک و اونینگ حادثه‌لری ایریم شخص کېچینمه‌سی، اؤی- فکرلری اساسیده کؤرسه-تیله‌دی و کؤپینچه بیرینچی شخص تمانیدن آلیب باریله‌دی. اونی ادبیاتشناس‌لیکده غِنایی قهرمان دېب اته‌یدیلر. غنایی قهرمان کؤپینچه شاعر و یازووچی تمثالیده نمایان بؤله‌دی.

۳- تمثیلی یا دراماتیک اثرلرده پرسوناژلر حرکت و سرگذشتلری بېواسطه اشتراک اېتووچی انیق شخصلرنینگ خط- حرکتلری و نقطلری آرقه‌لی آچیله‌دی.

بو اوچ تورده‌گی بدیعی اثرلر حیاتی قمراو، اونی عکس اېتیریش شکل و اصوللری جهتیدن ینه کیچیک خیللرگه بؤلینه‌دی. منه شو خیللر ادبیاتشناسلیکده ژانر دېب یوریتیله‌دی. مذکور ژانرلر حماسی-داستانی یا اپیپک تورده رومان، قصّه، حکایه، داستان، ناوِل، مَثَل، اېرتک و باشقه‌لردن عبارت. غنایی تور ژانرلری اېسه قؤشیق، غزل، رباعی، تویوق، قصیده، قطعه، مخمّس، مسدّس و باشقه‌لردن عبارت. تمثیلی یا دراماتیک تور اېسه کومیدی، درام، تراژیدی کبی ژانرلرگه اجره‌تیله‌دی.

بوندن معلوم بؤلیشیچه، حکایه ادبیات‌نینگ حماسی- داستانی یا اپیپک توری ژانرلریدن بیری دیر. حکایه‌ده تصویرلنگن واقعه اؤز ماهیتی و اهمیتی جهتیدن اوشبو تورنینگ باشقه ژانرلریدن فرقلنمه سه-ده، بیراق تصویرنینگ حجمی یا کؤلَمی، سوژه و ترکیب‌نینگ نسبتاً ساده‌لیگی، بیان‌نینگ اساساً بیر شخص تمانیدن آلیب باریلیشی جهتیدن فرقلنیب توره‌دی. حکایه ادبیات‌نینگ اپیپک توریگه تېگیشلی ژانر بؤلگنی اوچون اونینگ اؤزیگه خاص خصوصیتلرینی اوشبو تورنینگ باشقه ژانرلری بؤلگن قصّه و رومان بیلن قیاسلب انیقلش ممکن. رومان مضمونی بیر انسان‌نینگ تقدیرتاریخی بؤلسه، قصّه مضمونینی اوشبو تقدیرنینگ بیر خط- حرکتی یا معلوم بیر قسمینی تشکیل اېته‌دی. حکایه مضمونی اېسه انسان تقدیریده یوز بېرگن بیر مهم حادثه، حسّاس و سېزیلرلی لحظه دیر. بوندن معلوم بؤلیشیچه، اپیپک تورده‌گی اثرلر مضمونی روماندن حکایه‌گه قره‌ب حجم جهتیدن کیچه ییب باره‌دی، اما اونینگ اهمیتی کم بؤلمه‌یدی. حکایه حاضرگی زمان ادبیاتیده اساساً نثرده یازیله‌دیگن ژانر دیر. فارس دری ادبیاتیده حکایه‌نی«داستان کوتاه» (قیسقه داستان) دېب یوریته‌دیلر. بیراق اَته‌مه هر خیل بؤلیشیدن قطع نظر، ماهیتده حکایه بیلن قیسقه داستان عین ژانرنینگ ایکّی نامیدیر.

حکایه ژانری میلادی۱۹- عصر و ۲۰- عصرنینگ باشلریده دنیا ادبیاتیده کېنگ رواجلندی. روس یازووچیسی انتون چېخوف اؤز ایجادیاتیده حکایه‌نینگ یوکسک نمونه‌لرینی یره‌تدی. اؤزبېک

حکایه‌سی‌نینگ اېنگ یخشی نمونه‌لری عبداللّه قادری، عبداللّه قهّار، غفورغلام، عادل یعقوب، سیداحمد، ذوالنّونووه کبی بیزگه قۉشنی و قرداش اۉلکه اۉزبېکستان یازووچیلری تمانیدن یره‌تیلدی. وطنیمیز افغانستانده اېسه اۉزبېک تیلی و ادبیاتی سۉنگی ییللرده میدانگه چیقیش و رواجلنیش اوچون امکان تاپگنیدن کېیین، اۉتگن اوچ دهه‌ده شعر بیلن یانمه-یان نثرده یازیلگن اثرلر هم پیدا بۉله‌باشله‌دی. شونده‌ی قیلیب، حکایه ژانری هم افغانستانده حاضرگی زمان اۉزبېک ادبیاتیدن اۉزیگه خاص اۉرین اېگلله‌دی. اۉزبېک تیلیده اۉزلری‌نینگ حکایه‌لری بیلن مشهور بۉلگن یازووچیلریدن دکتورشفیقه یارقین، محمّد حلیم یارقین، ذکراللّه ایشانچ، نوراللّه آلتای، رحیم ابراهیم، تاشقین بهایی و باشقه‌لر نامل‌رینی تیلگه آلیش ممکن.

اساسی توشونچه:

ادبی اثرلر اؤزی‌نینگ مضمونی و واقعلیکنی عکس اېتتیریش اصولیگه کؤره حماسی- داستانی، غِنایی و تمثیلی دېب اته‌له‌دیگن اوچ تورگه بؤلینه‌دی. مذکور تورلرده‌گی اثرلر اؤزلری‌نینگ ایریم خصوصیتلریگه کؤره، ژانر دېب اته–لووچی کیچیک قسملرگه بؤلینه‌دی. حکایه اېسه انه‌شو ژانرلردن بیریدیر.

سؤزلر:

اَته‌مه، قؤلـله‌ماق، قؤللنماق، تور، ژانر، حماسه، داستان، یانده شوو، کېچینمه، تمثال، سیما، واقعلیک، پرسوناژ، اؤی، نطق، قمراو، خیل، کؤلم، سوژه، ترکیب، سېزیلرلی، پارتریت، کِرکتر، قؤشنی

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلردن اوچ کیشی حکایه حقیده‌گی درسنی افاده‌لی اؤقیسینلر، باشقه‌لر اېسه اونی دقّت بیلن تینگله‌سینلر.

۲- اؤقووچیلردن بیری اؤزبېک تیلیده یازیلگن بیرحکایه‌نی تنلب صنفده اؤقیسین و باشقه‌لر اونینگ مضمونی و پرسوناژلری حقیده فکر بیلدیرسینلر.

سؤراقلر:

۱- غنایی اثرلر بیلن داستانی اثرلر اؤرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

۲- تمثیلی یا دراماتیک ادبیات خصوصیتلری حقیده نیمه‌لرنی بیله‌سیز؟

۳- غزل، قصیده و رباعی ژانرلری ادبیات‌نینگ قیسی تورگه کیره‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

اؤقیلگن درسدن فایده‌لنیب، حیاتینگیزده یوز بېرگن یاکه اؤزینگیز گواهی بؤلگن بیرارمهم حادثه‌نی حکایه طرزیده یازیب کېلیب، صنفده اؤقینگ!

تضمین و اِعنات

بعضاً شاعرلر باشقه شاعرلرنینگ مشهور بیتلری، مثللر و معروف سۉزلر، همده عظیم الشأن قرآن آیتلری و حضرت پیغمبرنینگ مبارک حدیثلرینی عاریه و امانت طرزده اۉز شعرلریده کېلتیره‌دیلر، بونی بدیع علمیده تضمین (اۉرته‌گه آلیش) دېب آته‌یدیلر، مثلاً:

یېرگه کیرسم کاشکی، چون یېتمس اول آیغه ایلیک
مشکل احـوالی توشوبـدور«یېر قتیق و کۉک ییراق»
لطفی

بو بیتده «ییر قتیق، کۉک یا آسمان اوزاق» دیگن مشهور عباره اۉرته‌گه آلینگن.

بابا رحیم مشرب اۉز غزللریدن بیریده مولانا لطفی‌نینگ قوییده‌گی مشهور بَیتینی کېلتیره‌دی:

«سېن سن سېوریم، خواه اینان، خواه اینانمه
قانـدورجگـریم، خـواه اینان خـواه ایـنانمه»
غم شـامی فراقینگده کباب ایتتی فلک نی
آه جـــگـــریـــم، خـواه ایـنان خـواه اینانمه

اِعنات: عَنَت لغتده قیینلیک معناسیده، اِعنات اېسه بیرکیشینی قیین ایش بجَریشگه مجبور قیلیش دیر. بدیع علمیده اېسه، اِعنات صنعتی‌گه موافق، شاعر معلوم بیر عباره یا سۉزنی هر بیت‌ده تکرار و قیتریب کېلتیریش‌گه عزم قیلیب، لازم بۉلمه سه–ده، اۉزینی بو ایشگه ملزم قیله‌دی، شونینگ اوچون، اونی «لزوم مالایلزم» هم دېیدیلر:

دېرسن غمیمده ییغله مه کۉپ اختیارسیز،
بـې اخـتیارلیـکده مېـنگـه اختـیار یـۉق.

*

آدم اولادیده یۉقدور آدمیلیک شـــیوه‌سی
آدم اېرمس اول که میلِ آدمیزاد اَیله‌گه‌ی
نوایی

مذکور بیتلرده «اختیار» و «آدم» سۉزلری تکرارلنیب کېلتیریلگن.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی تضمین و اعنات صنعتلرینی مثاللر یاردمیده اۉز صنفداشلریگه ایضاحله‌سینلر.

۲- قوییده‌گی بیتنی تخته‌گه یازیب، اونده قۉللنگن صنعتنی انیقلنگ:

گهـی قـرار تاپر بیقـرار عشـــق، ولی
قرار تاپمه‌دی هرگز، بو بیقرارنی کۉر!

سۉراقلر:

۱-تضمین دیب قنده‌ی بدیعی صنعتگه اَیتیله‌دی؟

۲-اِعنات یا لزوم ما لایَلزُم صنعتی قنده‌ی اصولگه اساسلنه‌دی؟

۳-تضمین و اِعنات قیسی تورده‌گی بدیعی صنعتلردن سنه‌له‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبیک شاعرلری دیوانلرینی اۉقیب، تضمین بیلن اِعنات صنعتلریگه بیشته‌دن مثال تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کیلینگ!

بېشینچی درس

هدف:

۱- اؤزبېک تیلی تاریخی و اونینگ دنیا تیللری آره‌سیده‌گی اؤرنینی بیلیش.

۲- ممتاز شعرده ردالقافیه و موشح صنعتلری بیلن تانیشیش.

سؤراقلر:

۱- اؤزبېک تیلی تاریخی حقیده قنده‌ی تصورگه ایگه‌سیز؟

۲-تیلشناسلر تمانیدن دنیا تیللری عایله‌لرگه بؤلینگن‌لیگینی بیله‌سیزمی؟

اؤزبېک تیلی تاریخی

دنیاده موجود بؤلگن هر بیرتیل اؤزی‌نینگ پیدا بؤلیش تاریخی، رواجلنیش، بایېش و تکامللنیش قانونیتلریگه ایگه بؤلگنیدیک، حاضرگی دنیاده موجود تورکی تیللرنینگ بیری بؤلگن اؤزبېک تیلی هم اؤز تاریخی، رواجلنیش باسقیچلریگه ایگه، البتّه.

اؤزبېک تیلی تورکی تیللرگه منسوب بؤلیب، آلتای نظریه‌سیگه کؤره موغول، تونغوز-منجور، کوریا و جاپان تیللری بیلن بیرگه‌لیکده، آلتای تیللری عایله‌سینی تشکیل ایته‌دی. شونگه کؤره، تورکی تیللر جمله‌سیدن اؤزبېک تیلی‌نینگ تاریخی، آلتای تیللری‌نینگ بیر تیل بؤلگن، آلتای دوریدن باشلنه‌دی. آلتای بابا تیلی دستلب تونغوز- منجور و تورک-مغول تیللریگه؛ تورک-مغول تیلی اېسه تورک و موغول تیللریگه اجره‌لگن. اوندن سؤنگ تورکی تیللر تاریخیده هون دوری (میلاددن اوّلگی ۳- عصردن میلادی ۴- عصرگچه) باشلنیب، تورکی تیللر ایکّی ترماققه ـ شرقی هون و غربی هون ـ تیللریگه بؤلینه‌دی. تورکی تیللر تاریخیده هون دَوری‌نینگ علیحده کؤرسه‌تیلیشی‌گه اؤشه دَورده مرکزی آسیادن شرقی اروپاگچه بؤلگن حدودنی قمره‌ب آلگن هون خانلیگی‌نینگ وجودگه کېلیب، کېیینچه‌لیک ایکّی‌گه اجره‌لیشی اساس قیلیب آلینه‌دی.

سۉنگره میلادی ۵-عصردن ۱۰- عصرگچه بۉلگن اۉزاق وقتنی اۉز ایچیگه آلگن تورک دَوری کېله‌دی. عموم خلق اۉزبېک تیلی‌نینگ تاریخی آلتای دَوریدن باشلنسه، اۉزبېک ادبی تیلی‌نینگ تاریخی یازمه یادگارلیکلری موجود بۉلگن قدیمگی تورک دَوریدن باشلنه‌دی. بو دَورنینگ آبده‌لری برچه تورکی خلقلر اوچون مشترک دیر.

حاضرگی اۉزبېک تیلی قدیمگی تورکی تیلدن اجره‌لیب چیققن. دنیاده ییگیرمه‌دن آرتیق تورکی تیل بار. اولر اۉزبېک، تورکمن، آذربایجان، قزاق، قیرغیز، تورک، اۉیغور، باشقیرد، قاره‌قلپاق، تاتار، چوواش، یاقوت، قاره چای، بلقر، تووه، خَکَس، گه گه اۉز، شار، کاره ییم، قومیق، نوغای، آیرات، کره‌گس و باشقه‌لردن عبارت.

اۉزبېک تیلی تاریخی یازمه یادگارلیکلر تیلی تاریخی بۉلیب، اۉزبېک تیلی حادثه‌لرینی متن ایچیده آلیب قره‌یدی و تیل تاریخی‌نینگ تورلی دورلریگه عاید متنلرنی ییغه‌دی. اۉزبېک ادبی تیلی تاریخی، قوییده‌گی باسقیچ‌لرگه بۉلینه‌دی:

۱-میلاددن آلدینگی دَورلردن میلادی اۉنینچی عصرگچه بۉلگن باسقیچ. بو دَورده‌گی تیل قدیمگی تورکی تیل دېب یوریتیله‌دی. قدیمگی خلق آغزه‌کی ایجادی نمونه‌لری، اۉرخون- اېنه سای یادگارلیکلری (م. ۵-۸ عصرلر) شو تیلده یازیلگن.

۲- هجری ۵- ۸ (م. ۱۱- ۱۴)- عصرلرده قۉللنگن تیل اېسکی تورکی تیل دېب اته‌له‌دی. محمود کاشغری-نینگ «دېوان لغات التُّرک» (تورکی تیللر دېوانی)، یوسف خاص حاجب‌نینگ «قوتدغو بیلیک» (سعادتگه یۉللاوچی بیلیم)، احمد یوگنا کی‌نینگ «هِبَّةُالحقایق»(حقیقتلر ارمُغانی) یا «عَتبَةالحقایق» (حقیقتلر بۉساغه‌سی)، خوارزمی‌نینگ «مَحبّت نامه»، ربغوزی‌نینگ «قصّهٔ ربغوزی» اثرلری شو تیلده یره‌تیلگن.

۳- هجری ۹- عصردن ۱۳-عصرنینگ بیرینچی یرمیگه چه (میلادی ۱۵- عصردن ۱۹- عصرنینگ ایکّینچی یرمیگه چه) قۉللنگن تیل اېسکی اۉزبېک ادبی تیلی دېب ناملنگن. مولانا آتایی، سکّاکی سمرقندی، سیفِ سرایی، مولانا لطفی، علی شیر نوایی، ظهیرالدین محمّد بابُر، مشرب، گلخنی، آگهی، مقیمی، فُرقت و باشقه شاعرلرنینگ اثرلری شو تیلده یره‌تیلگن.

۴- هجری ۱۳ (م. ۱۹)- عصرنینگ ایکّینچی یرمیدن حاضرگی دَورگچه ایشلتیب کېله‌یاتگن تیلیمیز حاضرگی اۉزبېک ادبی تیلی دېب اته‌له‌دی. بو باسقیچ شمسی هجری۵۰/ ۱۲۴۹ (م.۱۸۷۰)-

ییلدن اعتباراً حاضرگی کون‌گچه ماوراءالنهر یا اۉرته آسیا و بوگونگی افغانستان شمالیده ایجاد اېتیلگن برچه اثرلر حاضرگی اۉزبېک ادبی تیلی‌نینگ نمونه-لری حسابلنه‌دی.

اۉزبېک تیلی هجری ۵ (م. ۱۱)- عصردن باشلب مستقل تیل صفتیده شکللنه باشله‌دی و هجری ۱۲ (م. ۱۸)- عصرده اېسکی اۉزبېک ادبی تیلی شکللنیب بۉلدی.

اېسکی اۉزبېک تیلی‌نینگ رواجی بویوک علیشېرنوایی نامی بیلن باغلیق. او اېسکی اۉزبېک تیلیده عجایب اثرلر یره تیب-گینه قالمسدن، بو تیلنی علمی جهتدن تدقیق قیلووچی «مُحَاکَمَةُاللُّغَتَین» ناملی علمی اثر هم یازدی و اونده تورک اۉزبېک تیلی‌نینگ باشقه تیللردن کم اېمسلیگینی ایشانرلی مثالل بیلن اثباتلب بېردی.

اۉزبېک تیلی اۉزبېکستان جمهوریتیده میلادی ۱۹۸۹- ییل اکتوبر آیی‌نینگ ۲۱- ده دولت تیلی مقامیگه کۉ-تریلدی. بیزنینگ وطنیمیز افغانستانده اېسه اۉزبېک تیلی کۉپ ییللیک قراوسیزلیک و رواجلنیشی یۉلیده قۉییلگن تۉسیقلر سببلی، اساساً معیشی حیاتده فایده لنیله دېگن تیل بۉلیب، اونینگ اجتماعی وظیفه سی چېگه‌ره‌لنیب قالدیریلگن اېدی. بیراق، او قویاش هجری ۱۳۵۰(م.۱۹۷۰)- ییللریدن باشلب آهسته-سېکین عاموی اخبارات واسطه‌لریگه چیقیشگه یۉل-تاپدی و ۱۳۵۷ (م.۱۹۷۸)- ییلی اېسه اۉزبېک تیلیده ایلک نشریه بۉلگن «یۉلدوز» جریده‌سی باسیلیب چیقدی. همده انه‌شو تاریخده تألیف و ترجمه ریاستیده اۉزبېک تیلی نینگ درسلیک کتابلری یلغوزگینه تیل ادبیاتی بۉلمه‌ی بلکیم باشقه مضمونلر هم بیرینچی صنف‌دن آلتینچی صنف‌گه‌قدر اۉزبېک تیلیده تألیف ایتیلیب، چاپ بۉلگن ایدی. نهاَیتده شمسی هجری ۱۳۸۲- ییلی‌نینگ قوس- جدی آیلریده اۉتکه‌زیلگن بویوک کېنگش (لویه جرگه)ده قبول اېتیلگن افغانستان ینگی اساسی قانونیده تورکی تیللر (اۉزبېک و تورکمن تیللری)، مملکتده دولت تیللری حسابلنگن پشتو و دری‌دن تشقری برچه تیللر بیلن بیرگه اوچینچی رسمی تیل مقامینی کسب اېتدی.

بوگون اۉزبېکلر یشه‌یاتگن تورلی منطقه‌لرگه خاص بعض بیرکیچیک لهجوی فرقلرنی نظرده توتمه‌گن حالده، اۉزبېک ادبی تیلی، بوتون دنیاده بیرته و یگانه دیر. اما ادبی تیل‌نینگ شکللنیش و رواجلنیشیده دنیانینگ هر بیر اۉلکه-سیده یشاوچی اۉزبېکلر، اۉزلری‌نینگ اجتماعی- سیاسی اۉرینلریگه کۉره، قۉشگن حصه‌لری بیرخیل بۉلمسلیگی ممکن، البتّه. لېکن تیل ساحه‌سیده بیر-بیرلری‌نینگ یوتوقلریدن فایده‌لنیشلری تورگن گپ.

اساسی توشونچه:

اۉزبېک تیلی تورکی تیللرگه منسوب بۉلیب، آلتای تیللری عایله سیگه کیره‌دی. اۉزبېک تیلی‌نینگ رواجلنیش تاریخی تۉرت کتّه باسقیچگه بۉلینه‌دی. اولرنینگ هر بیری اۉشه دَورده یره‌تیلگن یازمه ادبی اثرلرتیلی بیلن بېلگیلنه‌دی.

سۉزلر:

باییماق، باسقیچ، اجره‌لماق، ترماق، قراوسیزلیک، معیشت، قمره‌ماق، آبده، اېسکی، ایلک، کېنگش،

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلر بېش کیشیلیک گروه‌لرگه بۉلینیب، اۉزبېک تیلی تاریخی حقیده‌گی درسنی اۉزارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۲- گروه‌لر اعضالری درسدن توشونگنلرینی، قیسقه‌چه قاغازگه یازسینلر.

۳- هرگروه‌دن بیرنماینده یازگن معلوماتلرینی صنفداشلریگه اۉقیسین.

سۉراقلر:

۱- حاضرگی دنیاده موجود بۉلگن قیسی تورکی تیللرنی تانیسیز؟

۲- اۉزبېک تیلی، رواجلنیش جریانیده قیسی تاریخی باسقیچلردن اۉتگن؟

۳- «دېوان لغات التُّرک» و «قوتدغو بیلیک»، اۉزبېک تیلی تاریخی‌نینگ قیسی باسقیچیده اۉرگنیله‌دی؟

۴- اۉزبېک تیلی قیسی عصردن اعتباراً شکللنه باشله‌دی؟

۵- افغانستانده اۉزبېک تیلی قچان رسمی تیل مقامیگه کۉتَریلدی؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی سۉزلرنی معناسی بیلن یازیب، اولردن جمله‌لر توزینگ:

باییماق، باسقیچ، ترماق، کېنگش، اجره‌لماق، قراوسیزلیک، قمراو

ردّالقافیه و موشح

قصیده یا غزل مطلعی‌نینگ بیرینچی مصراعی قافیه‌سینی ایکّینچی بیت آخریده کېلتیریشنی «ردالقافیه» دېیدیلر؛ مثلاً :

کۈرگه‌لی حســـــنونگنی زار و مبتلا بۈلدوم ســـېنگه،
نـې بلالیغ کون اېدی کیـم آشـــــنا بۈلدوم ســـېنگه

هر نېچه دېدیم که کون–کوندین اوزه‌ی سېندین کۈنگول
وه کـه کون–کوندین بتـرراق مبتـلا بۈلـدوم ســــــېنگه
نوایی

موشح: موشح لغتده مرصّع (جواهر اۈرنه‌تیلگن) کمربندلی معناسینی انگله‌ته‌دی؛ بدیع علمی اصطلاحیده، موشّح دېب یوریتیله‌دیگن شعرنینگ هر بیتی یا هر مصراعی باشیده‌گی حرفلر ییغیندیسیدن بیر کیشی‌نینگ نامی، تخلّصی و یا خاص بیر مطلب تاپیله‌دی. قوییده‌گی رباعی مصرعلری‌نینگ بیرینچی حرفلریدن بویوک پیغمبریمیز اسملری (محمّد صلی‌الله‌علیه‌وسلم) قۈلگه کېله‌دی:

مهـری جان ارا الـف کبی جا آلــگن
حِرمانلی کۈنگیلده عشقی مأوا آلـگن
مېن نعتینی قیسی تیل بیلن اَیله‌ی ادا
دنیـــانی شـــریعتی ســـراپا آلــگن
لبیب

فعالیتلر:

۱- اۇقووچیلردن ایکّی کیشی موشح و ردالقافیه بدیعی صنعتلرینی بېریلگن مثاللر اساسیده ایضاحله‌سینلر.

۳- قوییده‌گی بیتلرنی تخته‌گه یازیب اونده‌گی لفظی صنعتنی انیقله‌سینلر:

کۈروب دردیم ترحم قیلمه دینگ هېچ
تۈکوب اشکیم تبسم قیلمه دینگ هېچ
فراقینگ اۈتی ایچره نېچه ییغلب
فغان چېکتیم، ترحم قیلمه دینگ هېچ

سۈراقلر:

۱- ردالقافیه صنعتی قیسی اساسده شکلله‌نه‌دی؟

۲- موشح صنعتی قۈللنگن شعر قنده‌ی خصوصیتگه ایگه بۈله‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

نوایی، بابر یاکه باشقه اۈزبېک شاعرلری دیوانلرینی اۈقیب، ردالقافیه و موشح صنعتلریگه بېشته‌دن مثال تاپینگ و اولرنی دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

سکّیزینچی درس

هدف:

۱- کېنگش و مصلحت اهمیتی حقیده معلومات‌گه اېگه بۉلیش.

۲- ردالمطلع لفظی صنعتینی توشونیب آلیش.

سۉراقلر:

۱- «کېنگشلی تۉن تار کېلمس» دېگن مقال نیمه معنانی انگله‌ته‌دی؟

۲- اسلام مقدس دینیده کېنگش و مصلحتگه قنده‌ی اۉرین بېریلگن؟

کېنگشلی تۉن تارکېلمس

انسان اۉزحیاتی جریانیده تورلی قیینچیلیکلرگه دوچ کېله‌دی، تقدیر اۉیینی قۉلیگه اسیرتوشیب، شو آنده اۉزینی یالغیز و ناتوان حس ایته‌دی. انه شونده‌ی بیر لحظه‌ده انسان اۉزباشیگه توشگن تشویش و معمّالرنی برطرف قیلیش اوچون اۉز دوست و یقین کیشلری، دانا کیمسه‌لر بیلن کېنگه‌شیب، مصلحت قیلماغی کېره‌ک. مصلحت و کېنگش بیلن آلغه آلیب باریلگن ایش هردایم موفقگه اېریشه‌دی، چونکه دانا اجدادلریمیز «کېنگشلی تۉن تارکېلمس» دېب، بیکارگه اَیتمه‌گنلر.

اسلام مقدس دینی کېنگش و مصلحتگه کتّه اهمیت قایل. الله تعالی قرآن کریمده اۉز تقوالی بنده‌لری حقیده: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» [شورا سوره سی، ۳۸- اَیت] (اۉز ربلری اونداویگه ایجابی جواب بېریب، نمازنی برپاقیلگن کیشیلر، ایشلرده اۉزارا کېنگشه‌دیلر و بېریلگن رزقدن نفقه قیله‌دیلر.) دېیدی.

کېنگش و مصلحت انساننی ایشانچ نوری تمان یېتکلاوچی قویاش کبی دیر. کېنگش و مصلحت انسان قلبیده-گی اضطراب و تشویشلرنی برطرف قیلیب، اونینگ روحیگه اېپچیللیک و طراوت بغیشله‌یدی.

انسان اؤز شخصی و اجتماعی حیاتی‌نینگ تورلی شرایطیده هر دایم کېنگش و مصلحتگه احتیاج حس اېته‌دی.

مصلحت و کېنگش ـ ایشلرنی یخشی روشده آلغه آلیب باریش اوچون اؤزگه‌لر فکریدن فایده‌لنیش یاکه نېچه-کیشی اؤرته‌سیده بیر موضوع حقیده، بیر مسأله‌گه حل یؤلی تاپیش و قرار قبول قیلیش مقصدیده فکر آلمه شووی دیر.

کېنگش و مصلحت نیمه اېکنلیگی و اونینگ اهمتینی بیلگنیمیزدن سؤنگ، مصلحت و کېنگش قیلینه دېگن انسانلرنینگ خصوصیتیلرینی بیلیشگه هم اعتبار قره‌تیشیمیز کېره‌ک.

پیغمبریمیز حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وسلم، «کوچیگه اؤزینگیز قلباً ایشانگن و عقلینگیز رولینی تصدیق قیله‌دیگن کیشی بیلن کېنگه شینگ و مصلحت قیلینگ!»، دېب مرحمت قیلگنلر.

مصلحت قیلیش و کېنگه شیشگه مناسب آدملر قوییده‌گی خصوصیتلرگه اېگه بؤلیشلری کېره‌ک:

۱- مؤمن و تقوالی شخص. ایشلرده تقوالی بؤلگن و الله تعالی‌دن قؤرقه‌دیگن آدملر بیلن مصلحت قیلیش کېره‌ک؛

۲- عاقل و بیلیملی شخص. عقللی و بیلیملی کیشیلر بیلن مصلحت قیلگن آدم یخشی و تؤغری یؤلگه باشقریله‌دی، چونکه عاقل‌نینگ فکری نفس هواسیدن خالی بؤلیب، نادان اېسه اؤز نفسی‌نینگ قُولیدیر؛

۳- اینی-آغه و مهربان دؤست. «دؤست ییغله تیب اَیتر، دشمن کولدیریب!» دېب، بیکارگه اَیتمه‌گنلر. عربلرده هم خودّی شو معنانی افاده لاوچی مقال یا ضرب المثل بار: «سېنی کولدیره‌دیگن کیشی بیلن اېمس، ییغلته‌دیگن کیشی بیلن مصلحت قیل!». حقیقتاً هم انسان‌نینگ آغه- اینیسی و چین دؤستی اونگه حقیقی و فایده‌لی مصلحتلر بېره‌دی، اونی زیانلی ایشلر باره‌سیده آگاهلنتیره‌دی.

۴- سِرسقلاوچی و امین کیشی. مصلحت سؤره‌ب، سِرّینگنی اونگه اَیته‌دیگن کیشی، سِرسقلاوچی بؤلسین، یؤق اېسه «مینگ کیشی بیلن کېنگش، بیراق سرّینگنی بیرته‌سیگه هم اَیتمه!» دېییله‌دی، مقاللردن بیریده.

۵- تجربه‌لی و ایسّیق-ساووقنی کؤپ کؤرگن کیشیلر. عقللی و بیلیملی همده تجربه‌گه ایگه و اؤزاقنی اویله-یدیگن کیشیلر مصلحت آلیش و کېنگه شیش اوچون اینگ مناسب دیرلر.

شونده‌ی قیلیب، هر بیر مهم ایشده یوقاریده اَیتیب اؤتیلگن خصوصیتلرگه ایگه بؤلگن کیشیلر بیلن مصلحت ایتیش و کېنگشیش هم شخصی همده اجتماعی نقطهٔ نظردن ایجابی نتیجه‌لرگه آلیب کېله‌دی. همه‌دن مهمراغی انسان اوچون یمان آفت سنلگن اؤزباشیمچه‌لیک و فقط اؤز شخصی فکریگه سویه‌نیب، باشقه‌لر فکرینی مینسیمسلیک کبی سلبی خصلتلر آلدینی آله‌دی.

اساسی توشونچه:

انسانلر اجتماعِی حیاتیده کېنگش و مصلحت‌نینگ کتّه اهمیتی بار. چونکه بیر انسان اؤز تیریکچیلیگی جریانیده تورلی حال و وضعیتلرگه توشیشی ممکن، شونده اونینگ بیر اؤزی برچه معماللرگه تؤغری و قوله‌ی حل یؤلی تاپه آلمسلیگی و اولرنی تېزده حل ایتیشگه قادر بؤلمسلیگی تورگن گپ.

انه شونده‌ی پَیتلرده بیلیمدان و بای حیاتی تجربه‌گه ایگه انسانلر بیلن مصلحت قیلیش و کېنگشیش‌گه ضرورت تاپیله‌دی.

سؤزلر:

تیه نچ، کېنگشماق، مصلحت، اضطراب، ایپچیللیک، طراوت، قرار، باشقرماق،

باشقریلماق، آگاهلنتیرماق، امین، ایجابی، اؤزباشیمچه‌لیک، مینسیماق

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلر بېش کیشیلیک گروه‌لرگه بۉلینیب، هر گروه اعضالری درس متنینی اۉز ارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۲- هر گروه‌دن بیرکیشی، کېنگش و مصلحت اهمیتی حقیده گپیرسین.

۳- باشقه اۉقووچیلرکېنگش و مصلحت باره‌سیده اولرگه سوال بېرسینلر.

سۉراقلر:

۱- انسان قنده‌ی حالتلرده بیراونینگ مصلحتیگه احتیاج سېزه‌دی؟

۲- اولوغ پیغمبریمیز کېنگشیش‌گه سزاوار بۉلگن انسانلر حقیده نیمه دېگنلر؟

۳- کېنگشیش اوچون اۉز سِرّینی بیراوگه فاش قیلیش هردایم ضرورمی؟

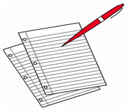

اوی تاپشیریغی:

۱- بېریلگن سۉزلرنی معنی قیلیب، اولرنی جمله‌لرده قوللنگ:

تیه نچ، کېنگشماق، اېپچیللیک، طراوت، مینسیماق، اضطراب

۲- کېنگش اهمیتی حقیده بیر مقاله یازیب کېلینگ!

ردالمطلع

غزل یا قصیده مطلعی‌نینگ بیرینچی یا ایکّینچی مصراعینی اونینگ مقطعی‌ده کېلتیریشینی ردالمطلع دېیدیلر. قوییده‌گی مثالده نوایی بیر غزلی مطلعی‌نینگ بیرینچی مصراعی اۉشه غزل مقطعی‌ده ایکّینچی مصراع قیلیب کېلتیریلگن:

ساچی‌نینگ سوداسی توشتی باشیمه باشتین ینه
تیـره بۉلــدی روزگــاریم اول قرا قاشتین ینه...
آیاغیم یېتکونچه بابردېک کېـتر اېردیم، نېـته ی
ساچی‌نینگ سوداسی توشتی باشیمه باشتین ینه
بابُر

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی توریب ردالمطلع صنعتی حقیده اۉز توشونچه‌لرینی اَیتیب بېرسینلر!

۲- نوایی بیر غزلی‌نینگ مطلعی همده مقطعی بۉلگن قوییده‌گی ایکّی بیتنی تخته‌گه یازیب، ردالمطلع صنعتینی کۉرستسینلر:

ساقـیا، هجـران تونیدور، باده توت
اول قویاش بیرله بو شامیمنی یاروت...

بۉلـدی فـرقتدین نـوایی تـیره روز
ساقـیا، هجـران تونیدور، باده توت!

سۉراقلر:

۱- ردالمطلع صنعتی شعرنینگ قیسی قالبلریده کېلتیریلیشی ممکن؟

۲- ردالمطلع و ردالقافیه بدیعی صنعتلری اۉرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

۳- سیز، اۉقیگن غزللرینگیز ایچیده ردالقافیه صنعتینی اوچره‌تگنمیسیز؟

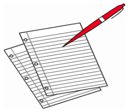

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریدن، ردالمطلع صنعتیگه مثاللر تاپیب کېلینگ!

تۆقّیزینچی درس

هدف:

۱- اسلام دینی نظریدن اویله‌نیش وعایله قوریش اهمیتینی توشونیش.

۲- لفظی بدیعی صنعتلردن ردالعجز علی الصدر بیلن تانیشیش.

سۆراقلر:

۱-انسان حیاتیده عایله قنده‌ی اهمیتگه ایگه؟

۳-اسلام دینیده اویله‌نیش و عایله قوریشدن اساسی مقصد نیمه؟

اسلام‌ده اویله‌نیش مسأله‌سی

عایله قوریش انسان شخصیتی‌نینگ معنوی ترقیات و یوکسکلیککه ایریشیشی اوچون اینگ مهم و تأثیرچن عامل سنه‌له‌دی. انسان، شبهه سیز، کۆپراق وقتینی عایله اۆچاغیده اۆتکه‌زه‌دی. او کیچیکلیک پَیتیده عایله فرزندی، کیییَنچه‌لیک عایله‌ده تورموش اورتاقلردن بیری، او اولاد کۆرگن تقدیرده، آته یا آنه صفتیده عایله‌ده رول اۆینه‌یدی. هر بیر باله کیله جکده آته یا آنه بۆله‌دی، شونینگ اوچون انسانلر هردایم عایله بیلن باغلیق. اصلیده انسان جمعیتی عایله‌لردن تشکیل تاپه‌دی، عایله ایسه ایکّی انسان، بیر ایرکک بیلن بیر عیال نینگ، معلوم شرطلر و عهد و پیمان اساسیده اتفاق توزیشلری و بیرلشیشلری نتیجه‌سیده وجودگه کیله‌دی. عایله قوریشدن اساسی مقصد، انسان نسلی‌نینگ کۆپه‌ییشی و اونینگ دوام ایتیشیدیر.

اسلام دینیگه کۆره، اویله‌نیش یا ازدواج، ایرکک کیشی بیلن عیال کیشی اۆرته‌سیده مخصوص شرطنامه اساسیده باغلنگن عهد و پیماندن عبارت. اوشبو عهد و پیمان ایسه قرآن کریمده «مِیثَاقاً غَلِیظًا»، یعنی (قطعی عهد و پیمان) [نِساء سُورَه سی،۲۱-اَیت] دیب توصیفلنه‌دی. شو سببلی، اسلامده

اویله‌نیش الهی قدریت و ارزش خصوصیتیگه ایگه بؤلیب، باشقه اجتماعی قراردادلردن اوستون توره‌دی. اویله‌نیش و نکاحدن اؤتیش ایڭ مقدس و ایڭ کوچلی عهد و پیمان دیر. چونکه انسان اونگه ایشانیب اؤز آته‌–آنه سی، آغه‌–اینی و آپه‌–سینگیللرینی تشلب، ایلگریدن اونچه تانیش بؤلمه‌–گن بیر شخص بیلن یششگه راضی بؤله‌دی و بوتون مال و مُلکیگه اونی شریک قیله‌دی. اسلام شریعتیده اویله‌نیش و نکاحدن اؤتیش مسأله سیگه بونچه‌لیک یوکسک درجه قایل بؤلینیشی، انسان فطرتی اونداویگه و اونینگ طبیعتیدن کیلیب چیقه دیگن روحی و جسمی احتیاجلریگه جواب بیریش دیر. اونینگ برکتیدن انسان‌نینگ ساغلیغی، روحی و جسمی ترقّیاتی و معنوی یوکسلیشی تضمین ایتیله‌دی.

پاکلیک، عِفّت و حیا انسانلر اخلاقی‌نینگ یوکسک صفتلریدن حسابلنه‌دی. اوشبو عالی اخلاقی صفتلرگه ایگه بولیشنی تأمینلش‌نینگ بیردن بیر یؤلی اویله‌نیش و ازدواج دیر.

الله تعالی قرآن کریمده اویله‌نیشنی انسانلر آسایشته‌لیگی و تینچلیگی‌نینگ اساسی عاملی صفتیده تانیشتیره‌دی. بو حقده قرآن شریف‌نینگ روم سوره سی (۲۱– ایت)ده، الله تعالی قوییده‌گیچه بیان ایته‌دی: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ». ترجمه سی: (اونینگ نشانه‌–لریدن [بیری] بوکه تین آلیش و آرام تاپیشینگیز اوچون سیزلرگه اؤز خیلینگیزدن بؤلگن تورموش اورتاقلرنی یره تدی، آره‌لرینگیزگه سیوگی و رحمت قؤیدی. اوشبو [نعمت] ده اؤیله‌یدیگن انسانلر اوچون البتّه که نشانه‌لر موجود.)

نکاحدن اؤتیش و اویله‌نیش بویوک پیغمبریمیز حضرت محمّد صلی الله علیه و سلّم‌نینگ سُنّتلری دیر. حدیث شریفده کیلیشیچه، پیغمبریمیز اؤزلری‌نینگ سنّتلری بؤلگن نکاحدن اؤتیش و اویله‌نیشگه رغبت کؤرستمه‌گن کیشینی اؤز امّتلری جمله‌سیدن حسابلمه‌یدیلر: (النُّکاح سُنَّتی فَمَن رَغِبَ عَن سُنَّتِی فَلَیسَ مِنّی). اسلام دینی اویله‌نیش نی شهوت و حیوانی تمایُللر اساسیده کیلیب چیقه‌دیگن ایشلر قطاریدن چیقریب، اونی مُقَدَّسلیک درجه سیگه کؤ تره‌دی.

اسلام مقدس دینی نقطهٔ نظریدن اویله‌نیش، انسان‌نینگ باشقه عمللری، خصوصاً اونینگ طاعت و عبادتیگه کؤپراق فضیلت بغیشله‌یدی. بونگه کؤره، اویلنگن مسلمان‌نینگ عبادتی اویلنمه‌گن بؤیداق کیشی‌نینگ طاعت و عبادتیدن کؤپراق فضیلت و ثوابگه ایگه دیر. اوندن تشقری، اسلام دینی اویله‌نیش و عایله قوریش خیر و برکت منبعی ایکنلیگینی هم تأکیدله‌یدی.

اسلام مقدس دینیده اویله‌نیش و نکاحدن اؤتیش عهد و پیمانی بلاغتگه یېتگن و عقل صاحبی بؤلگن اېرکک و عیال اؤرته‌سیده، ایکاوی‌نینگ رغبتی و راضیلیگی بیلن‌گینه باغلنه‌دی. اولرنینگ کُفو جهتدن بیر–بیرلریگه مناسب و تېنگ بؤلیشلری هم شرط، البته. قیز و ییگیت‌نینگ راضیلیگی سیز اولرنی ایستمه‌گن کیشیلریگه اویلنتیریش یاکه قیزلرنی کُفو جهتدن اؤزیگه مناسب و تېنگ بؤلمه‌گن کیشیگه زؤردن تورموشگه چیقریش اسلام دینیگه ضد عمل بؤلیب، کتّه گناه حسابلنه‌دی.

اساسی توشونچه:

انسان جمعیتی عایله‌لردن تشکیل تاپه‌دی، عایله اېسه ایکّی انسان، بیر اېرکک بیلن بیر عیال‌نینگ معلوم شرطلر و عهد و پیمان اساسیده اتّفاق توزیشلری نتیجه‌سیده وجودگه کېله‌دی. عایله قوریشدن اساسی مقصد، انسان نسلی‌نینگ کؤپه‌ییشی و اونینگ دوام اېتیشیدیر. اسلام دینی اویله‌نیش نی انسانلر آسایشته‌لیگی و تینچلیگی‌نینگ اساسی عاملی صفتیده تانیشتیره‌دی. اسلام دینیده اویله‌نیش عهد و پیمانی بلاغتگه یېتگن و عقل صاحبی بؤلگن اېرکک و عیال (ییگیت و قیز) اؤرته‌سیده، ایکاوی‌نینگ راضیلیگی بیلن–گینه باغلنه‌دی.

ChristianImages123.com

سؤزلر:

عایله، اویله‌نیش، ازدواج، اېریشماق، تأثیرچن، اؤچاق، تورموش، میثاق، غلیظ، یوکسه‌لیش، اوستون، اونداو، تضمین، قرشی، عِفّت، حیا، رغبت، بؤیداق، کفو، عاطفه، بلاغت

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلر بېش کیشیلیک گروه‌لرگه بۉلینیب، درس متنینی اۉزارا دقّت بیلن اۉقیب چیقسینلر.

۳- هر گروه‌دن بیرکیشی، اسلام دینیده اویله‌نیش مسأله سی‌نینگ اهمیتی و مقصدلری حقیده سۉزله‌سین.

سۉراقلر:

۱- اویله‌نیش انسان‌نینگ معنوی ترقیاتیده قنده‌ی رول اۉینه‌یدی؟

۲- اسلام دینیده عایله قوریش قیسی مقصد بیلن عملگه آشیریله‌دی؟

۳- اسلام دینیده اویله‌نیش و نکاحدن اۉتیش عهد و پیمانی قنده‌ی شرایطده باغلنه‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سۉزلرنی معنالری بیلن دفترلرینگیزگه یازیب، جمله‌لرده قۉللنگ:

اویله‌نیش، اېریشماق، تأثیرچن، اۉچاق، یوکسه‌لیش، عِفّت، بۉیداق

ردَّالعجَز على الصَّدر

معلوم که بیربیت ایکّی مصراعدن تشکیل تاپه‌دی. بدیع علمی‌ده بیرینچی مصراع‌نینگ بیرینچی قِسمینی «صدر» و سؤنگی قِسمینی «عروض» دېیدیلر. ایکّینچی مصراع‌نینگ بیرینچی قسمی «ابتدا» و سؤنگی قِسمی اېسه «عَجَز» دېب یوریتیله‌دی.

______ صــــدر________عروض______

______ ابتـــدا________ عَجَـز______

رَدّالعجزعلی الصدرصنعتی‌گه موافق، بیت‌نینگ باشله‌نیش یا بیرینچی سؤزی، اونینگ آخریده هم قیته ریله‌دی؛ مثال:

فراقینگغه مېنی سالدی قراقینگ

نې حاجت قِیینه سه اېمدی فراقینگ

*

تاپشوروب اېردیم کؤنگولنی یارغه، چون باردی یار

همره اېتتیم خسته کؤنگلومنی خداغه تاپشوروب*

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکی بیش کیشیلیک گروه ردالعَجَزعلی الصدر صنعتینی اۉزارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۲- هر گروه‌دن بیرکیشی اوشبو صنعتنی مثاللر آرقه‌لی ایضاحله‌سین.

سۉراقلر:

۱- بدیع علمیده، بیت بیرینچی و ایکّینچی مصراعلری‌نینگ قِسملری نیمه‌لر دېب اته‌له‌دی؟

۲- ردالعجز علی الصدر صنعتی شعرده قیسی اصول بیلن یوزه‌گه کېله‌دی؟

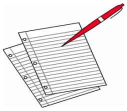

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریدن ردالعجز علی الصدر صنعتیگه مثاللر تاپینگ!

اۉنینچی درس

هدف:

۱- برماق وزنیده‌گی شعرلر بیلن تانیشیش.

۲- شعر وزنی، عروض و برماق تیزیملری حقیده معلوماتگه ایگه بولیش.

سۉراقلر:

۱- برماق و عروض وزنلریده یازیلگن شعرلرنی فرقله‌ی‌آله‌سیرمی؟

۲- افغانستان اۉزبېک شاعرلریدن کیملر برماق وزنیده شعر یازگن؟

فضولی هیکلی قاشیده

(برماق وزنیده شعر)

ییللر، بیر دقیقه تۉختنگ اېسیشدن،
سـیرنوا بلبل‌لر، سَیره منگ بیر آز.
کربلا دشـــتیده ییاو کېزیشــــــدن،
چرچب تین آلماقده فضولی اسـتاذ.

*

دېنگیز، تۉلقینلرینگ اورمه قیرغاققه،
شـــاعر اۉیلـــریگه بېرمه‌گیل خلل.
اســـتاذ یوره‌گیده شعـر توغیلماقده،
دنـــیاگه کېلماقـــده بیر مؤنس غزل:

*

«صبا، اغـیاردن پنهـــان غمیم دلـــداره اظهــــار اېت،
خبرســـــیز یاریمی حـــــالِ خرابیمــــدن خبردار اېت.
کۉنگیل، غم گونلرین تنها کېچیرمه، ایسته بیر همدم،
اجل خوابیدن افغانلر چېکیب مجنوننی بیــــدار اېت».

ییراقــــلر تېبره نر شــعر مقــامیــگه،
چېچــکلر جیمـگـینه اېگیب تورر باش.
مرمر سرحوض‌نینگ کوموش جامیگه،
شــــاعرکۉزلریدن آقیب توشــر یاش.
باکو باغلریگه چۉکمــــاقده آقشــــام،
دېنگیز موج اوره‌دی تاولـه‌نیب زرحل.
شــــاعر یوره‌گیدن تاشــگنده الهــام،
یاش بیلن قوییلیب کېـله‌دی غــــزل:

«پریشان حالینگ اۉلدوم، سۉرمه‌دینگ حال پریشانیم،
غمینگدن درده دوشـــدوم، قیلمه‌دینگ تدبیرِ درمانیم.
نه دېرسن، روزگاریم بویله مو کېچسین، گۉزل جانیم،
کۉزیم، جانیم، افندیم، سېودیگیم، دولتلی ســلطانیم».

عاشــقلر اوخله‌یدی ســحرگه تامـان،
فضــــولی دېوانین باشـــــیگه قۉییب.
مجنون سېوگیسی‌دن اۉقیلسه داستان،
بلـــبل‌لر تینگله‌یدی بوتاققه قۉنیب.

*

خـلقیم جاندن ســـېور دلبر کـویلرنی،
خـلقیم شـــعریتگه شـــیدا دیر ازل.
نېچون بند اېتمه‌سین فکر و اؤیلرین،
نېچون محو اېتمه‌سین قلبلرین غزل؟

*

«مُقوّس قاشلرینگ کیم وَسمه بیرله رنگ توتمیشلر،
قیلیچلر دیر که قــانلر تؤکمک ایله زنگ توتمیشلر.
ســـحر بلــبل‌لر افغانی دَگیل بېــهـوده گلشـنده،
فضــــولی نالۀ دلســـؤزینه آهنگ توتمیشـــلر».

غــــزل هم بؤلـورمی مونــچه دلربا،
بونچه‌لر سیرعشوه، بونچه‌لر سیرناز.
مېنینگ شــــاعرلیگیم یالغـاندیر، امّا
فضـولی شعریگه عاشـقلیگیم راست.

مجنوندېک بې آرام بؤلیب قالگه نیم،
سـرسـری یوگورگن تؤلقینلر اَیتسین؛
کېچه‌لر اویقوســیز شـعر یاد آلگنیم،
تانگگی اُفُـقده‌گی یالقینـــلر اَیتسین.

«شِفای وصل قدرین هَجر ایله بیمار اۋلندن سۋر،
زلالِ شـــوق- ذوقین تُشنهٔ دیدار اۋلندن ســۋر.
کۋزی یاشلولرین حالین نې بیلســـون مردمِ غافل،
کواکب سَیرینی شب تا سـحر بیدار اۋلندن سۋر».

یېللر، بیر دقیقه تۋختنگ اېسیشدن،
سـیرنوا بلبل‌لر، سَیره منگ بیر آز.
کربلا دشـــــتیده ییاو کېزیشـدن،
چَرچب تین آلماقده فضـولی استاذ.

*

دېنگیز، تۋلقینلرینگ اۋرمه قیرغاققه،
شـــاعر اۋیلریگه بېرمه‌گیل خلل.
اســتاذ یوره‌گیده شعر توغیلماقده،
دنـیاگه کېلمــاقده ینگی بیر غزل.

اېرکین واحدوف

اساسی توشونچه:

اوشبو برماق وزنیده‌گی شعر، آذر تورکچه‌سیده گۉزه‌ل غنایی شعرلر همده شعری داستانلر یازگن بویوک شاعر مولانا محمّد فضولی‌گه بغیشلنگن. شعرده فضولی اولوغ غزلسرا شاعر بۉلگنی کۉرسه تیلیب، اونینگ مشهور غزللریدن قطار بیتلر هم کېلتیریله‌دی.

سۉزلر:

اېسماق، اېسیش، سیرنوا، ییاو، تۉلقین، خلل، مؤنس، صبا، دلدار، کېچیرماق، همدم، اجل، سرسری، افغان، مقام، جیم، اېگماق (باش اېگماق)، چۉکماق، تدبیر، درمان، افندی، بوتاق، ازل، مقوّس، دگیل، سیرعشوه، سیرناز، یالقین، شِفا، زلال، کواکب

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن اوچ کیشی شعرنی افاده‌لی اۉقیب معنی قیلسینلر.

۲– باشقه اوچ کیشی شعرنینگ قیسقه مضوننی یاددن ایتیب بیرسینلر.

۳– ینه ایکّی برماق و عروض وزنلریده‌گی بیتلر فرقینی بیان قیلسینلر.

سۉراقلر:

۱– اۉقیلگن شعرنینگ اساسی موضوعی نیمه‌دن عبارت؟

۲– شعرده فضولی شخصیتی و شعری‌نینگ قیسی تمانلری کۉرستیلگن؟

۳– شعرده فضولی‌نینگ نېچه غزلیدن بیتلر کېلتیریلگن؟

اوی تاپشیریغی:

اۉقیلگن شعرنی ادبی نثرگه اۉگیریب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ.

شعر وزنی

شاعرلر اؤز مقصدلرینی بیان ایتیش اوچون، بیر–بیری بیلن بیریکیب خاص آهنگ نی یوزه‌گه کېلتیرووچی سؤزلرنی قؤلله‌یدیلر. شعرده، بیر–بیریگه اؤخشش کیچیک بؤلکلرنینگ ایزچیل و بیر اؤلچاوده تکرارلنیب کېلیشی نتیجه‌سیده یوزه‌گه چیقه‌دیگن سېزیلرلی آهنگدارلیک و موسیقیلیک «ریتم» یا ضرب دېییله‌دی. ریتم‌نینگ مشخص شعری اثرده‌گی کؤرینیشی یاکه شعری نطق نی اؤلچه‌یدیگن میزان، وزن دېب اته‌له‌دی. شعر وزنی هر تیل‌نینگ اؤزیگه خاص بؤله‌دی. تورکی خلقلر شعریده قدیمدن برماق وزن تیزیمی یا بؤغینلر اساسیده توزیلگن اؤلچاو تیزیمی همده عروض تیزیمی قؤللنیب کېلگن. بؤغینلرسانی‌نینگ متصل تکراری، اولرنینگ بیر ترتیبده گروه لنیب کېلیشی نتیجه‌سیده ضرب یا ریتم نی کېلتیریب چیقره‌دیگن شعرې تیزیم، برماق وزن تیزیمی دېب اته‌له‌دی. اوشبو تیزیمده شعر مصرعلری بؤغین مقداری جهتیدن بیر–بیریگه تېنگ بؤله‌دی. هجا یا بؤغینلری سانی تورلیچه بؤلگن شعرلر باشقه–باشقه وزنلرده بؤله‌دی. مثال صفیتده قوییده‌گی ایکی پارچه‌نینگ بیری ۱۱ بؤغینلی و ایکّینچیسی اېسه ۹ بؤغینلی بؤلیب، هر قیسی علیحده وزنگه اېگه:

دېنگیز، تؤلقینلرینگ/ اورمه قیرغاققه

(دېن ـگیزـ تؤل ـ قین ـ له ـ رینگ/ اورـ مه ـ قیرـ غاق ـ قه)

شاعـر اؤیلریگه/ بېرمـه‌گیل خـلل

(شا ـ عر ـ اؤی ـ له ـ ری ـ گه/ بېر ـ مه ـگیل ـ خه ـ لل)

کربلا دشـتیده ییاو کـېزیشدن

کرـ به ـ لاـ دش ـ تی ـ ده ـ یه ـ یاو ـ کیزـ ماق ـ دن

چرچب تین آلماقده فضولی استاذ

چرـ چب ـ تین ـ آل ـ ماق ـ ده ـ فوـ ضوـ لی ـ اس ـ تاد

اېرکین واحدوف

یخشی بار، ای/ شهلا کۉز دلدار

یخ ـ شی ـ بارـ ای/ شه ـ لاـ کۉز ـ دل ـ دار

سېوگیم بۉلور جنگده مددکار

سېوـگیم ـ بۉ ـ لور/ جنگ ـ ده ـ مه ـ دد ـ کار

نعره تارتیب اۉتلی میدانده

نع ـ ره ـ تارـ تیب/ اۉت ـ لی ـ مَی ـ دان ـ ده

شوم تیلکلی یاو یورەگین یار.

شوم ـ تیلکلی ـ یاو ـ یو ـ ره ـگین ـ یار

شعر مصراعیده سان جهتدن تېنگ بۉلگن بۉغینلر، گروەلنیشیگه کۉره فرقلی بۉلیشی و شو سببلی باشقچه وزن کېلتیریب چیقریشی ممکن. بۉغینلرنینگ بوندەی گروه لنیب کېلیشی «توراقلنیش» (توراق ـ تۉختەماق سۉزیدن) و هر بیر شونده ی گروه اېسه «توراق» دېب اتەلەدی.   مثال صفتیده قوییدەگی ایکّی سطر یا مصرعده:

۳ + ۳ ۵

ای دوستیم/ اوکسیمه/ /یارنینگ قاشیگه

بیـرکـونـی/ البـــتّه/ /یېتیب بارەسن.

هجالر مقداری یوقاریدەگی بیرینچی پارچه مصراعلری بیلن برابر بۉلیب، هر مصراع ۱۱ بۉغیندن تشکیل تاپگن، بیراق اولرده توراقلر فرقلی بۉلگنی اوچون، وزنلری ایکّی خیل.

عروض، عرب و فارس شعریده قدیمدن اساسی اۉلچاو تیزیمی بۉلیب، هجری ۵ (م. ۱۱)–عصردن اعتباراً بلکه اوندن هم آلدینراق تورکی شعرده هم قۉللنیب کېلگن. عروض وزنی مصراعلردەگی هجالرنینگ مقداری و صفتی اساسیده، یعنی قیسقه و چۉزیق بۉغینلرنینگ معلوم ترتیبده تکرارلنیشیدن حاصل بۉلەدی. عروض وزنیده اونداش تاووشلر بیلن توگەگن هجالر چۉزیق، اونلیلر بیلن توگەگن هجالر («آ»دن تشقری) قیسقه سنلەدی. بو تیزیمده مصرعلرنی تشکیل اېتگن هجالرنینگ توراق تیپیده گروەلنیشی رُکن (ستون) یا «افاعیل» دېب اتەلەدی. رکنلر هجالرنینگ مقداری و چۉزیق یاکه قیسقەلیگیگه قرەب، ۸ اصل‌گه بۉلینەدی و هر بیری عربچه «فَعَلَ» سۉزیدن یسلگن مخصوص نام (قالب) بیلن یوریتیلەدی: ۱)

فَعُولُن، ۲) فاعِلُن، ۳) مَفاعیلُن، ۴) فاعِلاتُن، ۵) مُستَفعِلُن، ۶) مَفاعِلتُن، ۷) مُتفاعِلن، ۸) مَفعولاتُ. بو اصل‌لر اَیریم اۋزگریشلرگه اوچره ب، تورلی ریتمیک بۋلکلرنی وجودگه کېلتیره‌دی و شو طرزده وزن رُکنلری کۋپه‌ییب باره‌دی. رکن یا افاعیل بیر، ایکّی، اوچ، تۋرت و اوندن آرتیق هجالی بۋلیشی ممکن. قیسقه هجا «V» نشانه سی، چۋزیق بۋغین اېسه «ـ» علامه سی بیلن کۋرسه تیله‌دی. مثلاً، «فَعولن» رکنی بیر قیسقه و ایکّی چۋزیق هجادن تشکیل تاپگن بۋلیب (V ـ ـ) شکلیده نمایش قیلینه‌دی. شعر وزنلری تورکوملری، رکنلر یا افاعیل تکراری یاکه ترکیبیدن یوزه‌گه کېله‌دی. اوشبو تورکوملرنینگ هر بیری بحر، یعنی دېنگیز دېب اته‌له‌دی و هر بیری اۋزی‌نینگ عربچه نامیگه اېگه.

الف) رکنلر یا افاعیل تکراریدن یوزه‌گه کېله‌دیگن بحرلر:

۱- هزج بحری بیر بیتده سکّیز مرتبه مفاعیلُن، ۲- رجز بحری سکّیز مرتبه مستفعلن، ۳- رمل بحری سکّیز مرتبه فاعلاتن، ۴- تقارب بحری سکّیز مرتبه فعولن، ۵- کامل بحری سکّیز مرتبه متفاعلن، ۶- وافر بحری سکّیز مرتبه مفاعلتن، ۷- متدارک بحری سکّیز مرتبه فاعلن.

ب) رکنلر یا افاعیل ترکیبیدن وجودگه کېله‌دیگن بحرلر اۋن ایکّیته بۋلیب، اولر تورلی افاعیل، ترتیب بیلن بیر- بیریگه قۋشیلیب کېلیشیدن پیدا بۋله‌دی. مثال صفتیده: مجتث بحری هر بیتده ۴ مرتبه مستفعلن فاعلاتن، طویل بحری ۴ مرتبه فعولن مفاعیلن، مدید بحری ۴ مرتبه فاعلاتن فاعلن و باشقه‌لر.

عروض وزنیده‌گی شعرلر اوشبو بحرلرنینگ بیریگه تۋغری کېلیب، او بیلن افاعیللرگه بۋلینیب اۋلچنه‌دی. بو عمل اېسه تقطیع، یعنی پارچه‌لش دېب یوریتیله‌دی. مثلاً قوییده‌گی بیت تقطیعی:

مقوّس قش/لرینگ کیم وَس/مه بیرله رن/ گ توتمیشلر،

مـفاعیلن /مـفاعیـلن / مـفاعیلن / مـفاعیلن

V ـ ـ /V ـ ـ / V- ـ / V ـ ـ

قیلیچلر دیر/ کـه قانلـــر تۋک/مک ایلـه زن/گ توتمیشلر.

مفـاعیـلن / مفاعیـلن / مـفاعیـلن / مـفاعیلن

V ـ ـ /V ـ ـ / V- ـ / V ـ ـ

فعالیتلر:

۱- حرمتلی اۉقیتووچی شعرده عروض و برماق وزنلری حقیده اۉقیتووچی‌لرگه تفصیللی معلومات بېرسین.

۲- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، اولاً برماق وزنیده‌گی شعرنی، اونینگ مصراعلرینی تشکیل اېتگن هجالریگه اجره‌تسینلر.

۳- هر گروه‌دن بیر کیشی تخته‌گه باریب، شعرنینگ تۉرت مصراعینی بوغینلرگه بۉلیب کۉرستسین.

۳- اۉقووچیلر برماق وزنیده‌گی شعر بیلن عروض اۉلچاویگه اېگه بۉلگن شعر وزنی اۉرته‌سیده‌گی فرقنی قنده‌ی سېزه یاتگنلری حقیده فکر بیلدیرسینلر.

سۉراقلر:

۱- وزن دېب نیمه‌نی اَیته‌دیلر؟

۲- برماق وزنیده‌گی شعرده مصراعلر تېنگلیگی قنده‌ی اۉلچنه‌دی؟

۳- تورکی خلقلر ادبیاتیده قچاندن باشلب عروض تیزیمیده‌گی شعر یوزه‌گه کېلدی؟

اوی تاپشیریغی:

افغانستان اۉزبېک شاعرلریدن بیری‌نینگ برماق وزنیده یازیلگن بیر شعرینی تنلب، اونینگ مصراعلرینی هجالرگه اجره‌تیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

اۉن بیرینچی درس

هدف:

۱- اۉزبېک ممتاز ادبیاتیده نثری اثرلرحقیده معلومات‌گه ایگه بۉلیش.

۲- ایهام یا توریه صنعتی‌نینگ قۉللنیش اصولینی اۉرگنیش.

سۉراقلر:

۱- ظهیرالدین محمد بابُرشاه و اونینگ اولادلری هندوستانده قیلگن اوزاق مدّتلی سلطنت‌لری باره‌سیده تاریخلرده اۉقیگن میسیز؟

۲- بابُر، فقط‌گینه پادشاه بولیب قالمه ی او شاعر و عالم کیشی بۉلگنیدن هم خبردارمیسیز؟

بابُرشاه‌نینگ همایونگه یازگن نامه‌سی

«همایونغه مشتاقلیقلر بیله ساغینیب سلام دېگچ، سۉز اُول کیم، دوشنبه کونی ربیع الاوّل آیی‌نینگ اۉنیده بېک کینه بیله بیان شیخ کېلدیلر. خطلردین و عرضه داشتلردین اول یوزده‌گی، بو یوزده‌گی کیفیت و حالات مشخّص و معلوم بۉلدی:

شکر، بېرمیش سنگه حق فرزندی
سېنگه فرزند و مېنگه دلبندی

تېنگری تعالی مونداق سېوینچلرنی منگه و سنگه همیشه روزی قیلغای، آمین یاربّ العالمین!

آتینی اَلاَمان قۉیمیش سن، تېنگری مبارک قیلغای. ولی با وجود کیم اۉزونگ بیتیب‌سېن، موندین غافل بۉلوبسېن کیم، کثرت استعمال بیله عوام «الَامان» دېرلر، یا «ایل امان» دېرلر. اۉزگه مونداق الف-لام، آتته کم بۉلور. تېنگری آتینی و ذاتینی فرخنده و مبارک قیلغای. منگه و سنگه کۉپ ییللر و بسیار قرنلر الامان‌نی دولت و سعادت بیله توتابېرگه‌ی!

تېنگری تعالی اۉز فضل و کرمی بیله بیزنینگ ایشیمیزنی یسه یدور، مونداق قاپو قرنلرده تاپیلمس.

یانا سه شنبه کونی آی‌نینگ اۉن بیریده اراجیف خبر کېلدی کیم بلخ اېلی قرباننی تیلب بلخ‌قه کییورمیشلر. یانا کامرانغه، کابلده غی بېکلرگه فرمان بۉلدی کیم، باریب، سنگه قۉشولوب، حصار یا سمرقند یا هر ساریغه کیم صلاحِ دولت بۉلسه، یوروگایسیز. تېنگری‌نینگ عنایتی بیله باغیلرنی باسیب، ولایتلرنی آلیب، دۉستلرنی شاد و دشمنلرنی نگونسار قیلغه یسیز، اِن شاءاللّٰه تعالی! سیزلرنینگ جان تارتیب، قیلیچ چاپماق محل‌لرینگیز دور. قاپوده کېلگن ایشنی تقصیر قیلمنگیز. گران جانلیق بیله کاهللیق پادشاهلیق بیله راست کېلمس.

اگر تېنگری عنایتی بیله بلخ و حصار ولایتی میسّر و مسخّر بۉلسه، حصارده سېنینگ کیشینگ بۉلسون، بلخده کامران‌نینگ کیشیسی بۉلسون، اگر تېنگری عنایتی بیله سمرقند هم مسخّر بۉلسه، سمرقندته سېن اۉلتورغیل، حصار ولایتینی، اِن شاءاللّٰه، خالصه قیلغومدور. اگر کامران بلخنی آزیرغانسه، عرضه داشت قیلینگ، اِن شاءاللّٰه، انینگ قصورینی اۉشل ولایتلردین–اۉق راست قیلغومیز دور. یانا سېن اۉزونگ بیلور اېدینگ کیم دایم بو قاعده مرعی اېدی: آلتی حصّه سنگه بۉلسه، بېش حصّه کامرانغه بۉلور اېدی. همیشه بو قاعده نی مرعی توتوب، موندین تجاوز قیلمنگ. یانا اینینگ بیله یخشی معاش قیلغایسېن. اولوقلرگه کۉتَریملیک کېره‌ک. امیدیم بار کیم، سېن هم یخشی اختلاط قیلغه‌یسېن. اینینگ هم متشرّع و یخشی ییگیت قۉپوبدور، اول هم ملازمت و یک جهتلیقته تقصیر قیلمه‌غای.

یانا سېندین آزراق‌گیله‌م بار، بو ایکّی– اوچ ییلدین بېری، بیر کیشینگ کېلمه‌دی. مېن ییبارگان کیشی هم راست بیر ییلدین سۉنگره کېلدی، مونداق بۉلورمو؟

... یانا مېن دیگاندیک، بو خطلرینگنی بیتیب‌سېن و اۉقومه‌یسېن، نې اوچون کیم اگر اۉقور خیال قیلسنگ اېدی، اۉقوی آلمس اېدینگ. اۉقوی آلمه‌گندین سۉنگ، البتّه تغییر بېرور اېدینگ. خطینگنی خود تشویش بیله اۉقوسه بۉله دور، ولی اسرو مغلق تور. نثر معمّا هېچ کیشی کۉرگن اېمس. املانگ یامان اېمس، اگرچه خیلی راست اېمس. «التفات» نی «ط» بیله بیتیب‌سېن، «قولونج» نی «ی» بیله بیتیب‌سېن. خطینگنی خود هر طور قیلیب اۉقوسه بۉلور. ولی بو مغلق الفاظینگدین مقصود تمام مفهوم بۉلمه یدور. غالباً خط بیتیرده کاهل‌لیغینگ هم اوشبو جهت تین تور. تکلُّف قیله‌ی دېبسین، اول جهت تین مغلق بۉله دور. بوندین نری بې‌تکلُّف و پاک الفاظ بیله بیتی، هم سنگه تشویش آزراق بۉلور و هم اۉقوغوچیغه. یانا اولوق ایش اوستیگه باره‌سېن، ایش کۉرگن، رأی و تدبیرلیق بېکلربیله کېنگه‌شیب، الرنینگ سۉزی بیله عمل قیلغه‌یسېن.

اگرمېنینگ رضامنی تیلرسن، خلوت نشینلیقنی و اہل بیله کم اختلاطلیقنی برطرف قیلغیل. کونده ایکّی نوبت اینینگنی و بېکلرنی اختیارلریغه قۇیمه ی، قاشینگغه چارلب، هر مصلحت بۇلسه کېنگه شیب، بو دولت خواهلرنینگ اتّفاقی بیله هر سۆزونگ‌گه قرار بېرگه‌یسېن...

تېنگری عنایتی بیله اول سریلر ایش آزراق بۇلسه، کامران‌غه احتیاج بۇلمه‌سه، کامران بلخ‌ته مضبوط کیشیلرنی قۇیوب اۆزی مېنینگ قاشیمغه کېلسون.

یانا مونچه فتح و ظفرلر کابُلده اېکنده بۇلدی، کابُلنی شگون توتوبتورمېن، آنی خالصه قیلدیم، هېچ قَیسینگیز طمع قیلمه‌غه‌یسیز.

یانا یخشی باریبسېن، سلطان وَیس‌نینگ کۆنگلینی آلیب‌سېن، انی قاشینگغه کېلتوروب، انینگ رأیی بیله عمل قیلغه‌یسېن کیم، ایش بیلور کیشیدور. چېریکنی یخشی ییغیب یورگه‌یسېن. آغیز سۆزلریدین بیان شیخ صاحبِ وقوفدور. معلوم بۇلغوسیدور– دېب، مشتاقلیقلر بیله سلام!

پنج شنبه کونی ربیع الاوّل آیی‌نینگ اۆن اوچیده بیتیلدی».

اساسی توشونچه:

اولوغ شاعر، ادیب و بویوک دولت اربابی ظهیرالدین محمّد بابر، اۆز مملکتی حدودینی کېنگه یتیریش، اۆلکه‌سیده دایم تینچلیک، برقرارلیک تأمین قیلینیشی اوچون اۆغیللری، اَینیقسه اۆزی‌نینگ کتّه اۆغلی همایونگه یازگن نامه‌سیده، اۆشه زمانده مهم بۇلگن قطار مسأله‌لرگه اونینگ دقّتینی جلب اېته‌دی. اونگه اۆز اوکه‌سی کامران و بېکلر بیلن یخشی و عادلانه مناستبده بۇلیشنی نصیحت قیله‌دی. عین زمانده، همایون‌نینگ یازگن نامه سی همده اونینگ اۆغلیگه قۇیگن آتگه نسبتاً تنقیدی فکر بیلدیره‌دی.

سۆزلر:

مشتاقلیق، ربیع الاوّل، عرضه داشت، کیفیت، دلبند، تېنگری، فرخنده، اراجیف، کییورماق، یانا، قابو (قاپو)، یسه‌ماق، باغی، نگونسار، محل، جان تارتماق، تقصیر، گرانجانلیق، کاهللیق، کدخدایی، برتافتن (برتابیدن)، آزیرغانماق، قصور، مرعی، مسخّر، میسّر، معاش، معاش قیلماق، اولوق (اولوغ)، کۆتَریم، کۆتَریملیک، اختلاط، متشرّع، قۇیماق، یکجهتلیک، معمّا، التفات، قولونج، مغلق، تکلّف، رأی، تدبیر، چارله‌ماق، مضبوط، شگون، خالصه، طمع، چېریک، آغیز سۆزلری، وقوف، بارماق

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن اوچته بېش کیشیلیک گروه، درس متنینی اۉزارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۴– هرگروه‌دن بیرکیشی، نامه‌نینگ قیسقه مضمونینی سۉزلب بېرسین.

۳– هر گروهدن ینه بیر–بیر کیشی نامه‌ده‌گی موضوعلر حقیده گپیرسین.

سۉراقلر:

۱– ظهیرالدین محمّد بابرشاه اوشبو نامه‌نی قیسی اۉغلیگه یازگن؟

۲– بابر، همایونگه، کامران بیلن قنده‌ی مناسبتده بۉلیشنی توصیه قیله‌دی؟

۳– بابر، همایون نامه‌سیده یۉل قۉییلگن قنده‌ی خطالرگه اشاره قیله‌دی؟

۴– بابرگه کۉره، همایون سلطنت ایشیده اۉزینی قنده‌ی توتیشی کېره‌ک؟

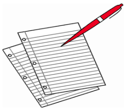

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرده قۉللنگ:

اراجیف، قاپو، یسه‌ماق، کاهل‌لیق، آزیرغانماق، کۉتریملیک، متشرّع، قولونج

معنوی بدیعی صنعتلر

ایهام یا تَوریه: ایهام لغتده بیراونی چلغیتیش، وهم و گمانگه سالیش و تَوریه یاپیش، حقیقتنی یاپیب باشقه چه کؤرسه‌تیش دیر.

بدیع علمیده ایهام یا تَوریه دېب یوریتیله‌دیگن صنعتگه بناءً، شاعر اؤزی‌نینگ شعریده ایکّی معناگه اېگه بؤلگن لفظنی کېلتیره‌دی. او معنی‌لرنینگ بیری یقین و باشقه‌سی اوزاق بؤله‌دی. بیرینچیدن، اؤقووچی یا اېشتووچی‌نینگ ذهنی یقین معناگه، سؤنگره اېسه اونینگ دقّتی شاعرنینگ مقصدی بؤلمیش اوزاق معناگه تارتیله‌دی. مثاللر:

قرا کؤزوم، کېل و مردملیغ اېمدی فن قیلغیل،

کؤزوم قـــراســـیده مـــردم کبی وطن قیلغیل.

نوایی

«مردم» سؤزی‌نینگ بیرینچی معناسی «انسان»؛ بیراق شاعر اراده قیلگن اونینگ ایکّینچی و اوزاق معناسی اېسه «کؤز قراچیغی، مردمک» دیر.

کؤنگولنی آلمه ینگاقینگدین اوزمه‌دی عاشق،

اگـرچه تاپمـــه‌دی بهـبود هجـر ناری بیله.

لطفی

«نار» سؤزی اولاً « آلمه» سؤزیگه باغلیق حالده، میوه یعنی انار معناسیده توشونیله‌دی، لېکن شاعرنینگ مقصدی عربچه «نار» سؤزی بؤلیب، اؤت (آلاو، آتش) معناسیده دیر.

مطابقه: اوشبو صنعتگه، طِباق یا تضاد هم دېییله‌دی، بونگه کؤره، شعر یا نثرده معنا جهتدن بیر–بیریگه قره مه– قرشی بؤلگن سؤزلر قؤللنه‌دی، مثلاً: عیب ـ هنر، دوست ـ دشمن، یار ـ اغیار، وصل ـ هجران، سؤکونچ ـ دعا، گمان ـ یقین، مؤمن ـ کافر و باشقه‌لر:

ای کؤنگـــول، دشـــــمن‌لر انچه حیله و فـن قیلـدیلر

کیم وفــالـــیق دوســـتنی جانیمغه دشـــمن قیلـدیلر

نوایی عشقین، ای زاهد، سېنینگ پندینگ عیان قیلدی

بلی، عیب اؤلـماغـونـچه آشــکار، اؤلـمـس هنـر پیدا

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی، ایهام یا تَوریه صنعتی‌نی بېریلگن مثاللر آرقه‌لی ایضاحله‌سینلر.

۲- باشقه اوچ کیشی، طباق یا تضاد صنعتی‌نینگ شعر معناسینی بېزه‌شده‌گی رولی حقیده فکر بیلدیرسینلر.

۳- اوشبو بیتلرنی تخته‌گه یازیب، اولرده قۉللنگن صنعتلرنی بېلگیله‌سینلر:

بیر قویاش هجـریـده توندېک روزگاریـم تیره دور
تانگ اېمس گر تون کیبی ماتم توتوب ییغلارمین
نوایی
زهر هجـرینی بېرور هـردم منگه و وصـلی نینگ
نوشـــینی انعـام ایـتر بســـیار منـدین اۉزگه‌گه
آگهی

سۉراقلر:

۱-ایهام یا تَوریه صنعتی شعرده قیسی اصول اساسیده کېلتیریله‌دی؟

۲-شعرده طِباق صنعتینی کېلتیریش اوچون قنده‌ی سۉزلر قۉللنه‌دی؟

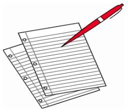

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلرینی اۉقیب، ایهام یا تَوریه و طباق صنعتلریگه بېش- بېش مثال تاپیب دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

اۉن ایکّینچی درس

هدف:

۱- ایدز کسللیگی یوقیشی آلدینی آلیش یۉللرینی اۉرگنیش.

۲- مراعات النظیر صنعتی شعرده قندهی قۉللنیشینی بیلیش.

سۉراقلر:

۱- ایدز خستهلیگی حقیده قندهی معلوماتگه ایگهسیز؟

۲- ایدزگه چلینمسلیک اوچون قندهی چاره-تدبیرلر کۉریش کېرهک؟

ایدز کسللیگی

عصر وَباسی دېیه نام آلگن، انساننی مقرر هلاکتگه آلیب بارهدیگن یوقیملی کسللیک ایدز (AIDS) حاضرگی کونده بوتون بشریتنی کتّه تشویشگه سالگن. بو خستهلیک ایلک بار قویاش هجری ۱۳۶۰ (م. ۱۹۸۱)-ییلده انیقلنگیندن بېری دنیا بۉییلب ۲۵ میلیونلب آشهراق انساننینگ اۉلیمیگه سبب بۉلدی. حاضرگی کونده ۴۰ میلیونگه یقین کیشی ایسه شوکسللیککه چلینگن حالده یشهماقده.

ایدز خستهلیگی، بدنیده امانلیک (immune) تیزیمینینگ ایشلَشی ضعیفلشگن آدملرگه چنگ سالهدی. اوشبو کسللیک، کۉپینچه، مخدّر مادّهلرگه بېریلگن آدملرده، شونینگدېک، قان قۉییلگن آدملرده، مثلاً، هیموفیلیسی باربۉلگن بیمارلرگه قان قۉییلگنده پیدا بۉلهدی.

اوشبو بیمارلیک، اِچ- آی- وی(H.I.V) دېب، اَتهلهدیگن ویروسنینگ انسان ارگانیزمیگه اۉتیب، اونینگ بدنیده کۉپهیِیشی نتیجهسیده کېلیب چیقهدی. بو ویروس انسان بدنیگه اۉتیشی بیلن-آق، او انسان بیردنیگه ایدزگه مبتلا بۉلمهیدی، البته. بیمارلیکنینگ یاشیرین دَوری نیچه آی، حتّا ۴-۵ ییلگه هم چۉزیلیشی ممکن. شو دَورده کسللیک یوققن آدم هیچ نرسهنی سېزمهی ساغ یورهوېرهدی.

بیراق، او عفونت و ویروس منبعی صفتیده باشقه ساغلام آدملراوچون خوفلی بۉله‌دی.

کسللیک آدم‌نینگ امانلیک تیزیمینی بېمیریب باره‌دی. عاقبت نتیجه‌ده، حمایه‌سیز قالگن ارگانیزم تورلی- تومن میکروب، شونینگدېک، خوفلی اۉسمه- شیشلرنینگ قربانی بۉله‌دی.

ایدزگه چلینگن آدملرنینگ، کۉپینچه، یېگولیکنی هضم قیلیش اعضالری ضررلنه‌دی، عصب تیزیمی‌نینگ فعالیتی بوزیله‌دی، حتّا آدم‌نینگ اېسی کیررلی- چیقرلی بۉلیب قاله‌دی، ایاق- قۉللری فَلَجلنه‌دی.

ایدز ویروسی همجنس بازلر (اېرکک بیلن جنسی علاقه‌ده بۉلگن اېرککلر)، اخلاقی بوزوق عیاللر، تامیر یۉلیدن مخدّر مادّه آلگن اویوشتیرووچی مادّه‌لرگه بېریلگنلر (معتادلر)، کۉپ مرتبه قان قۉییلگن کیشیلر، ایدز کسللیگیگه چلینگن آنه‌لردن توغیلگن باله‌لرده اوچره‌یدی. بو خسته‌لیک ویروسی اساساً کسللیکده چلینگن کیشی بیلن جنسی علاقه قیلگنده، مخدّرمادّه‌لرگه بېریلگنلر تامیریگه پیچکاری قیلیش اوچون فایده لنیلگن ایگنه و سورینجلردن، تیشلرنی تازه‌لش و دوالشده فایده لنیله‌دیگن ستوماتولوژیک اسبابلر، پرداز و بېزه‌نیش همده سرتراشخانه اسبابلریدن، ینه اوشبو خسته‌لیککه چلینگن آدم قانی قۉییلگنده یوقه‌دی. شونینگ اوچون هم قیزلرنینگ قولاغینی تېشگنده، تیشنی تازه‌له‌گنده میلک قانه-گنده، اۉغیل باله‌لرنی ختنه قیلدیرگنده، اینیقسه احتیاط قیلیش ضرور.

ایدزگه چلینگن کسللرنی دوالب، اولرنی اوشبو بیمارلیکدن بوتونله ی قوتقریش ممکن اېمس. بیراق، بیمار بدنیده اونینگ ویروسی کۉپه‌ییشی جریانینی سېکینلشتیرسه بۉله‌دی. لېکن همه‌دن مهمراغی، هردایم احتیاطلی بۉلیش اونینگ آلدینی آلیش یاکه اوندن وقایه لنیش‌نینگ بیردن بیر یۉلی سَنه‌له‌دی.

ایدزنینگ، قنده‌ی-دیر، اۉزیگه خاص علامتلری بۉلمسه-ده، دنیا ساغلیقنی سقلش تشکیلاتی اونینگ اساساً تۉرتته بېلگیسینی فرق اېتیشنی توصیه قیله‌دی: ۱- ایدزگه چلینگن کیشی‌نینگ‌لیمفه توگون (غُدّه)لری شیشه‌دی؛ ۲- اۉزاق وقت، حتّا بیرنېچه آی و بوندن هم کۉپراق وقت دوامیده بدن حرارتی ۳۸-۳۹ درجه بۉلیب توره‌دی؛ ۳- بیر آیدن کۉپراق وقتگچه بیمارنینگ ایچی کېته‌دی؛ ۴- بیمار کوندن کونگه اریّغلب آزیب باره‌دی. بوندن تشقری، کمدن-کم حالتلرده کسللیک باشلنگنده بیمار اۉزاق وقت دوامیده تینمه‌ی یۉته‌له‌دی، آغیز بوشلیغی‌نینگ شیلّیق پرده‌سی زمبوروغلر بیلن ضررلنه‌دی؛ تېریسیگه تۉق قیزیل تاشمه‌لر (خال- خال داغلر، پوفکچه‌لر) چیقیب، کوندن- کونگه

کتّه‌لشه‌دی و نخودگه اۉخشب قتّیق توگونچه‌لرگه اَیلنه‌دی.

حاضرگه قدر ایدز کسللیگیگه قرشی بیرار واکسین یا که اونگه چلینگن کیشیلرنی دوالش اوچون تأثیرلی داری– درمان کشف اېتیلمه‌گن و یقین کېله جکده هم کشف اېتیلیشی کوتیلمه‌یدی. شونینگ اوچون، اوشبو کسللیککه قرشی کوره‌ش‌نینگ اېنگ مهم یۉلی، اونی یخشی اۉرگنیب، اونینگ ویروسی اۉتیشی آلدینی آلیش و اونگه قرشی وقایه‌لنیش دیر.

اساسی توشونچه:

ایدز ـ اۉته خوفلی کسللیکلردن بۉلیب، حاضرگه قدر اونگه قرشی اېملش یاکه چلینگن کیشیلرنی دوالش و معالجه قیلیش اوچون تأثیرلی داری–درمان تاپیلمه‌گن. ایدز کسللیگی‌نینگ ویروسی، مذکور خسته‌لیککه چلینگن کیشیلردن قان قوییش، تزریق یا پیچکاری ایگنه‌لریدن مشترک فایده‌لنیش، مخدر ماده‌لرنی تامیر یۉلی بیلن بدنگه اوتکزیش یاکه جنسی یقینلیک آرقه‌لی ساغلام کیشیلرگه هم یوقه‌دی. ایدزدن اۉزنی محافظه قیلیش‌نینگ بیردن–بیر یۉلی فقط‌گینه اونگه چلینیش آلدینی آلیشدیر.

سۉزلر:

ایدز، وبا، مقرّر، هلاکت، دهشتلی، اۉسمه، تیزیم، ارگانیزم، هیموفیلی، ویروس، بیردنیگه، عفونت، یېمیرماق، سېکینلشتیریش، وقایه، لیمفه توگونی، آزماق، زمبوروغ، تاشمه

فعالیتلر:

۱- اۇقیتووچی، ایدز کسللیگی آلدینی آلیش یۉللری حقیده اۇقووچیلرگه آرتیقچه معلومات بېرسین.

۲- اۇقووچیلر بېش کیشیلیک گروه‌لرگه بۉلینیب، درس متنینی اوزارا فکر المشتیریب اۇقیسینلر.

۳- هرگروه‌دن بیر کیشی، اۇقیگن معلومات اساسیده ایدز کسللیگی و اونینگ یوقیشی آلدینی آلیش یۉللری حقیده سۉز یوریتسین.

سۉراقلر:

۱- ایدز کسللیگی ایلک بار قیسی سنه‌ده انیقلندی؟

۲- ایمونیتیت یا بدن امانلیک تیزیمی دېگنده نیمه‌نی توشونه‌سیز؟

۳- ایدز ویروسی قیسی حالتلرده کسللردن ساغ آدملرگه یوقیشی ممکن؟

۴- ایدز کسللیگی‌نینگ علامتلری نیمه‌لردن عبارت؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی سۉزلرنی معنی قیلیب، اولردن جمله‌لر توزینگ:

وبا، اۇسمه، تیزم، عفونت، یېمیرماق، وقایه، آزماق، زمبوروغ

۲- ایدز کسللیگیگه چلینیش آلدینی آلیش یۉللری باره‌سیده بیر مقاله یازیب کېلینگ.

مراعات النظیر

اوشبو معنوی صنعتگه بناءً، نظم و نثرده بیر–بیریگه اۉخشش، مناسب، بیرتوردن بۉلگن نرسه‌لر و توشونچه‌لر نامی کېلتیریله‌دی. مثلاً: گل، سنبل، ریحان؛ قویاش، آی، یۉلدوز؛ فرهاد و شیرین، لیلی و مجنون. یاکه بیر نېچه مملکتلر و خلقلر نامی، بدن اعضاسی ناملری بیر بَیت یا بیر جمله‌ده کېلتیریلسه، مراعات النّظیر دېییله‌دی:

جانیم هدف بۉلسون سېنینگ جورینگ اۉقیغه نېچه کیم،
پیوسته قاشــینگ ایگمه سی اۉقدېک بۉیومنی یا قیلـور.
لطفی

بو بیت‌ده اۉق، یای و هدف (نشانگه آلیش) سۉزلری مراعات النّظیر قیلیب قۉللنگن. باشقه مثاللر:

پری و آدمی مونداق ایمس خوب،
فرشـته، گوییا، کۉکتین اینیب تور.
لطفی

قنی شیرین بیله لیلی که سېندین ناز اۉرگنسه،
قنی فرهاد و مجنون کیم الرغه عشق اۉرگتسم.
بابُر

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکی بېش کیشیلیک گروه، مراعات النظیرصنعتینی اۉزارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۲- هر گروه‌دن بیر کیشی اوشبو صنعتنی مثاللر آرقه‌لی ایضاحله‌سینلر.

سۉراقلر:

۱- مراعات النظیر صنعتی شعرده قنده‌ی شکللنتیریله‌دی؟

۲- مراعات النظیر صنعتی آرقه‌لی شعرده قنده‌ی سۉزلر کېلتیریله‌دی؟

۳- مراعات النظیر صنعتی شعر معناسیگه قنده‌ی گۉزه‌للیک بغیشله‌یدی؟

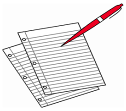

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دیوانلریدن، مراعات النظیرصنعتیگه اۉنته مثال تاپینگ.

اۉن اوچینچی درس

هدف:

۱- اۉزبېک ادبیاتی تاریخیده عیال ایجادکارلر حقیده معلومات تاپیش.

۲- شعرده مبالغه صنعتی و اونینگ درجه‌لرینی توشونیش.

سۉراقلر:

۱- اۉزبېک ادبیاتی تاریخیده قیسی ایجادکار عیاللرنی تانییسیز؟

۲- اوویَسی اۉزبېک شاعره‌لریدن کیم بیلن زمانداش بۉلگن؟

اوویَسی

اۉزبېک ادبیاتی تاریخیدن بیزگه معلوم بۉلیشیچه، اۉتمیشده هم بوگونگی‌دېک بدیعی ایجاد بیلن فقط ایرککلرگینه شُغلله‌نیب قالمه‌ی، عیال شاعر و یازووچیلر هم هر بیر دَورده اۉز یشش شرایط و امکانلریگه موافق سۉز صنعتی رواجلنیشیگه مناسب حصّه قۉشیب کېلگنلر. شو کبی شاعره‌لردن بیری، شُبهه سیز، جهان آتین اوویَسی دیر. اوویَسی قمری هجری ۱۱۹۰ (م. ۱۷۸۰)- ییللر آخرلریده مرغیلان‌نینگ «چهل دختران» محلّه‌سیده توغیلدی. آته‌سی صدّیق بابا، فارس و اۉزبېک تیللریده شعرلر یازگن، آنه‌سی چینّی بی‌بی هم سوادلی خاتین بۉلگن. شاعره‌نینگ اکه‌سی آخوندجان، حافظ (قوشیقچی) صفتیده مشهور بۉلیب، آته‌سی و اکه‌سی جهان آتینگه دوتار و تنبور چالیشنی اۉرگتگنلر. فارس و عرب تیللری، بدیعی ادبیات قاعده‌لرینی جهان آتینگه آته‌سی صدیق بابا اۉرگتگن. آته‌سی ایرته وفات ایتگندن سۉنگ، اۉن یېتّی یاشلی شاعره‌نی مرغیلانلیک حاجی خان ناملی کاسبگه اوزه‌ته‌دیلر.

اُوویَسی یاشلیگیدن فارس و اۉزبېک شاعرلری اثرلرینی اۉرگنیب، اوشبو تیللریده اۉزیدن گۉزل شعرلر دیوانینی قالدیرگن. اوویَسی قۉقان (خۉقند) خانی، امیر محمد عمرخان امیر سراییده اونینگ عُمر یۉلداشی ماهلر آییم نادره بېگیم بیلن ایجادی همکارلیکده بۉلیب، «اوویَسی» (وَیسی) تخلُّصی بیلن شعرلر یازه‌دی. او، اۉزاق مدت معلّملیک هم قیلگن و اۉز اۉقووچیلری اوچون تېز فکرلش، چیرایلی

سۉزلش و باشقه تربیه واسطه‌لری بیلن باغلیق بۉلگن چیستان-تاپیشماقلر بیتیگن.

جهان آتین اووَیسی هـ. ق. ۱۲۶۰ (م. ۱۸۴۵)- ییل، آلتمیش بېش یاشده‌لیگیده وفات اېتگن. اووَیسی حیاتی و ایجادی حقیده‌گی معلومات اونینگ اثرلری و ایریم تذکره‌لرده یېتیب کېلگن.

اووَیسی شعرلری تۉپلمی دېوان شکلیده توزیلگن بۉلیب، اولرده غزل اساسی اۉرین‌نی توته‌دی. اوندن تشقری، شاعره‌نینگ مخمّس، مسدّس و مربّع قالبیده هم شعرلری موجود. اونینگ شعری داستان و حکایه‌لری بارلیگی هم ایتیله‌دی. بوهم اووَیسی غزللریدن بیر نمونه:

محنت و المــلرگـه مبـتلا اُووَیســی من
قـیده درد اېلی بۉلـسه، آشــنا اُووَیسی من.
ایسته‌دیم بو عالمنی، تاپمه‌دیم وفا اهلیــن
برچه‌دین یوموب کۉزنی مدّعـا اووَیسی من.
اوز دلینگ تعلُّقدین، بند قیل خـدا ســاری
تا دېگیل کېچه-کوندوز: «ماسوا اُووَیسی من».
کېچه‌لر فغــانیمـدین تینمـه‌دی کواکـبلر
ارض تا ســما اوزره مـاجــرا اُووَیســی من.
تا کۉریب خراباتیم طعن اېتمه، ای زاهـــد
بیر نفس اېمـس خـالی اقتدا اُوویسی من.
فقر بارگاهیـده قۉیسـه گـر قـدم هر کیم
باش اگرکېره‌ک بۉلســه، جان فدا اووَیسی من.
ویسی بې ریاضت دېب سهل توتمه، ای عارف،
عشق ارا نهــان دردی بې دوا اُوویسی من.

اساسی توشونچه:

اوویَسی میلادی اۏن سکّزینچی عصر آخرلری و اۏن تۏقّیزینچی عصر بیرینچی یرمیده یشب ایجاد ایتگن اۏزبیک شاعره‌سی دیر. او اۏن تۏقّیزینچی عصر اۏزبیک ادبیاتی رواجلنیشیده مهم رول اۏینه‌دی. شاعره‌نینگ غنایی شعرلری دیوانی و بیر نیچه منظوم داستانی بیزگه قدر ییتیب کیلگن.

سۏزلر:

تاپیشماق، مخمَّس، مسدَّس، مُرَبَّع، مبتلا، ماسوا، تعلُّق، ارض، سما، ماجرا، خرابات، طعن، زاهد، اقتدا، ریاضت، سهل توتماق، عارف، عِذار

فعالیتلر:

۱- اۏقووچیلر بیش کیشیلیک گروه‌لرگه بۏلینیب، درس متنینی اوزارا فکر المشتیریب اۏقیسینلر.

۲- هرگروه‌دن بیرکیشی، درس موضوعینی صنفداشلریگه ایضاحله‌سین.

سۏراقلر:

۱- جهان آتین اوویَسی قیسی عصرده و قیبرده دنیاگه کیلدی؟

۲- اوویسی بیلن نادره بیگیم ایجادی مناسبتلری باره‌سیده نیمه بیله‌سیز؟

۳- شاعره خاندانی‌نینگ ادبیات و صنعتگه مناسبتی قنده‌ی بۏلگن؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی سۏزلرنی معنی قیلیب، اولردن جمله‌لرتوزینگ:

تاپیشماق، ماجرا، طعن، غایه، اولکن، اقتدا،

۲- اوویَسی غزللریدن بیرینی تنلب، ادبی نثرگه اۏگیریب کیلینگ!

مبالغه

مبالغه عرب تیلیده «کوچه یتیریش»، «کتّه‌لنتیریش» معناسینی بیلدیریب، ادبی اثرده تصویرلنه یاتگن بدیعی تمثال حالتی یاکه حرکتینی بۉرتتیریب، کوچه‌یتیریب افاده‌لش صنعتی دیر. بو خیل تصویرده بدیعی سیما یا تمثال خصوصیتلری یقّال نمایان بۉله‌دی، اۉقووچی کۉزی آلدیده یارقینراق گَوده لنه‌دی. مبالغه‌نینگ اوچ درجه‌سی بار: بیرینچی تبلیغ که اونگه عقلاً ایشانیش ممکن، حیاتده هم یوز بېریشی ممکن بۉلگن مبالغه دیر. علی شیرنوایی مشهور غزلی مطلعیده‌گی،

کېچه کېلگوم دور دېبان اول سرو گلرو کېلمه‌دی

کۉزلریمگه کېچه تانگ آتقونچه اویقو کېلمه‌دی

مبالغه، تبلیغ‌گه مثال بۉله‌آله‌دی . زیرا «تانگ آتگونچه اوخله‌مه‌ی چیقیش» بیرینچیدن، عادی حیاتی واقعه بۉلمه‌ی، مبالغه‌لی تصویر دیر. اما بونده‌ی حالتلر آز بۉلسه هم، بعضاً حیاتده یوز بېریب توره‌دی.

مبالغه‌نینگ ایکّینچی درجه‌سی اغراق دېییله‌دی. اغراق بېلگی یاکه حرکتنی عقلاً ایشانیش ممکن بۉلسه هم، حیاتده یوز بېریشی ممکن بۉلمه‌گن طرزده کوچه یتیریب تصویرلش دېمک دیر. مثلاً:

لطفی غه قیلمه هجـر یوکینی حواله کیم

اندین قیل اوچی مینگ اُحُد و قاف تاغی‌دور

شاعر هجران یوکی آغیرلیگینی تصویرلب، اُحد و قاف تاغلری اونینگ آلدیده قیل اوچیگه تېنگ کېله‌دی، دېیدی. بونده‌ی مبالغه حیاتده ممکن بۉلمه سه–ده، اونی عقلاً تصور قیلیش ممکن.

مبالغه‌نینگ اوچینچی درجه سی غلو دېب اته‌له‌دی. بیر نرسه یا حادثه‌نی عقل ایشانمه‌یدیگن، حیاتده هم یوز بېریشی ممکن بۉلمه‌یدیگن شکلده تصویرلش شونده‌ی صنعت سنه‌له‌دی. نوایی بو بیتی غلوگه مثال بۉله‌آله‌دی:

هر قیزیل گل کیم یوزونگ شوقیده آلیب ایسله‌دیم،

یېتکـچ آهیـم شعله‌سی آنی سـریغ گل ایلـه‌دی.

قیزیل گل، انسان آهی بیلن سریغ گلگه ایله‌نیش حادثه‌سی حیاتده اصلا یوز بیرمه‌یدی، عقل هم اونی

قبول قیله آلمه‌یدی. باشقه مثاللر:

اول صنم کیم سو یقاسینده پری تېک اۉلتورور،

غاَیت نازکلیـگیدن سـو بیلـن یوتسـه بۉلور.

مولانا آتایی

ضعفدین کُلبَمده قۉپماق ایسته‌سم اَیلر مدد،

عنکبوتی رشته آسقان بۉلسه هــر دیوارغه.

سلطان حسین بایقرا

کۉنگلوم اۉتیغه سو اورماق بیرله تسکین ایسته‌منگ

کیم انینگ بیر اوچقونی سالغوسی یوز جیحونغه اۉت.

آگهی

فعالیتلر:

۱- اۋقووچیلر ایکّی بېش کیشیلیک گروه‌گه بۋلینیب، هر گروه‌دن بیر کیشی مبالغه صنعتی و درجه‌لری تۋغریسیده توشونگنلرینی ایتیب بېرسینلر.

۲- اوشبو بیتنی تخته‌گه یازیب، اونده‌گی مبالغه درجه‌سینی انیقله‌سینلر:

بولوتگه تۋلدی کۋک هجران تونی آهیم توتونیدن
غمیـنگده آقدی کۋزدن قان یاشـیم فوّاره فـوّاره

سۋراقلر:

۱- مبالغه صنعتی شعرده قنده‌ی افاده‌لنه‌دی؟

۲- مبالغه صنعتی قنده‌ی درجه‌لرگه ایگه و قیسی ناملر بیلن یوریتیله‌دی؟

۳- عقلاً ممکن، بیراق عادتده امکانسیز بۋلگن مبالغه نیمه دېب اته‌له‌دی؟

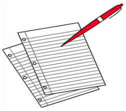

اوی تاپشیریغی:

اۋزبېک شاعرلری دیوانلریدن، مبالغه صنعتی‌نینگ هر بیر درجه‌سیگه بېشته‌دن مثال تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

اۉن تۉرتینچی درس

هدف:

۱- اۉقیش و کتابدن فایده‌لنیش اصول- قاعده‌لری بیلن تانیشیش.

۲- حُسن تعلیل صنعتینی یخشی اۉرگنیب آلیش.

سۉراقلر:

۱- کتاب دنیاسی بیلن تانیشیش انسانگه نیمه فایده کېلتیره‌دی؟

۲- نیگه بعضیلر کۉپ اۉقیگنی بیلن مطلبلرنی یخشی اۉرگنه آلمه‌یدی؟

کتابدن فایده‌لنیش

کتابلر انسان‌نینگ اینگ یقین دۉستلری بۉلیب، بو کبی دۉستلر بیلن صحبتده اۉتگن وقت البته که بیکارگه کېتمه‌یدی. کتاب اۉقیش انسان بیلیمینی آشیریب، اونینگ شخصیتینی یوکسلتیره‌دی و معنوی دنیاسینی کېنگییشیگه سبب بۉله‌دی. کتاب اۉقیش و اۉقیلگن نرسه‌لرنی اۉرگنیش اوچون، مطالعه قیلیش‌نینگ بیر قطار اصول و قاعده‌لرینی یخشی بیلیب، اولرنی تۉغری قۉللش کېره‌ک بۉله‌دی. چونکه اۉقیش بیلن اۉرگنیش بیر-بیریگه چمبرچس باغلیق. اۉقووچی و محصّللر اوچون کتاب اۉقیش‌نینگ یخشی و تأثیرلی اصولینی تنلش، اولرنینگ قطار قییَنچیلیکلرینی برطرف قیله آله‌دی. یخشی کتاب اۉقی آلیش اوچون مخصوص تربیه لنیشگه احتیاج سېزیله‌دی. اۉرگنیش انسان بوتون حیاتی، اینیقسه اونینگ تحصیل آلیش دوریده کتّه اهمیتـگه ایگه. چونکه اۉقووچی و محصّللر بیلیم اۉرگنیش و تحصیل آلیش جریانیده دایم امتحان بېریش و سیناودن اۉتیشگه مجبورلر. سیز بعض بیر صنفداشلرینگیز و مکتبده‌گی دوستلرینگیزدن: «مېن امتحان عرفه‌سیده کتابلرنی قیته-قیته اۉقییمن، بیراق امتحانده سۉراقلرگه جواب یازماقچی بۉلگن پَیتیمده همه نرسه‌نی اونوته‌من، شونینگ اوچون بهالریم کم بۉله‌دی»، دېگن سۉزلرنی اېشیتگن بۉلسنگیز کېره‌ک. کۉپینچه بونده‌ی قییَنچیلیک‌لرگه سبب، اۉقیش و مطالعه اوچون تۉغری و تأثیرلی اصول تنلنمگنی دیر، البته. بو کبی معمالرگه دوچ کېلگن کیشیلر، اۉزلریگه عادت بۉلیب قالگن

اۉقیش و مطالعه اصولیده‌گی کمچیلیکلرنی انیقلب اولرنی توزه‌تیش و ینگی تأثیرچن اصول–قاعده‌لرنی قۉللش بیلن درس اۉقیش و مطالعه قیلیشدن لذّتلنه‌آله‌دیلر. کتاب اۉقیشده ینگی تأثیرچن اصول–قاعده‌لرنی قۉللش اوچون، قوییده‌گی باسقیچلردن اۉتیش کېره‌ک:

۱–مطالعه قیلیش اوچون تنلنگن موضوعدن آگاه بۉلیب اونگه قیزیقیش؛

۲–موجود حالتلرنی نظرده توتیب قۉلگه کیریتیلگن معلوماتنی بهالش؛

۳–سیناو (فکرنی ایشگه سالیش)؛

۴–ینگی فکر بیلن اۉزنی ماسلشتیریش و اونی قبول قیلیش.

تعلیم و تربیه ساحه سی بۉییچه متخصص عالملر تمانیدن کتاب اۉقیش‌نینگ بیرقطار اصول– قاعده‌لری بېلگیلنگن. اولردن ایریملری بیلن تانیشیش، اولرنی مطالعه جریانیده قۉللش قطار قیینچیلیکلرنی برطرف قیلیش اوچون بیزگه یاردم بیره‌آله‌دی. مطالعه اوچون تۉغری اصول تنلش، اۉقیش وقتینی قیسقرتیریب، مطلب–موضوعلرنینگ حافظه‌ده سقله‌نیش مدتینی اوزه یتیره‌دی، اخبار و معلوماتنی خاطره‌گه تاپشیریشنی آسانلشتیره‌دی.

فعال اۉقیش و مطالعه‌ده کۉزده توتیلیشی ضرور حسابلنگن ایریم مسأله‌لردن بیری، کتاب اۉقیش جریانیده مهم مطلبلرنی دفترگه کۉچیریب آلیشدیر. چونکه ضرور بۉلگن پَیتیده، اۉشه کۉچیرگن یادداشتلرینگیزنی کۉریب اۉتیشینگیزنینگ اۉزی کفایه قیله‌دی.

کتاب اۉقیشده قۉللنه‌دیگن بېش اصول: یازمسدن اۉقیش، مهم مطلبلر آستیگه خط چیزیش، صفحه چېکّه سیگه یازیش، کلید سۉزلرنی یازیب آلیش، اۉقیب اۉتیلگن موضوعنی خاطره‌دن بیان قیلیش یاکه یاددن اَیتیش‌دن عبارت.

بولرنینگ ایچیده یازمسدن اۉقیش، ناتۉغری اصول حسابلنه‌دی. چونکه اۉقیش بیر فعّال جریان بۉلیب، اونده مطلبلرنی یخشی اۉرگنیش اوچون برچه حِسلرنی ایشگه سالیش کېره‌ک: کۉز بیلن خطده‌گی موضوعلرنی کۉریب، ضرور پَیتیده اولرنی بلند آواز بیلن اۉقیش و قۉل بیلن مهم جایلرینی یازیش لازم.

خط چیزیش اصولی آلدینگیدن کۉره تأثیرلیراق حسابلنه‌دی. اما، بونده اۉقووچی آلدین مطلبلرنی اۉرگنیب، سۉنگره آستیگه خط چیزیشی کېره‌ک.

بعض بیر نرسه‌لرنی کتاب چېکّه سیگه یازیش اصولی هم آلدینگی ایکّی اصولدن کۉره یخشیراق

سنه‌له‌دی. امامطلبلرنی چوقور اۋرگنیش اوچون مکمّل اصول ایمس.

کلید سۉزلرنی یازیب آلیش یاکه قیسقرتمه یازیش، اۋرگه‌نیلگن مطلبلرنی قیسقه‌گینه دفترگه یازیب آلیشدن عبارت. اوشبو قاعده آلدینگی اَیتیب اۋتیلگن اصوللردن یخشیراق حسابلنه‌دی.

خاطره‌دن بیان قیلیش اصولیده، اۋقیب اۋرگنیلگن مطلبلر، ایندی کتابگه مراجعت قیلمه‌ی توریب کتابخوان‌نینگ اۋز سۉزلری و عباره‌لری بیلن یاددن اَیتیلیشی کېره‌ک.

مطالعه قیلیش‌نینگ باشقه اصوللری موجود، بیراق شو اَیتیلگنلرنی قۉللش بیلن باشقه اصول-قاعده‌لرنی اۋرگه‌نیشگه هم ایریشیله‌دی.

اساسی توشونچه:

کتاب اۉقیش و کتابدن فایده‌لنیش هر بیر انسان، اینیقسه اۉقووچیلر و محصّللر اوچون حیاتی اهمیتگه ایگه. کتابلرده‌گی موضوعلرنی یخشی توشونیب اۉزلشتیریش اوچون کتاب اۉقیش‌نینگ اۉزیگه خاص شرایط و اصوللری بار. کتابلردن اونوملی فایده‌لنه‌آلیش اوچون، مطالعه قیلیش‌نینگ فعال و تأثیرچن قاعده‌لرنی بیلیش و قۉللش ضرور حسابلنه‌دی.

سۉزلر:

زېریکماق، سېزماق، اونوملی، یوکسلتیریش، اۉزلشتیریش، ابریشماق، تنله‌ماق، اعتبار قره‌تیش

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه،درس متنینی اۉزارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۲- هر گروه‌دن ایکّی کیشی، اۉزاۉقیش اصوللری حقیده سۉزله‌سین.

سۉراقلر:

۱- کتاب اۉقیشده قۉللنه‌دیگن بېش اصول قیسی‌لردن عبارت؟

۲- مطالعه جریانیده یازمسدن اۉقیش قنده‌ی اصول حسابلنه‌دی؟

۳- کتاب اۉقیشده کلید سۉزلرنی یازیش اصولی قنده‌ی اهمیتگه ایگه؟

اوی تاپشیریغی:

بېریلگن سۉزلرنی معناسی بیلن یازیب، اولرنی جمله‌لرده قۉللنگ:

زېریکماق، سېزماق، اونوملی، یوکسلتیریش، اۉزلشتیریش.

حُسن تعلیل

حسن تعلیل صنعتی بیر نرسه نی وصف ایتیشده چیرایلی شاعرانه دلیل و سبب نی بیان ایتیشدن عبارت، مثلاً:

نازُکلیک ایچره بېلیچه یۉق تارگیسـویی،
اوز حدّینی بیلیب بېلی‌دین اۉلتورور قویی.
لطفی

بو بیتده شاعر یاری‌نینگ بېلی نازک‌لیگینی توصیف ایتیب، اونی ساچی تاریدن هم اینگیچکه دېب بیله‌دی؛ اوشبو ادعاگه، اونینگ اوزون ساچی بېلیدن قویی توشیب تورگنینی چیرایلی دلیل قیلیب کېلتیره‌دی. باشقه مثاللر:

آقمه‌دی خَوی عذاریدین لعلیغه کیم حکیم صنع،
اېزدی حیات شـربتین، اېنـدی اورر گلاب انگه.
نوایی

بهـــار ایّـامی بیتـگن لاله‌لر بغـریده داغ اېرمس
چمنگه کوز ییلی بیدادی‌نینگ اۉچمس نشانی دیر
لبیب

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی حسن تعلیل صنعتی باره‌سیده اۉز توشونچه‌لرینی سۉزله‌سینلر.

۲- قوییده‌گی بیتنی تخته‌گه یازیب، اونده قۉللنگن صنعتنی انیقله‌سینلر:

پسته آنت ایچتی که تارلیک اول آغیزدین آلمایین

یاریلیبـتور، اۉزگـه قیلمیش گـوییا سـوگـندینی

سۉراقلر:

۱- شعرده حسن تعلیل صنعتی قنده‌ی اصول بیلن شکللنتیریله‌دی؟

۲- حسن تعلیل‌گه کېلتیریلگن مثاللرده قنده‌ی چیرایلی دلیللر موجود؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دیوانلریدن حُسن تعلیل صنعتیگه مثاللر تاپیب یازینگ!

اۆن بېشینچی درس

هدف:

۱– سوومنبعلرینی افلاسله‌نیشدن سقلش ضرورلیگینی بیلیش.

۲– شعرده تلمیح صنعتی قۉللنیش اصولی بیلن تانیشیش.

سۆراقلر:

۱– نیگه سوو تیریکلیک منبعی حسابلنه‌دی؟

۲– ییر سیّاره‌سی‌نینگ قنچه قسمی سوو بیلن قاپلنگن؟

۳– انسانلر حیاتی، حیوانلر و اۉسیملیکلر سووسیز دوام ایته‌آله‌دیمی؟

سوو، تیریکلیک منبعی

ییر نرسه‌نینگ انسان و اونینگ حیاتی اوچون نهایتده کېره‌کلی بۉلگنینی تأکیدلماقچی بۉلسه‌لر، اونی«هوا بیلن سوو دېک ضرور!» دېیدیلر. هر بیر انسان و انسانلر جماعه سی اۉز حیاتلریگه دوام بېریش اوچون سووگه محتاجلر. شو سببدن سوو تیریکلیک منبعیدیر.

انسان حیاتی‌نینگ دوامی اوچون ضرور بۉلگن حیوانات و اۉسیملیکلرعالمی هم فقط‌گینه سوو بیلن موجود بۉله آله‌دی. انسانلرگه یشش اوچون قوله‌ی شرایطنی مهیّا قیلووچی اطراف–محیط‌نینگ تازه‌لیگی هم شبهه‌سیز سوو بیلن. سوو، اینیقسه ایکّینچی– دهقانلر اوچون اساسی اهمیت کسب ایته‌دی. سووگه سېزیله‌دیگن احتیاج، انسان حقلری ضروریاتیدن بۉلیب، سوودن فایده‌لنیش زمینه و امکانلری فقط‌گینه بای– به دولت انسانلرگه ایمس، بلکه همّه‌گه بیرخیل مهیّا قیلینیشی کېره‌ک. بیرلشگن ملّتلر تشکیلاتی (ب.م.ت)نینگ حجّتلریدن بیریده کېلتیریلیشیچه، «بیرلشگن جاییی و تورموش وضعیتی قنده‌ی بۉلیشیدن قطع نظر، هیچ بیر اوی سوو بیلن تأمینلنیشدن محروم بۉلمسلیگی کېره‌ک».

ییر سیّاره‌سی‌نینگ تۉرتدن اوچ قسمی اوقیانوس، دېنگیز، دریا و کۉللر سوولری بیلن قاپلنگن. لېکن سوو ذخیره‌لری حدودلرده تورلیچه تقسیملنگن. شهرلر اهالیسیگه ایچیملیک سووی صفتیده قنچه سوو اختصاصلنتیریلیشی، ایکین– زراعت اوچون قیسی مقدارده سوو اجره‌تیلیشی، صناعت اوچون قنچه

سوو بېریلیشی، شونینگدېک، کارخانه‌لر و یشش اطراف- محیطنی چیقیندیلردن تازه‌لشگه نه‌قدر سووگه احتیاج سېزیلیشی‌نی تعیینلش کبی لایحه‌لر اېسه سیاسی چاره- تدبیرلر آلینیشی و قرارلر قبول قیلینیشی بیلن حل بۉله‌آله‌دی. قدیم زمانلردن بو یان سوو مسأله‌سی دولتلر و جماعه تشکیلاتلری دقّتینی اۉزیگه جلب اېتگن. دولتلرنینگ اجتماعی خدمت کۉرسه‌تیش ساحه‌سیده کۉره یاتگن چاره- تدبیرلریده سووگه عاید مبلغ اجره‌تیش و سرمایه یاتقیزیشلر مهم اۉرین اېگلله‌یدی. اېکینچیلیک، صناعت همده کتّه شهرلرنی ایچیملیک سووی بیلن تأمینلش، سوو یېتکه زیش و سوونی سقلش اوچون کتّه کانال و تۉغانلر قوریش دولتلرنینگ اساسی وظیفه‌لری جمله‌سیدن دیر.

دنیا خلقی سوو تنقیصیگه دوچ کېله یاتگنی برچه دولتلر و خلق ارا تشکیلاتلرنی تشویشگه سالماقده. شونینگ اوچون، سوو منبعلری حالتی و اولرنی محافظت قیلیش بیلن باغلیق قیینچیلیک‌لرگه جماعتچیلیک دقّت-اعتبارینی جلب اېتیش مقصدیده، بیرلشگن ملتلر تشکیلاتی‌نینگ باش اسامبله‌سی تمانیدن مارچ آیی ۲۲-سی (۲-حمل) «بوتون جهان سوو کونی» دېب بېلگیلنگن. و ش. ۱۳۸۴-۱۳۹۴ (میلادی ۲۰۰۵-۲۰۱۵)- ییللر «سوو- حیات اوچون» حرکتلری خلق ارا اۉن ییللیگی دېب اعلان قیلینگن

بیرینچی اۉن ییللیک (م. ۱۹۸۱- ۱۹۹۰-ییللر) دَوریده دنیا بۉییچه میلیونلرچه کیشی‌نینگ سوو تأميناتی و میلیونلرچه کیشی اوچون سناتوریوم خدمتلرینی یخشیلشگه اېریشیلدی. انسان ساغلیغینی محافظه قیلیش و اسره‌شده اونینگ تازه ایچیملیک سووی بیلن تأمینلنگنلیگی، ایچیملیک سووی‌نینگ یېترلی درجه‌ده تازه‌لنگن بۉلیشی لازم. انسانلر اېکینزارلرینی سوغاریش اوچون سووگه احتیاج سېزه‌دیلر.

مملکتیمیزده اۉتگن زمانلرده هم اهالی و زراعت یېرلرینی ایچیملیک و سوغاریش سووی بیلن تأمینلش اوچون نهایتده آز ایش آلیب باریلگن. اۉتگن اوچ دهه جریانیده اېسه تینچسیزلیک و اوروشلر سبب قوریلگن سناقلی کانال و سوو تۉغان‌لری هم بوزیلیب کېتدی. اولرنی تیکلش و قیته قوریش، اهالینی تازه ایچیملیک سووی بیلن تأمینلش، شونینگدېک، اېکینچیلیکنی رواجلنتیریش و زراعت محصولاتی مقدارینی آشیریش اوچون سوو تأميناتیگه عاید ضرور بۉلگن لایحه‌لرنی توزیب، اولرنی بات فرصتده عملگه آشیریش دولتیمیزنینگ آلدیده تورگن مهم و دالضرب مسأله‌لردن حسابلنه‌دی.

اساسی توشونچه:

سوو یوق یېرده حیات هم بۉلمه‌یدی. یېر یوزیده سوو منبعلری کۉپ بۉلیشیگه قره‌مَی، اونینگ ذخیره‌لری حدودلرده تورلیچه تقسیملنگن. دنیا اهالیسی‌نینگ کوپچیلیگی تازه ایچیملیک سوودن محروم. دنیانینگ کۉپ مملکتلری، اَینیقسه وطنیمیز افغانستانده، تازه ایچیملیک سووی و زراعت ساحه‌سیده سوغاریش اوچون سووگه کتّه احتیاج سیزیلماقده. سوونی تېجش، سوو منبعلرینی افلاسلنیشدن سقلش دنیا دولتلری و هر بیر مدنیتلی انسان‌نینگ مهم وظیفه‌سیدیر.

سۉزلر:

قاندیریش، یقّال، قولَه‌ی، اۉسیملیک، مهیّا، اینیقسه، حُجَّت، تأمینلش، اوقیانوس، کۉل، قاپله‌ماق، تورلیچه، چیقیندی، لایحه، کانال، تۉغان، عاید، اۉرین، مبلغ، اسامبله، چقیریق، کېلیشگن، چینه کم، سناتوریوم، تازه، تازه‌لش، تیکلش، قَیته قوریش، آشیریش، توزماق، بات، دالضرب

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلر بېش کیشیلیگ گروه‌لرگه بۉلینیب، سوونینگ اهمیتی حقیده اۉزارا بحث قیلسینلر.

۲- هرگروه‌دن بیرکیشی حیات اوچون سوونینگ اهمیتی حقیده گپیرسین.

سۉراقلر:

۱- نېگه سوو حیات منبعی حسابلنه‌دی؟

۲- بیرلشگن ملتلرتمانیدن قیسی کون «بوتون جهان سوو کونی» دېب بېلگیلنگن؟

۳- افغانستانده اهالینی تازه ایچیملیک سووی بیلن تأمینلش اوچون نیمه قیلیش کېره‌ک؟

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سۉزلرنی معنالری بیلن یازیب، اولردن جمله‌لر توزینگ:

قاندیریش، اۉسیملیک، تأمینلش، کۉل، چیقیندی، تۉغان، اۉرین، چقیریق، اذیت

تلمیح

تلمیح اشاره معناسینی انگلته‌دی. شاعر اۉز شعریده قرآن کریم‌نینگ بیرار آیتی، اولوغ پیغمبریمیزنینگ حدیثلری، یا بیرار تاریخی حادثه، داستان، افسانه، مشهور شعر یاکه کتابگه اشاره قیلگن بۉلسه، شونده‌ی صنعت‌گه تلمیح دېب اَیتیله‌دی. مثال صفتیده:

غمیدین اۉلدوروب، قَیتیب مسیحادېک تیریلتوردی،

سۉره‌دی خسته حالیمنی، ینه جسمیمغه جان کېلدی.

نیازی بلخی

بو بیتده، عیسی علیه‌السّلام نینگ «اۉلیکنی تیرگیزیش» معجزه سیگه اشاره قیلینگن. تلمیح صنعتینی توشونیش و اوندن لذتلنیش اوچون، اونده اشاره اېتیلگن موضوعنی ایلگریدن بیلیش کېره‌ک. باشقه مثاللر:

حُسن نسلیدین سېنینگدېک آی پیدا بۉلمه‌دی

ماه کنعانی دغی هم مونچه زیبا بۉلمه‌دی

لطفی

قنی لیلی بیله شیرین که سېندین ناز اۉرگنسه،

قنی فرهاد و مجنون کیم الرغه عشق اۉرگتسم.

بابُر

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن اوچ کیشی تلمیح صنعتینی مثاللر آرقه‌لی ایضاحله‌سینلر!

۲– اوشبو بیتنی تخته‌گه یازیب، اونده‌گی تلمیح صنعتی حقیده گپیرسینلر.

چون یوزونگ کۉردی کۉزوم، قیلدی وطن‌نینگ ترکینی
گل‌نی چـــون نـوروز تاپـتی، یـاد نوشـاد ایلـــه‌مس

سۉراقلر:

۱–شعرده تلمیح صنعتی قنده‌ی اصول اساسیده پیدا بۉله‌دی؟

۲ –تلمیح صنعتیده اشاره قیلینگن حادثه، داستان، تاریخی یا ادبی سیما تۉغریسی‌ده معلوماتگه ایگه بۉلمه‌گن کتابخوان، اونینگ معناسینی آسان توشونه‌آله‌دیمی؟

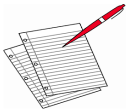

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریلردن تلمیح صنعتیگه بیر نېچه مثال تاپینگ.

هدف:

۱– اۉقووچیلر اۉزبیک ادبیاتی بدیعی نثر اثرلری بیلن تانیشیشلری.

۲– اۉقووچیلر تجاهل العارف صنعتینی یخشی بیلیب آلیشلری.

سۉراقلر:

۱– سیز اۉزبیک یاکه فارس تیلیده یازیلگن حکایه‌لرنی اۉقیگن‌میسیز؟

۲– قیسقه داستان یا حکایه‌ده نیمه‌لر حقیده گپ کېتیشینی بیله‌سیزمی؟

قلدیرغاچلر بهارده کېله‌دی

(حکایه یا قیسقه داستان)

بو واقعه تاشکېنتده بیر قیمیرله‌گن اۉشه دهشتلی اونوتیلمس ییلده بۉلیب اۉتگندی. بیز بیر قیمیرلش‌نینگ قاق مرکزیده، مشهور قشقر محله‌سیده اقامت قیلردیک. یوز بېرگن طبیعی آفت طفیلی اوییمیزنینگ همه یاغی بوزیلیب–یاریلیب کېتیب، بونده‌ی قره‌گنده خانه‌لر بوت–بوتون تورگن بۉلسه–ده، لېکن یشش اوچون مطلقا یراقسیزحالگه کېلیب قالگن ایدی. یخشی یم، بختیمیزگه اۉشه کېزلری ایلیق–ایسّیق کونلر باشله‌نیب کېتیب، چادیر تیکیب حولیگه چیقه قالدیک.

البته، بونده‌ی یشش شرایطی اینیقسه کۉچ–کۉرانلریمیزنی ییغیب حولیگه چیقیب آلگنیمیز قیزیمیز نادرده‌ده علی–حده قیزیقیش اویغاتدی. لېکن قیزیغی شونده که ابندی‌گینه آلتینچی صنفگه اۉتگن، هر تورلی سرگذشت حکایه‌لرگه قیزیقووچی، بیرار گپ بۉلسه تگیگه یېتمسدن تینچیمه‌یدیگن بو سیرسوال قیز اوّلیگه هزل– هوزول قیلیب یوردی–یو کېیین ابل باشیگه چینَه کمیگه کتّه تشویش توشگنلیگینی توشونیب، اۉزینی خودّی کتّه‌لردېک جدّی توته‌دیگن بۉلیب قالدی.

اېسیمده، اوییمیزنینگ اۉرته‌ده‌گی کتّه خانه‌سی‌نینگ شیفتیده قلدیرغاچلر اویه قۉییشگندی. بو عجایب قوشلر هر ییلی بهار فصلی‌نینگ معلوم کونلریده بیزنیکیگه اوچیب کېلیشر، اۉزلری قورگن

اینلری‌نینگ اویاق- بویاغینی «توزه-تیب»، کېیین اۉشه اویه‌ده یاز بۉیی بې‌ملال «اقامت» قیلیشردی. بیز بوتون عایله‌میز بیلن قلدیرغاچلرگه جوده یم اۉرگنیب قالگندیک. اینیقسه، یکّه و یگانه قیزیمیز نادره اولرنی جوده سېور، بهار باشلندی دېگونچه قلدیرغاچلر کېلیشینی آرزیقیب، کوتردی. بعضاً قیش چوزیلیب کېتسه، کېچیکیب قاله‌یاتگن وفادار دۉستلرنی قومسب، هوانینگ تېزراق یوریشیب کېتیشینی اۉزیچه التجا قیلردی.

... منه، همه نرسه‌نی قیش اویقوسیدن اویغاتیب اېلگه عالم-عالم گل و چېچک، گۉزه‌للیک هدیه اېتیب کۉکلم باشلندی. بهار اوچون تورلی طبیعی آفتلر، یېر قیمیرلش دېگن نرسه‌لر بری‌بیر، علاقه‌سیزدېک...

بیرکونی تانگ بیلن تۉستدن بهار جرچیلری، قلدیرغاچلر، هم پیدا بۉلیب قالیشدی، گویا خاندانیمیز تۉلیب کېتگندېک، باشیمیزده‌گی تشویش بیر آز بۉلسه هم کمه‌یگندېک تویولدی بیزگه. نادره‌نینگ اېسه قووانچی چېکسیز اېدی. قلدیرغاچلر کېله سالیب شاشیلگنچه اۉز خانه‌لریگه کیریب کېتیشدی، کېیین تیزده قَیتیب چیقیب نیمه‌لر دېب چوغورلشه باشله‌دی. گاها اېشیکدن، گاها آچیق دېرەزه‌دن کیریب، بوتون خانه‌ده گِردِکپه‌لک بۉلیب اَیله‌نیشر، نیمه اوچوندیر، بېزاوته بۉلیب ویجیرله‌شردی. خُلّص اۉزارا «محاکمه» بیر نېچه دقیقه دوام اېتدی-ده، کېیین قلدیرغاچلر بیرپسده قیېرگه دیر، غایب بۉلیشدی، خاندانگه جیملیک چۉکیب، همه یاق سوو قۉیگندېک هُوویللب قالدی.

بیز قلدیرغاچلر تېزده قَیتیب کېلر، دېب اۉیله‌دیک، اما بیر نېچه دقیقه اۉتگن بۉلسه-ده اولردن دَرَک بۉلمه‌دی. نادره‌نینگ روحی توشیب کېتدی، قووانچی توگب کۉنگلی بوزیلدی. آخر شونچه ییللردن بیری بیر خانداندە توریب، بیر- بیراولریگه اۉرگه‌نیشیب قالگن وفادار «دۉستلر» کېتیب قالگندی- ده. قیز قلبی اېزیلیب،گینه خوانلیک قیلگندېک هم بۉلدی: «نخات که باشیمیزگه تشویش تۉشیب، اویلریمیز بوزیلیب یاتگن شرایطده قلدیرغاچلر بیزنی تشلب کېتیشسه»، اۉیله‌دی نادره. آشخانه‌ده آوقت تیّارله‌یاتگن آنه‌سی‌نینگ یانیگه باریب، عرض-دادینی اَیته کېتدی:

ـ آیی جان، مېنگه قره‌نگ، اخیر اېندی نیمه قیله‌میزه، قالدیرغاچلر کېتیب قالیشدی-کو...

ـ وای قیزیم-اېی، قیېرگه هم کېتیشردی، حاضر قیتیب کېلیشه‌دی، ـ دېدی آنه‌سی بی‌پروا.

ـ یۉق، کېلیشمه‌یدی، سۉزلشگنلرینی اۉزیم اېشیتدیم...ـ قیزنینگ گپیگه آنه‌سی بیردن خندان

تشلب کولیب یوباردی:

ـ وای قیزیم توشمه گور–ابی، گپیگه قره‌نگ– ئَه، قلدیرغاچلر سۉزلشگن ایمیش. خوش، اولرنینگ گپلرینی قنده‌ی توشوندینگ؟

ـ توشوندیم–ده، اۉزیم بیله‌من، ابلگریگی ییللرده‌گیدن انچه باشقچه‌راق چوغورلشدی. بیله‌سیزمی، آیی جان، اولر جوده بیزاوته بۉلیشدی، هه، ایشانه– وبرینگ...

ـ اویلریمیز احوالینی کۉریب اچینیشگندیر، قوشلر جوده هم سیزگیر بۉلیشه‌دی.

ـ بلکه شونده‌ی دیر...

شو وقت قلدیرغاچلر قَیتیب کیلیب قالیشدی. ابندی اولر اویگه کیرمه‌ی، اَیوانده اَیلنه‌باشلشدی. کیبین بیلسک، اولر اۉز ریجه‌لرینی اۉزگرتیریب، اوی مسأله‌سینی باشقچه‌راق حل ایتیشگن ایکن. کتّه تشلب، بیردنیگه ایوان‌نینگ شیفتیگه این قۉریشگه کیریشیب کیتیشگندی. قره‌ب‌سیزکه «قۉریلیش» ایشلری تیز سُرعتلر بیلن باشله‌نیب کیتدی، ماهر «قوروووچیلر» چرچش نیمه‌لیگینی بیلمه‌ی، تانگ سحردن کیچ قارانغیسی‌گچه تینیمسیز ایشله‌شردی، معمار هم قوروووچی هم سوواقچی هم اۉزلری... قلدیرغاچلرنینگ شونچه‌لیک جفاکش، محنتکشلیگی‌گه تحسینلر اۉقییسن... جفاکش قوشلرنی دایمی کوزه‌تیب باره‌یاتگن نادره طبیعی آفتدن چیتده قالمه‌گن قوشلرگه رحمی کیلر، «عمارت»نینگ تیزراق بیته قالیشینی آرزیقیب کوتردی.

شو آره‌ده شهر مرکزیده مسکولیک‌لر برپا ایتگن کۉپ قَوه‌تلی ینگی اوی بناسی بیتدی–یو، بیزگه اوندن اوچ خانه‌لی کووارتیره (اپارتمان) بیریشدی... ینگی اویگه کۉچیب کیته‌یاتگن بۉلسک هم، هرحالده، یوره‌گیمیز اویوشدی، اینیقسه، نادره جوده‌یم بوشه‌شیب قالدی. همه همه بیلن–کو، قیز توشمه‌گور: «قلدیرغاچلر نیمه بۉله‌دی»، ـ دیب توریب آلدی.

ـ جان اده جان، قلدیرغاچلرنی ینگی اویگه آلیب کیته‌یلیک، ـ دیب کۉزیگه یاش آلدی.

ـ اۉزینگ کۉریب توریبسن. اولر اوی قوریشه‌یَپتی، شو یبرده یششلری کیره‌ک، ـ دیدیم اونی یوپه‌تیب.

ـ اخیر بیز کیتسک، قوروووچیلر اوینی بوزیشه‌دی–یو، اونده شورلیکلر نیمه قیلیشه‌دی؟

نادره‌نینگ سواللریگه جواب بیره‌آلمه‌یمیز، کیبین اونی ینه یوپه‌تیشگه حرکت قیله‌میز:

ـ اوی هلی– بیری بوزیلمه‌یدی، اونگه‌چه قلدیرغاچلر بی ملال باله آچیب، اولرنی کتّه قیلیب

آلیشه‌دی.

ـ همه‌سیدن خبریم بار، قۉشنیمیزنینگ قیزی اَیتدی، بو ییرلرگه کتّه عمارتلر توشرمیش، قیشگه قدر بیتر ایمیش!..

ـ اونده‌ی ایمس، هرحالده کۉزگه قدر بوزیلمه‌یدی.

ـ مَیلی، کۉزگچه بوزیلمه‌سین دییلیک، خوش ینگی ییل بهارده قلدیرغاچلر قییرگه کیلیشه‌دی؟

ـ کۉریب توریبسن که قلدیرغاچلر جوده‌یم عقللی قوشلر، منه اولر اۉزارا مصلحتله‌شیب، نوره‌ب تورگن اویگه کیرمه‌ی بیزنی حولیده یشه‌یاتگنیمیزنی کۉریب اۉز اینلرینی ایوانگه قوریشدی؛ بس، شونده‌ی بۉلگچ، ینگی ییل بهارده ینه قَیتیب کیلیشسه، البته اۉزلریگه یره‌شه جای تاپیب آلیشه‌دی.

ـ قییردن تاپیشر ایکه– نه؟! ـ تعجبلندی نادره.

ـ بلکه بیزنینگ کۉپ قَوه‌تلی اویلریمیزگه باریشر.

ـ راستدنمی–یه، اده جان، قنی ایندی شونده ی بۉلسه‌یدی... ـ سیوینیب دیدی نادره.

شونده ی قیلیب آره‌دن بیر هفته اۉتگچ، کۉچلریمیزنی آرتیب ینگی اویگه کۉچیب کیتدیک. ایسان–امان ینگی اویگه جایله‌شیب آلدیک. کینگ شینم قیلیب قوریلگن، برچه شرایطلری، قوله‌یلیکلری بۉلگن قوتلوغ خاندانیمیز همه–میزگه جوده‌یم یاقیب توشدی. حیاتیمیز اۉز ایزیگه توشیب کیتدی.

کونلردن بیر کونی نادره بیلن بیرگه‌لیکده بعض بیر ضرور مَیده–چویده‌لرنی آلیب کیلیش اوچون قشقر محلّه‌سیده‌گی ایسکی اوییمیزگه یۉل آلدیک. حولیگه کیریشیمیز بیلن من هم، نادره هم ایوانده‌گی قلدیرغاچلر قوره‌یاتگن اویه‌گه قره‌دیک. قلدیرغاچلر یۉق ایدی. بیز اوّلیگه حولی اۉرته‌سیده تورگنچه، قلدیرغاچلر «قوریلیش ماتیریاللری» تاشییاتگن بۉلسه کیره‌ک، حاضرکیلیب قالیشر، دیب بیر آز کوتدیک. لیکن قوشلردن دَرَک بۉلمه‌دی. افتیدن (ظاهراً)، اولر ینگی اوی قوریلیشینی چله قالدیریب، الّه قچان اوچیب کیتیشگندی...

نادره‌گه قره‌دیم، کۉزلرینی ییرگه تیککنچه سکوت سقلب توررردی. نادره هم قره‌ب تورگنیم‌نی بیلدی–یو، کۉزلریده‌گی نمنی بیلدیرمسلیک اوچون یوزینی چیتگه بوردی. آته–باله اینده‌مسدن هوویللب قالگن بۉش حولیدن تیزده آرقه‌میزگه قَیتیب چیقیب کیتدیک.

مقصود قاری ایف

اساسی توشونچه:

حکایه‌ده تاریخی حادثه، میلادی ۱۹۶۶-ییل تاشکېنت‌ده یوز بېرگن یېرسیلکینیشگه اشاره قیلینه‌دی. بیراق اساسی موضوع ـ انسانلرگه اۆرکنیب قالگن قلدیرغاچلر و کیچیک یاشده‌گی قیز نادره‌نینگ اولرگه بۆلگن مناسبتی دیر. حکایه‌ده قلدیرغاچلرنینگ انسان بیلن مۆنسلیگی و محنتکشلیگی مهارت بیلن تصویرلنه‌دی.

سۆزلر:

قاق، اقامت، یراقسیز، کېز، ایلیق، قۆل کېلماق، کۆچ-کۆران، شیفت، الّه قچان، آرزیقماق، قومسه‌ماق، التجا، جرچی، تویولماق، چېکسیز، شاشیلماق، گِرد کپه لک بۆلماق، دېره زه، بېزاوته (بې ضابطه)، ویجیرلشماق، محاکمه، بیرپس، جیملیک، گینه خوانلیک، افت، افتیدن اچینیشماق، سېزگیر، اَیوان، این، کوزه تماق، اویوشماق، یوپتماق، نوره‌ماق، شینم، ماتیریال

فعالیتلر:

۱- اۆقووچیلر بېش کیشیلیک گروه‌لرگه بۆلینیب، حکایه‌نی اۆزارا اۆقیسینلر.

۲- هرگروه‌دن بیرکیشی، حکایه مضمونینی یاددن اَیتیب بېرسین.

۳- باشقه‌لر حکایه‌ده تصویرلنگن حادثه‌لر حقیده اولرگه سۆراق بېرسینلر.

سۆراقلر:

۱- سیز اۆقیگن قیسقه داستان نیمه‌نی تصویرلش بیلن باشلنه‌دی؟

۲- حکایه‌ده تصویرلنگن پرسوناژلر نېچه کیشی و کیملردن عبارت؟

۳- حکایه‌ده‌گی عایله اعضالری قلدیرغاچلرگه نسبتاً قنده‌ی مناسبتده‌لر؟

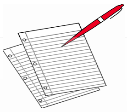

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سۆزلرنی معنی قیلیب، جمله‌لرده قۆللنگ:

ایلیق، آرزیقماق، اچینماق، یوپتماق، شینم، سېزگیر، شاشیلماق، دېره‌زه.

تجاهل العارف

تجاهل، اۉزنی بیلمسلیککه اوریش و عارف اېسه بیلووچی و دانا معناسینی انگلَته‌دی. ادبیات اصطلاحیده، بیرنرسه نی بیله توریب، اۉزینی بیلمسلیککه اوریشنی تجاهل العارف دېیدیلر. مثاللرگه دقّت قیلینگ:

نقطه دور یا خال مشکین اول ذقن آلماسیده
آلمه‌نینگ نازکلوگیدین یا کـورونـور دانه‌سی
لطفی

بو بیتده شاعر یارنینگ ذقنی (مَنَگی) نی آلمه و اونده‌گی خالنی توصیفلب اونی بیرینچیدن نطقه‌گه اۉخشه‌ته‌دی، سۉنگره اېسه اۉزینی بیلمسلیککه اوریب خالنی آلمه‌نینگ دانه‌سیگه تشبیه قیله‌دی. باشقه مثاللر:

لعـل لبیگه تېـر بـۉلـوب آب حـیــات قطـره‌سی،
یا که خِضِر سویی لبینگ، قطره بۉلوب حباب انگه؟
نوایی

کۉک وسـمه‌ده اول آی قاشی گویا خیـال اېرور،
یا آی باشیــده کۉکـته کۉرینگن هــلال اېرور.
بابر

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن اوچ کیشی تجاهل العارف حقیده توشونچه‌لرینی بیان ایتسینلر!

۲– ایضاحسیز بیریلگن بیتلرنی تخته‌گه یازیب، تجاهل العارف صنعتینی شرحله‌سینلر.

سۉراقلر:

۱– تجاهل العارف، لفظی بدیعی صنعتمی یاکه معنوی صنعتلر جمله‌سیدن حسابلنه‌دیمی؟

۲– تجاهل العارفده، وصف ایتیله‌یاتگن نرسه‌گه قنده‌ی یانده‌شیله‌دی؟

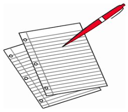

اوی تاپشیریغی:

اۉزبیک شاعرلری دیوانلریدن تجاهل العارف صنعتیگه مثاللرتاپیب کیلینگ.

اۉن بېشینچی درس

هدف:

۱– هجری ۸–عصر ادبی یادگارلیگی «محبت نامه» بیلن تانیشیش.

۲– مثنوی قالبیده‌گی شعر خصوصیتلرینی بیلیش.

سۉراقلر:

۱– مثنوی بیلن غزل ژانرلری اۉرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

۲– منظوم داستانلر عادتده شعرنینگ قیسی قالبیده یازیله‌دی؟

مثنوی قالبیده‌گی شعر

اولوغ تېنگری‌نینگ آتین یاد قیلدیم
مَحَبَّت نـامـه نی بنـیـاد قـیلدیم
ایکّی یاقتو گهـر عالمغه بېـرگن
محبّت گنجـینی آدمغـه بېـرگن
فلک‌نینگ دفتریندین تونـی بۉیغن
جهـان بنیادینی سۉز اۉزره قۉیغن
یېتـّی قت زرنـگار ایـوان والا
یره‌تتی آلتی کـونـده حق تعالی
هوا اۉزره بېـرور شونقـارغه قونی
تۉلون آیدېک قیلور بیر قطره سونی
انینگ کیم آل اېنگینده مینگ یره‌تتی
بۉیی بیرله ساچینی تېنگ یره‌تتی

قــرا توپــراقــدین سنبل تۆره‌تتی

تیکانلر آره‌سینده گل تـــۆره‌تتی

قتیق تاشـدین قیلـور گوهرنی پیـدا

قـوروق نَی‌دین قیـــلور شکّرنی پیدا

یېـر اۆزره قـــدرتی دریـــا یره تتی

صدف تین لـــوء لـــوی لالا یره‌تتی

اری گلنی اری‌نینگ آشـی قیـلـدی

صبا یېلین چـمـن فـرّاشی قیلدی...

بېرور یریم سینگک ایلگینه ساطور

کیم اول نمرودنینگ مغزین چیقارور...

قیلور یېل‌نینگ سـلیمان‌نینگ براقی

کیم اول یېل‌دور جهان‌نینگ طمطراقی

بېرور قۆی کوتمه‌گه موسی‌غه ثعبان

قیلور یوسفنی مصر ایلیگه سلطان...

قویاشنی قیلدی عیسی باشینه تاج

محمّد مصطفی(ص) غه بېردی معراج

محمّد (ص) انـبـیا غه شـــاه بۆلـدی

محبّت تیـــن حبـیب اللّٰه بۆلـدی

محمّد(ص) تین محبّت بـۆلـدی پیـدا

مېنی مونداق محبّت قیلـدی شیدا

الهی، قیـل نظر خـــوارزمی نظمـه

محبّتنی کۆنگولدین سېن ایکیسمه

خوارزمی‌نینگ مَحَبّت نامه‌دن

اساسی توشونچه:

اۉقیلگن شعر مثنوی شکلیده بۉلیب، اۉزی‌نینگ مضمونی جهتیدن حمد و نعت خصوصیتیگه ایگه دیر. بو مثنویده الله تعالی چېکسیز قدرتی‌نینگ ایریم قیرّه‌لری کۉرسه‌تیلیب، همده بیر قطار اۉتگن پیغمبرلر سرگذشتلریگه تلمیح صنعتی اسلوبیده اشاره قیلینه‌دی.

سۉزلر:

یاقتو، تون، بۉیغن (بۉیه‌ماق)، زرنگار، والا، شونقار، قو، تۉلون، آل، اېنگ، مېنگ، لوء لوء، لالا، اری، یېل، فرّاش، سینگک، ساطور، بُراق، طمطراق، ثعبان، معراج، شیدا، اېکسیماق، اېکسیتماق

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی کیشی شعرنی دقت بیلن افاده‌لی اۉقیسین.

۲- اولردن ینه ایکّی کیشی، شعرده‌گی بدیعی صنعتلرنی ایضاحله‌سین.

۳- مثنویدن قوییده‌گی بیتلرنی تخته‌گه یازیب معنی قیلینگ:

فلک‌نینگ دفتریدین تونی بۉیغن جهان بنیادینی سۉز اۉزره قۉیغن
یېتی قت زرنگار ایوان والا یره تتی آلتی کونده حق تعالی

سۉراقلر:

۱- مثنوی قالبیده‌گی پارچه‌ده نیمه‌لر حقیده سۉز یوریتیلگن؟

۲- مثنوی‌ده الله تعالی قدرتی‌نینگ قنده‌ی کۉرینیشلریگه اشاره قیلینه‌دی؟

۳- مذکور شعر بیتلریده قیسی بدیعی صنعتلر موجود؟

اوی تاپشیریغی:

بېریلگن سۉزلرنی معناسی بیلن یازیب، مناسب جمله‌لرده قۉللنگ:

یاقتو، شونقار، تۉلون، آل، اېنگ، مېنگ، اری، یېل، سینگک ثعبان، شیدا

مثنوی

مثنوی، عربچه سۉز بۉلیب، ایکّیلیک معناسینی انگلته‌دی. مثنوی منظوم داستانلر اوچون اېنگ قولَه ی و مناسب قالب حسابلنه‌دی. مثنوی‌نینگ بیتلری الف–الف، ب–ب، ج–ج... طرزیده اۉز ارا قافیه لنووچی مصرعلردن عبارت بۉله‌دی. ممتاز ادبیاتده مثنویلر عروض‌نینگ قیسقه، یعنی مسدس (آلتی رُکنلی، آلتی افاعیللی) وزنلریده یازیلگن.

مثنوی اۉزی‌نینگ حجمی جهتیدن هم، معیّن وزن جهتیدن هم چېگه‌ره‌لنمه‌گنلیگی اوچون شرق حماسی–داستانی، خصوصاً فارسی و تورکی ادبیاتده کېنگ قۉللنگن. اوشبو ادبیاتلرده‌گی خمسه‌چیلیک عنعنه‌سی، عموماً، داستانچیلیک فقط مثنوی شکلی بیلن باغلیقدیر. شونینگ اوچون کلاسیک ادبیاتشناسلیکده، مثنوی اصطلاحی داستان معناسیده هم قۉللنه‌دی. مثلاً، کۉپلب عرفانی داستانلرنی اۉز ایچیگه آلگن مولانا جلال الدین محمّد بلخی‌نینگ مشهور اثری هم «مثنوی» دېب یوریتیله‌دی. شونینگدېک، علیشېر نوایی خمسه‌سیده‌گی منظوم داستانلر هم مثنوی شکلیده یازیلگن.

فعالیتلر:

۱– اؤقووچیلردن اوچ کیشی، مثنوی خصوصیتی حقیده سؤزله‌سینلر .

۲– اؤقووچیلر حرمتلی اوقیتووچی یاردمی بیلن مثنوی شعری‌نینگ وزنی و قافیه‌لنیش طرزی حقیده بحث آلیب بارسینلر.

سؤراقلر:

۱– مثنوی بَیتلری قیسی طرزده قافیه‌لنه‌دی؟

۲– مثنوی بَیتلری سانی قنچه و کؤپینچه عروض‌نینگ قیسی اؤلچاولریده اَیتیله‌دی؟

۳– علی شیرنوایی خمسه‌سیده‌گی داستانلر قیسی قالبده یازیلگن؟

اوی تاپشیریغی:

«محبّت نامه»دن تنلنگن مثنوی شعرده‌گی بدیعی صنعتلرنی بېلگیلب دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

اۉن سکّیزینچی درس

هدف:

۱- اۉقووچیلر دنیا ادبیاتی‌نینگ تنیقلی سیمالری بیلن تانیشیشلری.

۲- اۉقووچیلر ارسال المثل صنعتینی یخشی بیلیب آلیشلری.

سۉراقلر:

۱- چینگیز ایتماتوف نامینی بوندن آلدین هم ایشیتگن‌میسیز؟

۲- چینگیز ایتماتوف مشهور اثرلریدن قیسیلری بیلن تانیشسیز؟

۳- چینگیزایتماتوف‌نینگ اجتماعی فعالیتلری حقیده نیمه بیله‌سیز؟

چینگیز اَیتماتوف

(شمسی هجری ۱۳۰۷-۱۳۸۷ م.۱۹۲۸- ۲۰۰۸)

قیرغیز خلقی اولوغ یازووچیسی چینگیز ایتماتوف میلادی ییگیرمنچی عصر جهان ادبیاتی‌نینگ بویوک وکیللریدن بیری حسابلنه‌دی. اونینگ یازگن اثرلری دنیانینگ بیر یوز و ایلّیک‌دن آرتیق تیلیگه ترجمه قیلینگن. اَیتماتوف قیرغیز و روس تیللریده بیر دیک ایجاد ایتگن ذواللّسانین یازووچی بۉلگن.

تۉره قول اۉغلی چینگیزایتماتوف، ش. ۱۳۰۷ (میلادی ۱۹۲۸)-ییل‌ده، قیرغیزستان جمهوریتی تالاس ولایتیده‌گی شکر قیشلاغیده توغیلدی. او مکتب‌نینگ سکّزینچی صنفینی بیتیرگنیدن سۉنگ، جمبول مالدارلیک تخنیکومی‌گه اۉقیشگه کیردی. اونی عالی درجه بیلن بیتیریب، م. ۱۹۴۸- ییلی فرونزه (قیرغیزستان حاضرگی پایتختی بیشکیک شهری) زراعت انستیتوتیگه شامل بۉلدی، اونی هم ۱۹۵۳- ییلده بیتیردی. او ۱۹۵۲- ییلدن باشلب اۉزی‌نینگ قیرغیز تیلیده یازگن حکایه‌لرینی وقتلی نشریه‌لرده چاپ ایتیشگه باشله‌دی.

چینگیز ایتماتوف میلادِ ۱۹۵۶-۱۹۵۸-ییللرده مسکوده یازووچیلر اویوشمه سی قاشیده‌گی ادبیاتچیلر عالی کۉرسیده تحصیل آلدی. او تورلی ییللر دوامیده قیرغیزستانده ادبی- مدنی ساحه‌لرده ایشله‌دی. او جمهوریت سینماچیلیک صنعتی رواجلنیشیگه هم کتّه حصه قۉشدی.

ادیب نامینی ایلک بار خلق ارا مقایسده مشهور قیلگن اثر «جمیله» قصّه‌سی بۉلدی. ۱۹۵۸- ییلده یازیلگن بو قصّه (اۉرته داستان)، ۱۹۵۹- ییلی روس و فرانسه تیللریگه کتاب شکلیده اعلان قیلینیب، ایکّی ییل ایچیده اۉتّیزگه یقین تیلیگه اۉگیریلدی. اثرنی فرانسه تیلیگه اۉگیرگن اۉشه مملکت تنیقلی یازووچیسی لویی اره گون، اونی «محبّت حقیده یازیلگن جهانده اینگ عجایب قصّه» دیب بهاله‌دی.

اوشبو اۉرته داستانده، اثر باش قهرمانلری بۉلگن جمیله و دانیارنینگ بیغُبار، پاکیزه محبّتلری اساسیده انسان ایرکی، حقوقی و عصری عادتلرگه فعّال مناسبت کۉرسه تیله‌دی. «آنه ییر» («سمان یۉلی») قصّه‌سی باش قهرمانی تۉلغن آی، حیات‌نینگ جوده آغیر مشقّتلرینی باشدن اۉتکه‌زه‌دی. دهشتلی اوروش اونی ایری و اوچ اۉغلیدن جدا قیله‌دی.

«عصرگه تتیگولیک کون» یا «عصرنی قریتگن کون» رومانی (۱۹۸۰-ییل) یازووچی‌نینگ جهان مقایسیده‌گی شهرتیگه ینگی شهرت قۉشدی.

یازووچی‌نینگ باشقه اثرلری: «آق کیمه»، «بیرینچی اۉقیتووچی» (۱۹۶۲- ییل)، «الوداع، گلسری!» (۱۹۶۶- ییل)، «ایرته اوچگن تیرنه‌لر» (۱۹۷۵- ییل)، «قوله یاتگن تاغلر» («منگو قَلّیق»)، (۲۰۰۶- ییل)، «چینگیزخان‌نینگ آق بولوتی»، «بۉته کۉز»، «سرو قامت دلبریم»، «قیامت» (۱۹۸۶- ییل)، «چوقّیده قالگن آوچی‌نینگ آه و زاری»، «ساحل بۉیلب چاپه یاتگن آله پر» (۱۹۷۷- ییل)، «یوزمه- یوز»، « آخر زمان نشانه‌لری» (کسندره تمغه سی ۱۹۹۰- ییل)، و باشقه‌لردن عبارت.

چینگیز ایتماتوف تنیقلی جماعت و سیاست اربابی هم بۉلگن. او بیر قطارغرب مملکتلریده، سابق شوروی اتّفاقی، روسیه همده قیرغیزستان ایلچیسی بۉلیب ایشله‌گن. او اۉز وطنی قیرغیزستاننی قیزغین مهر بیلن سیور ایدی.

بویوک یازووچی چینگیز ایتماتوف ۷۹ییل برکتلی عُمر کۉریب ۲۰۰۸- ییل جون آیی‌نینگ اۉنیده عالمدن اۉتدی. اونینگ جنازه سی اسلامی مراسم آرقه‌لی بیشکیک یقینیده جایلشگن صنعتکارلر آرامگاهی بۉلمیش اتابیت مزاریگه دفن ایتیلدی.

چینگیز ایتماتوف اثرلری‌نینگ موضوعینی انسان و طبیعت، حیات و اۉلیم، سیوگی و نفرت، وطن و خلق و... تشکیل ایته‌دی.

«آق کېمه» ناملی قصّه‌سیدن پارچه

«... قاراوول تاغ چوقّیسیدن همه یاق یقّال کۉرینیب تورردی. باله قارنی بیلن یاتیب آلیب دوربین‌نی کۉزیگه تۉغریله‌دی. بو اۉتکیر دشت دوربینی اېدی. قچانلردیر باباگه قاراوول خانه‌ده‌گی اۉزاق ییللیک خذمتلری اوچون مکافاتگه بېریشگندی. چال دوربین‌نی آلیب یوریشنی یاقتیرمسدی. «اۉزیم‌نینگ کۉزلریم اوندن قالیشمه‌یدی»، دېردی. بیراق دوربین نېبَره‌سیگه یاقیب قالدی.

بو سفر او تاققه دوربین و مکتب بکسی بیلن بیرگه کېلدی... باله دوربین‌نی کۉزگه توتیب قره‌له‌دیگن شیشه‌سینی اَیلنتیریشگه توشدی...

بو یېرده اطرافده‌گی همّه نرسه، حتّی آسمان اۉپر یوکسک قارلی چوقّیلر هم کۉرینیب توررردی... کونگه قره‌گن «کونَگه‌ی» تاغی هم شونده‌ی اېدی...

تاغ‌نینگ کونگه قره‌گن تمانیدن ینه–ده پستراق توشیلگنده... دله‌لر، باغلر، قیشلاقلر، یَسته‌نیب یاتردی... یم–یشیل اېکینزارلرنینگ او یېر– بو یېری سرغیش توس آلگن، اۉریم پیتی یقینلشه یاپتی... دله‌نینگ اۉزاق چېکّه‌سیده اولکن کۉل تۉق سماوی رنگده تاولنردی. بو ایسّیق کۉل! او یېرده سوو بیلن آسمان بیر– بیریگه توته‌شیب توره‌دی...

باله اوشه تمانگه اۉزاق قره‌ب توردی. «آق کېمه حالی کۉرینمه‌یاپتی، ـ دېدی، او مکتب بکسیگه ـ کېل، ینه بیر مرته مکتبیمیزگه قره‌یلیک».

بو یېردن تاغ‌نینگ آرتیده‌گی قۉشنی پست تېکیسلیک روشن کۉرینردی. حتّا دوربینده اوی آلدیده‌گی دېرەزه آستیده اۉتیریب آلیب، قۉلده کله وه ییگیره‌یاتگن کمپیرگچه کوزه‌تسه بۉلردی... ».

اساسی توشونچه:

قیزغیز خلقی‌نینگ بویوک یازووچیسی و بیریک جماعت و سیاست اربابی چینگیز ایتماتوف، ییگیرمنچی عصر دنیا مقیاسیده تنیلگن بویوک ادیب و سۉز استادی دیر. او حاضرگی قیزغیزستان جمهوریتیده دنیاگه کېلیب وایه‌گه یېتدی. بویوک یازووچی بۉلیب یېتیشدی. او یاشلیک ییللریده–یاق اۉز اثرلری بیلن دنیا مقیاسیده شهرت قازاندی. اونینگ حکایه، قصّه و رومان ژانرلریده یازیلگن اثرلری دنیانینگ بیر یوز و ایلّیکدن آرتیق تیلیگه ترجمه ایتیلگن.

ChristianImages123.com

سۉزلر:

اۉگیرماق، تنیقلی، بیتیرماق، یېتکچی، اېرک، یارقین، مشقّت، تلقین، تتیگولیک، قوله‌ماق، منگو، قلّیق، بۉته‌کۉز، آله‌پر، تمغه، نفرت، قراوول، چال، سکره‌ماق، آرت، بورکنماق، توتشماق، دله، یستنماق، چیکّه، تسمه، ارنگ، تېکیسلیک، کوزه‌تماق

فعالیتلر:

۱– اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، درسنی دقّت بیلن اۉقیسینلر.

۲– هرگروه‌دن بیرکیشی، یازووچی حیاتی و اثرلری حقیده معلومات بېرسین.

۳– باشقه اۉقووچیلر، یازووچی‌نینگ حیاتی و ایجادیاتی باره‌سیده اولرگه سوال بېرسینلر.

سۉراقلر:

۱– چینگیز ایتماتوف قچان و قیېرده توغیلگن؟

۲– یازووچی‌نینگ قیسی اثرلری، اونگه دنیا مقیاسیده شهرت بغیشله‌گن؟

۳– چینگیز ایتماتوف اثرلری‌نینگ اساسی موضوعلری نیمه‌لردن عبارت؟

اوی تاپشیریغی:

بېریلگن سۉزلرنی معناسی بیلن یازیب، جمله‌لرده قۉللنگ!

اویوشمه، یېتکچی، اېرک، یارقین، مشقّت، تنیقلی، منگو، سینگیشماق

تمثیل یا ارسال المثل

تمثیل یا ارسال المثل صنعتیگه موافق، شاعر اؤز شعریده بیان ایتیلگن ادعاسینی کوچه‌یتیریش مقصدیده بیرار مشهور مقال یا ضرب المثَل‌نی کېلتیره‌دی یاکه اونینگ شعری اؤزیگه مثل حکمینی آله‌دی؛ مثاللر:

کؤنگلوم آلگن زلف هر ساعت ایاغینگغه توشر،
غافل اؤلمه کیم ایاق آستینده دور، ای جان، بلا.
«بلا ـ آیاق آستیده»

نظر اهلی کؤروب نارتېک یانگاقینگ
مثل «بیرنار و مینگ بیمار» دیرلر
لطفی

«بیرنار و مینگ بیمار» یا « بیر مییز و قیرق درویش»

باشقه مثاللر:

یارب بو خسته آنچه تمنا قیلیب دورور،
چون بار عیان سېنگه، نېسین ایله‌ی بیان سېنگه.
نوایی

دېیدیلر : «زر قدرینی زرگر بیلور»،
سیزنی مېندن کؤپ سېوه‌آلمس کیشی.
لبیب

فعالیتلر:

۱- اوقیتووچی ارسال المثل صنعتینی اوقووچیلرگه ایضاحلب توشونتیرسین.

۲- اۉقووچیلردن اوچ کیشی ارسال المثل صنعتی قۉللنگن بیتلرنی اۉقیب صنفداشلری بیلن اولردهگی مقال یا ضرب المثللر حقیده بحثلشسینلر!

سۉراقلر:

۱- تمثیل یا ارسال المثل صنعتی شعرده قندهی وجودگه کېلهدی؟

۲- شاعرلر قیسی مقصد بیلن اۉز شعرلریده مقال یا ضرب المثللرنی کېلتیرهدیلر ؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دیوانلریدن ارسال المثل صنعتیگه مثالّلر تاپیب کېلینگ!

اۉن تۉقّیزینچی درس

هدف:

۱- اۉقووچیلر آغزه‌کی ادبیات حقیده معلوماتگه ایگه بۉلیشلری.

۲- اۉقووچیلر شعرده مدعا و مثل بدیعی صنعتی بیلن تانیشیشلری.

سۉراقلر:

۱- آغزه‌کی ادبیات بیلن بدیعی ادبیات اۉرته‌سیده‌گی فرقنی بیله‌سیزمی؟

۲- آغزه‌کی ادبیات اثرلری قنده‌ی خصوصیتلرگه ایگه بۉله‌دی؟

فولکلور یا آغزه‌کی ادبیات

ادبیات، عموماً آلگنده بیر- بیریدن فرق اِتووچی کېنگ و تار معنالرده توشونیله‌دی: ادبیات کېنگ و عمومی معناده، بیر خلق و ملّتنینگ آغزه‌کی سۉز ایجادیاتی، اونینگ تیلیده تورلی موضوع‌لرده یازیلگن برچه کتابلرگه اَیتیله‌دی. بیراق، ادبیات تار و چیکلنگن معناده، سۉزصنعتی بۉلیب، یازووچی و شاعرلر تمانیدن مخصوص بدیعی شکلده یازیلگن منظوم و منثور اثرلرگه نسبتاً قۉللنه‌دی. بوندن معلوم بۉلیشیچه، ادبیات کېنگ و عمومی معناده خلق آغزه‌کی ایجادیاتینی هم اۉز ایچیگه آلرکن.

خلق آغزه‌کی ایجادی، آغزه‌کی ادبیات یاکه فولکلور هم دېب یوریتیله‌دی. یازمه بدیعی ادبیات بیلن فولکلور یا آغزه‌کی ادبیات‌نینگ فرقی شونده که یازمه بدیعی ادبیات اثرلری معلوم یازووچی و شاعرلر تمانیدن یره‌تیله‌دی. بیراق آغزه‌کی ادبیات اثرلری‌نینگ ایسه مؤلفی یا مؤلفلری انیق معلوم ایمس، اولر خلق عامه‌سی تمانیدن ایجاد اېتیله‌دی. دېمک، فولکلور عاموی ایجاد دیر.

اۉزبېک خلق آغزه‌کی بدیعی ایجادی محنتکش خلق تمانیدن عصرلر دوامیده یره‌تیلیب، آغیزدن- آغیزگه، اولاددن اولادگه، استاددن شاگردگه اۉتیب کېلگن کولیکتیف یا عاموی ایجاد محصولیدیر.

قدیم زمانلرده ایلک بار یوزه‌گه کېلگن فولکلور اثرلری بیر گروه تمانیدن ایجاد و اجرا قیلینگن.

کېیینچه‌لیک اېسه استعدادلی کیشیلر تمانیدن یره‌تیلگن. اولر اؤز اثرلریده قبیله و اوروغ عادت–ایستکلری، اعتقادلری، طبیعت بیلن بؤلگن مناسبتلری همده دنیا قره‌شلرینی حکایه قیلگنلر. قبیله و اوروغ اعضالریگه معقول توشگن بو اثرلر آغیزدن– آغیزگه اؤتیب، جمعیت ایجادیگه اَیلنگن.

خلق آغزه‌کی ایجادی یازوو پیدا بؤلمسدن کؤپ زمانلر ایلگری یوزه‌گه کېلگن. آغزه‌کیلیک خصوصیتی اونی خلق صنعتی‌نینگ باشقه تورلری (مثلاً: موسیقی، رقص، اؤیمه کارلیک)دن اجره‌تیب توره‌دی.

اؤزاق عصرلر دوامیده فولکلور اثرلریدن ایریم تاریخی واقعه‌لر توشیب قالیشی یا که اؤزگریشی ممکن. شونینگ اوچون هم بعضاً داستانلرده موجود بؤلگن شعری پارچه‌لر اونوتیلیب مذکور ژانرنی اېرتک شکلیگه کېلتیریب قؤیه‌دی. یا عکسینچه، اېرتک‌نینگ داستانگه اَیله‌نیشی هم احتمالدن خالی اېمس.

شونده‌ی قیلیب، فولکلورنینگ کولیکتیف یا گروه تمانیدن یره‌تیلیشی و آغزه‌کیلیگی اونینگ ایکّی مهم خصوصیتنی تشکیل اېته‌دی؛ فولکلورنینگ باشقه اؤزیگه خاص خصوصیتلری ـ اونینگ وریانتلیلیگی، عنعنویلیگی، انونیملیگی یاکه مؤلفی گمناملیگی‌دن عبارت. آغزه‌کی ایجادیات‌نینگ تورلی شکللرده، بیر نېچه نسخه‌لرده ترقه‌لیشی اونینگ وریانتلیلیگی (تورلی شکللرده بؤلیشی) حسابلنه‌دی. فولکلور اثرلری‌نینگ آغزه‌کی یره‌تیلیشی و آغزه‌کی اجرا اېتیلیشی اولرنینگ اؤزگرمس، ثابت و برقرار شکللری ـ عنعنه‌لرنی یوزه‌گه کېلتیرگن. فولکلور اثرلری بیر معین کیشی تامانیدن یره تیلمه ی، بلکه عاموی طرزده ایجاد اېتیلگنی، اونینگ انونیملیک، یعنی مؤلفی گمناملیگی خصوصیتینی تشکیل اېته‌دی.

فولکلور اثرلری نثری و شعری شکللرده بؤله‌دی. اونینگ شعری و منظوم شکللرده‌گی اثرلری قؤشیق، یاریار، نای نای، تېرمه و باشقه‌لردن عبارت. فولکلور قؤشیقلری اؤز مضمونېگه قره‌ب، محنت قؤشیقلری، موسم– مراسم قؤشیقلری، عُرف–عادت قؤشیقلری و غِنایی قؤشیقلرگه اجره‌تیله‌دی. آغزه‌کی ادبیات‌نینگ نثری اثرلری اېسه مقال و مثللر، تاپیشماقلر، اېرتکلر، افسانه و روایتلر، تېز اَیتیشلر، قیزیقچیلیک یا مسخره بازلیک، لطیفه‌لر، داستانلر و باشقه‌لردن عبارت. اوندن تشقری، فولکلور اثرلری ایچیده آغزه‌کی درام، نمایشنامه و اسکیه (اذکیاء)لر هم موجود.

فولکلور خلق آغزه‌کی ایجادی بؤلگنی اوچون هم او زمان کېچیشی و اولرنی اېسده سقله‌گن

کېکسه و قریبه‌لر عالمدن اۉتیشی بیلن اوشبو بای معنوی میراث اونوتیلیب کېتیشی ممکن. شونینگ اوچون افغانستانده یشاوچی برچه ملیت و قوملرنینگ فولکلور اثرلری، شو جمله‌دن اۉزبېک خلقی آغزه‌کی ایجادینی تۉپلش، اولرنی کتاب شکلیده چاپ اېتیب کېله‌جک اولادلرگه یېتکزیش مهم وظیفه‌لردن حسابلنه‌دی.

اساسی توشونچه:

خلق آغزه‌کی ایجادیاتی، آغزه‌کی ادبیات یا فولکلور دېب اته‌له‌دی. فولکلور اثرلری شعری و نثری شکللرگه اېگه؛ عامویلیک، انونیملیک یا مؤلفی گمناملیگی و آغزه‌کیلیک اولرنینگ اساسی خصوصیتینی تشکیل اېته‌دی. خلق آغزه‌کی ایجادی اثرلرینی تۉپلش، اولرنی نشر اېتیش خلق میراثینی اسره‌ش یۉلیده جوده مهم وظیفه سنه‌له‌دی.

سۉزلر:

باسمه، توشونچه، تورلی– تومن، آنگ، اوروغ، دنیاقره ش، ایجادکار، ماسلشتیرماق، مُلک، یازوو، ترقه‌لیش، آغزه–کیلیک، اونوتماق، قاریشتیرماق، اېرتک، کولیکتیف، انونیملیک، وریانت، تېرمه، اجره‌تیلماق، اسکیه (اذکیاء)

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلردن بېش کیشیلیک گروه درسنی اؤزارا بحثلەشیب اؤقیسینلر.

۲- اولردن ایکّی کیشی، فولکلور اثرلرینی تؤپلش حقیده فکر بیلدیرسینلر.

۳- ینه اوچ کیشی اؤزلری بیلگن اېرتک، مقال و قؤشیقلرنی صنفداشلریگه ایتیب بېرسینلر.

سؤراقلر:

۱- ادبیات سؤزی کېنگ و تار معنالرده نیمەلرنی انگلتەدی؟

۲- فولکلورنینگ انونیملیک خصوصیتی دیگنده نیمەنی توشونەسیز؟

۳- آغزەکی ادبیات اثرلری کیملر تمانیدن ایجاد اېتیلەدی؟

۴- فولکلور اثرلرینی ییغیش و اولرنی نشر اېتیش نېگه ضرور حسابلنەدی؟

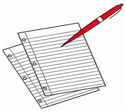

اوی تاپشیریغی:

۱- بېریلگن سؤزلرنی معناسی بیلن یازیب، اولردن جملەلر توزینگ:

تورلی-تومن، آنگ، اوروغ، دنیا قرەش، ترقەلیش، اېرتک، تېرمه

۲- عایله نگیز اعضالری یاکه قؤشنیلرینگیز بیلگن قؤشیق، سبزوان، اېرتک و متللرنی، اولردن سؤرەب دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ!

مُدّعا و مثل

شاعرلر اۉز شعرلریده بیر ادعانی اثباتلش اوچون مثال صفتیده بعض بیر شعری دلیللرنی کېلتیره‌دیلر. بعضاً مذکور دلیللر مَثَل شکلینی اۉزیگه آله‌دی؛ بو ادبی روِشنی، بدیع علمیده «مدعا و مثل» دېییدیلر. «ارسال المثل» بیلن «مدّعا و مثل» صنعتلری اۉرته‌سیده فرق شونده که بیرینچی‌ده خلق ایچیده معروف بۉلگن مَثَللر قۉللنه‌دی، ایکّینچی‌ده اېسه مَثَل شاعر تمانیدن یره‌تیله‌دی و کېیینچه‌لیک اولرنینگ بعضیسی عمومی مَثَلگه هم اَیلنه‌دی. مثاللر:

سرو نازیم، یۉق عجب گر روزه‌دین تاپمیش ملال،
کیم سـو ایچمسدین تاپر پژمرده‌لیک نازک نهـال.
نوایی

عشـق ایستر بۉلسه مجنون اَیله‌گه‌ی پیرولیگیم،
یۉلنـی نې‌بیلگه‌ی کیشی تا رهنما کۉرستمه‌گه‌ی.
بابر

بیرینچی بیتده شاعر، یاری‌گه روزه توتیشدن ملال ییتگنلیگینی ادعا قیلیب، اونگه، نهال سوو ایچمه‌گن تقدیرده سۉلیشی ممکنلیگینی مثال قیلیب کېلتیره‌دی. ایکّینچی بیتده شاعر، عاشقلیکده اۉزی‌نینگ مجنونگه هم رهنمالیگینی ادعا قیلیب، یۉللاوچی بۉلمه‌سه، کیشی یۉلنی تاپه‌آلمه‌یدی، دېییدی.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی مثاللر یاردمیده مدعا و مثل‌نی ایضاحله‌سینلر.

۲- قوییده‌گی بیتنی تخته‌گه یازیب اونده‌گی صنعت حقیده گپیرسینلر:

بیر توتوب زلفینگنی یوزمینگ زهر تاپتیم ظلمیدین
آری، آری کیم ییلان توتقانغه سم‌دین چاره یۉق
لطفی

سۉراقلر:

۱- مدعا و مثل بیلن ارسال المثل صنعتلری اۉرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

۲- مدعا و مثل صنعتی شعرده قنده‌ی اصول بیلن یوزه‌گه کېله‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبیک شاعرلری دېوانلریدن مدعا و مثل صنعتی‌گه مثاللر تاپینگ.

پیگیرمنچی درس

هدف:

۱- اۇقووچیلر وطنیمیزنینگ قدیمگی مدنیتی بیلن تانیشیشلری.

۲- اۇقووچیلر تشخیص یا جانلنتیریش صنعتی‌نی توشونیب آلیشلری.

سؤراقلر:

۱- افغانستان حدودیده قدیم‌دن مدنیت اساسلری قوریشلیگه قیسی عامللر سبب بؤلگن؟

۱- آی خانیم شهری‌نینگ کشف اِتیلگن قالدیقلری بوگون قیسی احوالده؟

آی‌خانیم

عزیز وطنیمیز افغانستان جوده سیر حاصل و یخشی آب-هوا و اقلیمگه ایگه بؤلگنی سبب، انسانلر قدیم زمانلردن بو ییرده یشب بویوک تمدُّنلر اساسینی قورگنلر. بو ییر دنیا فاتحلری دقّتینی هم اؤزیگه تارتیب، نتیجه‌ده چِت ایللیکلر بو ییرگه باستیریب کیلیب، کیین اولرنینگ بیر قسمی اؤتراقله‌شیب قالگن. شو باعث بو زمین دنیا مدنیتلری‌نینگ کیسیشگن نقطه‌سیگه اَیلنگن. وطنیمیزنینگ شمال شرق منطقه‌سیده جایلشگن آی‌خانم قدیمگی شهری انه‌شونگه دلیل دیر.

آی‌خانیم، نسبتاً تیکیس بیر تیپه‌لیک بؤلیب، آمو و کؤکچه دریالری‌نینگ کیسیشگن منطقه‌سیده ییرلشگن. اوشبو گؤزل تیپه اوستیدن دشت قلعه و خواجهٔ غارنینگ کؤمکوک منظره‌لری همده تاجیکِستان تاغلری کؤرینیب توره‌دی. بو ییرده ۲۲۰۰ ییل آلدین، مقدونیه‌لیک اسکندر و یونانلیکلر تمانیدن قوریلگن افسانوی شهرنینگ قالدیقلری، قویاش هجری ۱۳۴۳ (میلادی ۱۹۶۴)-ییلده فرانسه‌لیک باستانشناسلر کؤرستمه‌لری اساسیده آلیب باریلگن قازیشلر نتیجه‌سیده کشف اِتیلگن ایدی. قدیم دنیانینگ اوشبو عظمتلی شهری مستحکم دیوارلر بیلن قورشلگن کینگ ساحه‌گه ایگه بؤلیب، اونده عاموی و شخصی عمارتلر، حربی قؤرغان و یونانلیک‌لرگه خاص علامتلر بیلن قوریلگن عبادتگاه‌لر موجود ایکن. آی‌خانیم شهری‌نینگ اؤرنیدن معلوم بؤلیشیچه، اوشبو شهر باکتریا (باختر- حاضرگی

بلخ)نینگ شمال شرقیده‌گی یۉللر و اونگه تقیله‌دیگن دریا یۉللرینی قۉریقلش اوچون قوریلگن. اوشبو قدیمی شهر طبیعی شکلده یخشی و استحکاملی موقعیتگه ایگه بۉلیب، شمال تماندن آمو دریا، جنوبدن تیزآقر کۉکچه دریاسی، جنوب شرقدن بدخشان تاغلری بیلن قورشلگن ایکن. اونینگ جنوب غربیده ایسه بیر بویوک مستحکم حربی قۉرغان یا ارک موجود بۉلگن. شهرنینگ اطرافیگه چوقور خندق قازیلیب دایم سودن تۉله بۉلرکن. شهر کتّه مهارت بیلن جوده گۉزه‌ل قوریلگن بۉلیب، اونده سوو ییتکزیش تیزیمی و سوغاریش کانالری هم موجود بۉلگن. بو شهرده یونان قورووچیلیک اصوللری بیلن بیرگه محل مهندسلیک و عمارت قوریش شیوه‌لریدن هم فایده لنیلگن. بنالرنینگ توبی پیشیق کیرپیچ (خِشت) و دیوارلری ایسه خام کیرپیچ بیلن ایشلنگن. بنالرنینگ تاملری حاضرگی افغانستانده‌گیدیک تیکیس بۉلیب، اولرده یونان شیوه‌سیگه خاص کۉرینیشلر اوچره‌مه‌یدی.

کشف ایتیلگن اساسی عمارتلردن بیری، بیر عبادتگاه بناسی ایکن. عبادتگاه‌ده توریب تۉخته‌گن اوچ هیکل بۉلگن. بیراق مذکور هیکل یا مجسّمه‌لر بوتون شکلیده قۉلگه کیلمه‌ی، فقطگینه اولرنینگ آست قسمی قالدیقلری تاپیلگن. شهرنینگ شمال تمانیده بیلیم مرکزی‌نینگ جمنازیوم یا سپورت سالونی بۉلگن. جمنازیوم‌نینگ آستکی قبَتیده سوو فانتانی (فوّاره‌سی) موجود بۉلیب، اونده دولفین و ارسلان باشلری شکلیده ایکّی سوو چیقه‌دیگن جۉمره‌ک قوریلگن ایکن. شونیسی عجبلنرلی که ایکّی مینگ و ایکّی یوز ییلدن آرتیق زمان اۉتیشی بیلن مذکور شهرکشف ایتیلگن پیتیده هنوز هم جۉمره کلردن سو کیلیب تورگنی ایَتیله‌دی.

قۉرغان یا ارک ساحه‌سیده بیرنیچه ییرتۉله یا سوو سقلنه‌دیگن چوقورحوضلر موجود بۉلیب، اولردن سفال و کاشی ایدیشلر، شهر اهالیسی آتلری همده اۉلگنلرنینگ اسملری بۉیاق بیلن یازیلگن بیتیک تاشلر هم تاپیلگن.

قدیم یونان‌نینگ «استرابو» و «بطلیموس» کبی جغرافیه نویسلری اۉز اثرلریده، بوندن تخمیناً ۲۰۰۲ ییل آلدین «آمو اسکندریه سی» یا «اسکندریه اوکسانا» نامینی تیلگه آلگنلر. آی خانیم ایسکی شهری انه اۉشه شهر بۉلیشی کیره‌ک. باکتریا (بلخ)نینگ یونانلیک پادشاهی بیرینچی اوکراتیدیس (میلاددن آلدین ۱۷۱–۱۴۵–ییللر) زمانی‌نینگ کوموش تنگه‌لری هم آی خانیم ساحه‌سیدن تاپیلگن.

بیراق بو شهر آی‌خانیم دیب اتلگنلیگی حقیده بعضی بیر افسانه– روایتلر موجود. افسانه‌لرنینگ

بیریده اَیتیلیشیچه، آی‌خانم بیر گۉزه‌ل قیز بۉلگن و باکتریا (بلخ)نینگ اوچ شهزاده‌سی اونگه عاشق بۉلگنلر؛ اونی قۉلگه کیریتیش اوچون اولرنینگ هرقیسی سعی و حرکت قیلگن. آخری اولردن بیری آی‌خانیمنی اۉغیرلب ارسلانلر واسطه-سیده تارتیله‌دیگن کېمه‌گه میندیریب، آمو دریادن آلیب اۉتگن. اولر کېلیب اقامت اېتگن یېریده منه‌شو شهر قوریلیب، مذکور شهزاده‌نینگ معشوقه‌سی، آی‌خانیم نامیگه قۉییلگن.

اوشبو قدیمی شهر مملکتیمیزنینگ تاریخی-مدنی اثرلریدن حسابلنیب، کتّه قیزیقیش و آغیر محنت نتیجه‌سیده کشف اېتیلگن اېدی. بیراق اۉتگن اوچ دهه اوروش ییللریده اونینگ ستونلری و بېزه‌تیلگن سالونی ویران بۉلدی، تاشلری مدنیت قدریگه یېتمه‌یدیگن شخصلرتمانیدن تالان-تاراج اېتیلدی. وطنیمیزنینگ تاریخی افتخارلریدن بۉلگن اوشبو قیمتلی مدنی میراث قراوسیز قالیب نابودلیککه یوز توتدی. ینه مینگ افسوس که تاریخ و مدنیتیمیزنینگ گۉزه‌ل کېلینی، آی‌خانیم، اېندی اۉز چیمیلدیغیده یۉق، اونی برچه بېزه‌ک و تاقینچاق‌لری بیلن اۉغیرلب یاتلرگه ساتگنلر!

قدیمگی مدنی-تاریخی اثرلر بیزنینگ آته-بابالریمیزدن یادگار قالگن قیمتلی میراثیمیز دیر. اولرنی اَوه‌یلب اسره‌ش هربیر وطنپور کیشی‌نینگ بورچی حسابلنه‌دی. بیز اولرنینگ اهمیتینی، قدر و قیمتی نی توشونیب اۉزگه‌لرگه هم توشونتیریش یۉلیده هردایم سعی و حرکت آلیب باریشیمیز کېره‌ک.

اساسی توشونچه:

«آی خانیم» دیب اتلگن اېسکی شهر بوندن قریب ۲۲۰۰ ییل آلدین مقدونیه‌لیک اسکندر و یونانلیکلر تمانیدن قوریلگن افسانوی شهرنینگ قالدیقلری، ش. هجری ۱۳۴۳ (میلادی ۱۹۶۴)-ییلده فرانسه‌لیک باستانشناسلر کۉرستمه‌لری اساسیده آلیب باریلگن قازیشلر نتیجه‌سیده کشف اېتیلگن اېدی. او حاضر تخار ولایتی دشت قلعه اولوسوالّلگیده نسبتاً تېکیس بیر تېپه‌لیک بۉلیب، آمو و کۉکچه دریالری‌نینگ کېسیشگن منطقه‌سیده یېرلشگن. اوشبو اېسکی شهرنینگ تاریخی قیمتگه اېگه بۉلگن قالدیقلری اوروش ییللریده قراوسیز قالیب، مسؤولیتسیز شخصلر تمانیدن تالان-تاراج اېتیلگن.

ChristianImages123.com

سۆزلر:

تمدّن، اقلیم، اۆتراقلشماق، تېکیس، کېسیشماق، عظمت، قورشلماق، تقیلماق، قۆرغان، قاپی، توب، کیرپیچ، اۆرنتماق، تۆرت بورچک، دیزاین، هیکل، آست، جمنازیوم، دولفین، ارسلان، جۆمره ک، حکّاکلیک، ارک، پېرتۆله، اوکسوس، تالان–تاراج، چیمیلدیق، بېزه‌ک، تاقینچاق، چقه، اچینرلی، بورچ

فعالیتلر:

١– حرمتلی اۆقیتووچی وطنیمیزنینگ تاریخی آبده‌لری حقیده اۆقووچیلرگه معلومات بېرسین.

٢– اۆقووچیلردن بېش کیشیلیک ایکّی گروه، درس متنینی دقت بیلن اۆزارا فکر المشتیریب اۆقیسینلر.

٣– هر گروه‌دن بیر کیشی، درس متنی اساسیده آی‌خانم اېسکی شهری حقیده معلومات بېرسین.

سۆراقلر:

١– آی خانیم اېسکی شهری مملکتیمیزنینگ قیسی ولاَیتیده جایلشگن؟

٢– اوشبو اېسکی شهر قالدیقلری قچان و کیملر تمانیدن کشف ایتیلدی؟

٣– سۆنگی ییللر جریانیده آی‌خانیم آبده‌سی نېگه نابودلیککه یوز توتدی؟

٤– مدنی–تاریخی اثرلرنی اوه‌یلب اسره‌ش نېگه ضرور سنه‌له‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

بېریلگن سۆزلرنی معنالری بیلن دفترلرینگیزگه یازیب، مناسب جمله‌لرده قۆللنگ!

اۆتراقلشماق، تېکیس، قورشلماق، قۆرغان، کیرپیچ، ارسلان، چیمیلدیق

تشخیص

تشخیص (جانلنتیریش، شخصلشتیریش): معنوی بدیعی صنعتلردن بیری بۉلیب، اونگه اساساً ادبی اثر خصوصاً شعرده جانسیز نرسه یا حادثه‌لر، حیوانلر و حتا موهوم توشونچه‌لرگه هم شخص (انسان) صفتیده مراجعت ایتیله‌دی یاکه اولرگه انسان خصوصیتی بیریله‌دی. بو خیل یانده‌شیشده، شاعر تمانیدن غنایی شعر یاکه منظومه‌ده آلغه سوریله‌یاتگن مقصدلر انیقراق افاده‌لنه‌دی، تمثالّلر یارقینلیک، جانلی‌لیک و جاذبه کسب ایته‌دی:

بهـار ایلگه عیش و مینگه اضطراب

کولیب حالیمه برق و ییغلب سحاب

آگهی

ای صبا، حالیم باریب سرو خرامانیمغه اَیت

ییغلریم‌نینگ شدتین گلبرگ خندانیمغه اَیت

نوایی

بیرینچی بیتده، طبیعت حادثه‌لری بۉلگن برق (چقماق، یشین) و سحاب (بولوت)گه «کولماق» و «ییغله‌ماق» کبی انسان خصوصیتلری بیریله‌دی؛ ایکّینچی بیتده ایسه شاعر بیر کیمسه‌دن بیرار نرسه‌نی سۉره‌گندیک، صبا (تانگ ییلی)گه مراجعت قیله‌دی. باشقه مثالّلر:

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی، تشخیص صنعتی حقیده توشونگنلرینی بیان قیلسینلر.

۲- قوییده‌گی بیتنی تخته‌گه یازیب اونده‌گی صنعتنی ایضاحله‌سینلر:

صبح دېک بیر دمده گردون قۉیمه‌گه‌ی آثارینی
ناگـه اهـل صدق کۉنگلی مِهـرین اِفشا ایله‌سه

نوایی

سۉراقلر:

۱- شعرده تشخیص یا جانلنتیریش صنعتی قنده‌ی یوزه‌گه کېله‌دی؟

۲- شاعر اۉز شعریده تشخیص صنعتینی قیسی مقصد بیلن قۉلله‌یدی ؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبیک شاعرلری دیوانیدن تشخیص صنعتیگه اۉنته مثال تاپیب کېلینگ!

ییگیرمه بیرینچی درس

هدف:

۱- تورکی تیللر تاریخینی یاریتووچی قدیمگی منبعلر بیلن تانیشیش.

۲- انطاق یا سؤزلتیش صنعتی اصولی حقیده معلوماتگه ایگه بؤلیش.

سؤراقلر:

۱- بیر تیل‌نینگ سؤز بایلیگینی ایضاحلاوچی لغت، قنده‌ی اهمیتگه ایگه؟

۲- تورک تیلیده لغت یازیش قچاندن باشلنگن دیب اؤیله‌یسیز؟

دیوان لُغات التُّرک

حاضرگی زمان دنیاده اوچ مینگدن آرتیق تیل و شیوه‌لر یاکه لهجه‌لر موجود. اولرنینگ بعضیسی کتّه، بعضیسی ایسه کیچیک تیللر حسابلنه‌دی. بیراق، داغستان تنیقلی یازووچیسی رسول حمزه توف اَیتگنیدیک، «دنیاده بویوک خلق و بویوک تیل یؤق، هر کیم اوچون اؤز خلقی بویوک خلق و اؤز تیلی بویوک تیل دیر».

اصلیده نېگیزی بیر بؤلگن تورکی تیللر، جمله‌دن اؤزبېک تیلی اؤزاق تاریخ، آغزه‌کی و بدیعی ایجادیاتگه بای تیل دیر. تورکی تیلده اؤزاق اؤتمیش‌لرده یازیلگن اثرلر برچه تورکی خلقلرنینگ شریکلی ادبی میراثی حسابلنه‌دی. شونده‌ی اثرلردن بیری، شبهه‌سیز، «دېوان لغات التُّرک» دیر.

«دېوان لغات التُّرک» یا («تورکی سؤزلر دیوانی»)، هجری بېشینچی (میلادی۱۱)-عصرنینگ بویوک تیلشناس عالمی، محمود کاشغری تمانیدن یازیلدی. کاشغرلیک محمود اؤز دَوری‌نینگ تیلشناسی، ادبیاتچیسی، جغرافیه‌دانی، اېلشناسی (دیموگرافی)، فولکلورشناسی، تاریخچیسی همده شاعری ایدی. محمود کاشغری‌نینگ تولیق اسمی، شمس الدّین محمودِ بنِ حُسینِ بنِ محمّدالکاشغری بؤلیب، اونینگ باباسی کاشغر (قشقر)ده توغیلگن بؤلسه هم، عُمری‌نینگ کتّه قسمینی حاضرگی قیرغیزستان حدودیده جایلشگن بالاساغون شهریده اؤتکزگن.

محمود کاشغری تخمیناً قمری هجری ۴۱۹- ۴۲۸ (میلادی ۱۰۲۸-۱۰۳۷)- ییللر اۋرته‌سیده کاشغر شهری‌نینگ جنوب غربیده‌گی اوپال قیشلاغی‌نینگ آزیغ محلّه‌سیده توغیلدی. او، اوزاق مدت حکمرانلیک قیلگن قراخانیلر خاندانیدن بۆلگن. محمود کاشغری دستلب اۋز توغیلگن شهری کاشغر همده بالاساغونده، کېیینراق ایسه سمرقند، بخارا، نیشاپور، مرو و بغدادده تحصیل کۆردی. او تورلی علملر، خصوصاً عرب تیلی و ادبیاتی بیلن شُغُللندی. محمود کاشغری تورکی خلقلر تیلی و تورلی قبیله و اوروغلرنینگ عُرف-عادتی، آغزه‌کی و بدیعی ایجادیاتیگه قیزیقدی. او یوقاری ختای یا چین‌دن باشلب ماوراءالنّهر، خوارزم، فرغانه و بخاراگه‌قدر چۆزیلگن کتّه حدودنی کېزیب چیقدی؛ تورکلر، تورکمنلر، اۋغوزلر، قیپچاقلر، چیگیللر، یغمالر، قیرغیزلرکبی تورکی اوروغ، قبیله و خلقلرنینگ تورموشینی، کسب و کارینی، عرف-عادتلرینی، خصوصاً تیلی همده آغزه‌کی و یازمه ایجادیاتلرینی اۋرگنیب، اولرنینگ تیلیده‌گی کۆپ سۆزلرنی تۆپله‌دی، تورلی سۆزلرنینگ خصوصیتینی انیقلب چیقدی. اولردن اۋز علمی اثرلری اوچون مواد ییغدی.

اوشبو بویوک عالمدن بیزگه قدر یگانه اثر ـ «دېوان لغات التُّرک» یېتیب کېلگن. اونینگ «جواهرالنحو فی لغات التُّرک» («تورک تیلی‌نینگ نحو جوهرلری») عنوانلی اثر یازگنی حقیده هم معلومات موجودلیگیگه قره‌مه‌ی، او اثر حاضرگچه تاپیلمه‌گن.

«دېوان لغات الترّک» هجری ۴۶۹ (م.۱۰۷۶/۱۰۷۷)- ییللرده یازیلگن بۆلیب، مؤلف تامانیدن بغداد خلیفه سی ابوالقاسم عبداللّهِ بنِ محمّد المُقتدی باللّه‌گه تارتیق قیلینگن. «دېوان لغات التُّرک» فقط سۆزلیک بۆلیب قالمه‌ی، او تورکی تیل‌نینگ بیرینچی گرامری (تیل یۆروغی) هم حسابلنه‌دی. بولردن تشقری، اوشبو قیمتلی کتاب، تورکی قوملر و قبیله- اوروغلر، اولرنینگ یشش جایلری حقیده هم مهم معلومات بېره‌دی؛ اولرنینگ آغزه‌کی و یازمه ادبیاتلریدن بیر قطار سَیلَنمه‌لرنی اۋز ایچیگه آله‌دی.

«دېوان لغات التُّرک» ایکّی قِسمدن عبارت: ۱- مقدّمه، ۲- سۆزلیک. کاشغری مقدمه‌ده تورک تیلی اهمیتی و اونینگ خصوصیتلری حقیده مفصّل سۆز یوریته‌دی. همده او اوشبو اثرنی یازیشدن آلدیگه قۆیگن مقصدی، شونینگدېک، اثرنینگ توزیلیش ترتیبی، تورکی سۆزلرنینگ یسه‌لیش قاعده‌لری و خیلمه-خیل تورکی قبیله و اوروغلر تۆغریسیده معلومات بېره‌دی.

مؤلف «دېوان»نینگ لغت قِسمیده کېلتیریلگن سۆزلرنینگ معنالرینی عرب تیلیده ایضاحلش اوچون

کۉپلب مَثَل و مقاللر یا آته‌لر سۉزی، شعرلر، قۉشیقلر و حکمتلی سۉزلر کېلتیره‌دی. شونده‌ی قیلیب، محمود کاشغری‌نینگ «دېوان لغات التُّرک» اثری یېتّی یریم مینگدن آشه‌راق سۉز و سۉز بیریکمه‌لری، ۲۹۰ مقال یا ضرب المثل و اوچ یوزته رثایی تۉرتلیک شعر و قۉشیقلرنی اۉز ایچیگه آله‌دی. ینه بیر قیزیقرلی مسأله بوندن عبارت که «دېوان»ده تورکی خلقلر و قبیله‌لر نقطهٔ نظریدن اۉته مهم بۉلگن دنیا نقشه‌سی هم چیزیلگن. اونده کېلیب چیقیشی و نېگیزی بیر بۉلگن۲۲ تورکی قبیله‌نینگ آتلری و یشش یېرلری کۉرسه‌تیلگن.

اوشبو کتاب بوندن قریب مینگ ییل آلدینگی تورکی خلقلرنینگ تیل و شیوه‌لرینی اۉرگنیشده اېنگ مهم و اعتبارلی منبع سَنه‌له‌دی. «دېوان لغات التُّرک» اثری، تورکی تیل‌نینگ ایلک سۉزلیگی بۉلیب حاضرگی زمان تورکی خلقلر، جمله‌دن اۉزبېک تیلی همده دنیانینگ باشقه مهم تیللریگه اۉگیریلگن.

اساسی توشونچه:

تورکی خلقلر، جمله‌دن اۉزبېک خلقی قدیمی بای تیل مدنتیگه ایگه. اونگه دلیل بوندن قریب بیرمینگ ییل آلدین توغیلگن اولوغ عالم کاشغرلیک محمود تماندین یازیلگن «دیوان لغات الترک» اثریدیر.

سۉزلر:

علاقه، ملت، نېگیز، شبهه، قاموس، دیموگراف، ایبه‌ره، ییتوک، تارتیق

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی، درس متنینی افاده‌لی اۉقیسینلر.

۲- باشقه اۉقووچیلر درس موضوعی حقیده اولرگه سوال بیرسینلر.

سۉراقلر:

۱- محمود کاشغری قیسی عصرده و قیېرده توغیلیب وایه‌گه ییتگن؟

۲- محمود کاشغری «دیوان لغات الترک»دن باشقه هم اثر یازگنمی؟

۳- «دیوان»ده قدیم تورکی تیل آغزه‌کی و یازمه اثرلریدن قنده‌ی مثاللر کېلتیریلگن؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی کلمه‌لر معناسینی سۉزلیکدن یازیب، جمله‌لرده قۉللنگ:

نېگیز، شبهه، قاموس، ایبه‌ره، ییتوک، تارتیق، مقال، رثا

انطاق

«سۉزلتیش»، «گپیرتیریش» معناسیده‌گی انطاق صنعتی، بدیعی اثر، اینیقسه شعرده حیوانلر یاکه جانسیز نرسه‌لرنی آدملرگه اۉخشه‌تیب سۉزله‌تیش‌نی نظرده توته‌دی. اوشبو صنعت داستان و حکایه طرزیده یازیلگن ادبی اثرلرده کۉپ قۉللنه‌دی. علی‌شېرنوایی‌نینگ «لسان الطّیر» داستانیده قوشلر آدملرکبی سۉزله‌تیلگن. مثلاً، طاووس:

مېن قوشی من قصر و گلشن زینتی
نقش و رنگیم اهــل عــالم حیرتی
صــورتیـم گلشـــنگه آرایـش دورور
هـیأتیم کۉرگنگه آســـــایش دورور

دېسه، بورگوت:

مېنگه حالت اۉزگه قوشـــلردېک ایمس
قمری و بلبل دېک اېل وصفیم دېمس
صَـولتیم مفـرط دورور قهـریم یمـــان
تاغ ملـکی ایچـره مېن من قهـرمـــان

دېیدی.

فعالیتلر:

١– اوچ اۉقووچی انطاق صنعتی حقیده توشونگنلرینی سۉزله‌سینلر.

٢– باشقه اۉقووچیلر اوشبو صنعت‌نینگ قۉللنیش اصولی بارسیده اولرگه سۉراق بېرسینلر.

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری اثرلریدن انطاق صنعتیگه بیر نېچه مثال تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ.

ییگیرمه ایکّینچی درس

هدف:

۱- عار-ناموس نیمه‌لیگی و اونی حمایه قیلیش ضرورلیگینی توشونیش.

۲- جمع و تفریق کبی معنوی صنعتلرنی یخشی توشونیب آلیش.

سؤراقلر:

۱- عار-ناموس دېگنده نیمه‌نی توشونه‌سیز؟

۲- سیزنینگچه نیمه‌لر و کیملر عار-ناموس توشونچه‌سیگه کیره‌دی؟

عار- ناموس

کونده‌لیک حیاتده عار، ناموس دېگن سؤزلرنی کؤپ اېشیته‌میز، اولرنینگ انیق معناسی و تعریفینی تؤغری و تؤلیقلیگیچه بیلمه‌سک-ده، قؤللنیش اؤرنینی، قیسی مقصد بیلن قؤللنیشینی، بیرآز بؤلسه هم، انگله‌یمیز. انسانلر اوچون عارلی و ناموسلی بؤلیش یخشی و ایجابی صفت، عکسینچه، عارسیز و ناموس سیزلیک اېسه یمان و سلبی صفت اېکنلیگینی هم توشونه‌میز. عار و ناموس حقیده کؤپلب مقال و ضرب المثللر هم موجود. اولردن بعضیسی قوییده‌گیلرچه جره‌نگله‌یدی: «بایلیک کېتسه کېتسین، عار- ناموس کېتمه‌سین!»، «ییگیتنی عار اؤلدیرر، تویه‌نی دارغه!»، «جانینگنی فدا قیلسنگ قیل، ناموسینگنی فدا قیلمه!» و باشقه‌لر. بو سؤزلردن معلوم بؤلیشیچه، عار- ناموس دېگن توشونچه‌لر انسان اوچون جوده کتّه اهمیتگه ایگه، او بایلیک‌دن هم، جاندن هم آرتیقراق و مهمراق کؤرینه‌دی. بیرارکیشی‌نینگ بایلیگی بؤلمه‌گنی اوچون اونگه هیچ کیم عیب تاقالمه‌یدی. بیراق، عار- ناموسی بؤلمه‌گن یاکه ناموسینی سقله‌یالمه‌گن شخص جمعیتده هیچ قنده‌ی حرمت و ارداقله‌نیشگه سزاوار بؤله‌آلمه‌یدی.

اصلیده عار- ناموس ایکّی مستقل سؤزدن تشکیل تاپگن جفت کلمه بؤلیب، بیر- بیری بیلن معناداش دیر. عار، عربچه سؤز، او بؤلیب کیشی‌نینگ اؤزیگه نامناسب یاکه اېپ کؤریلمه‌گن ایشدن، نرسه‌دن خجالت تارتیش، اویه‌لیش تویغوسینی افاده‌له‌یدی؛ عینِ پیتده او ناموس، آبرو، اویَت، غیرت و

فخر کبی توشونچه‌لر بیلن معناداش، اولر بیلن بیرخیل یاکه مذکور توشونچه‌لرگه یقین بۉلگن معنالرنی انگلته‌دی. شونینگدېک، عار سۉزی ننگ، غیرت و عیب کبی معنالرنی هم افاده قیله‌دی.

«ناموس» کلمه‌سی اصلیده یونان تیلیدن عربچه‌گه اۉتگنی اوچون معرب، یعنی عربیلشگن سۉز. او هم کیشی‌نینگ اۉز آبروسینی اولوغلش و ارداقلش، خجالت تارتیش و اویه‌لیش حس–تویغوسی همده دیانت، وجدان، اویَت، اندیشه، شرم، حیا کبی توشونچه‌لرنی افاده‌له‌یدی. شو بیلن بیرگه، ناموس دېب عفت و پاکلیکنی هم ایته‌دیلر.

شونده‌ی قیلیب، عار–ناموس جفت سۉزی ـ کیشینی اولوغله‌یدیگن، اونگه نسبتاً حرمت توغدیره‌دیگن ایش، نرسه یاکه خصلت– فضیلت؛ شان–شرف، غیرت و آبروگه اَیتیلراېکن. اَیتیش ممکن که هر بیر انسان اۉزیگه خاص ناموسگه اېگه، عین زمانده بیر جمعیتده یشاوچی انسانلر اوچون عمومی ناموس توشونچه‌سی هم موجود. شرق مسلمان مملکتلری، خصوصاً بیزنینگ وطنیمیز افغانستان جمعیتیده هر بیرعایله‌ده‌گی عیاللر، خاتین– قیزلر، اۉشه عایله‌نینگ ناموسی حسابلنه‌دی. ناموسنی هر قنده‌ی تعرض و تجاوزدن قوریقلش اېسه عایله‌ده‌گی هر بیر اېرکک کیشی، اېنیقسه عایله باشلیغی‌نینگ بورچیدیر. شو سببلی، ناموس سیزلیک دېگن توشونچه اېرککلر اوچون کتّه اهانت و حقارت حسابلنه‌دی. اۉز عایله سی ناموسینی اسره‌ش اوچون بورچینی توشینگن کیشی، اۉزی یشب تورگن بوتون جمعیت ناموسینی حمایه قیلیشنی هم اۉز وظیفه‌سی دېب بیله‌دی.

هر بیر انسان اوچون اۉزی توغیلیب، اونیب–اۉسگن آنه توپراق– وطن هم مقدس، اونی حمایه‌لش هر بیر وطنداش، اېنیقسه اېر ییگیتلرنینگ بورچی و شان– شرفیدیر. شو اۉرینده هربیر ییگیت کیشی اۉز عایله‌سی ستونی، باله‌لرنی بغریده بیره‌تیب–یشنه تیب، مهر بېریب، آته‌لیک وظیفه‌سینی جاییگه قۉیه‌دیگن اولوغ ذاتدیر. رۉزغار یوریتیشده کۉپینچه اېرکک کیشی بیر تنگه–چقه قۉلگه کیریتیش اوچون دایم محنتده بۉله‌دی. بازار و اوی‌نینگ خۉجه‌لیک و اقتصادگه عاید ایشلری، عایله‌نینگ کۉچه بیلن بیته‌دیگن همه معامله‌لری عادتده اېرککلر قۉلیده بۉله‌دی. بو وظیفه‌لرنی بجرمه‌سنگیز آغیر یوک عیالگه توشیب، اونینگ ساغلیغیگه زیان یېتیب، نتیجه‌ده ناساغ باله‌لر دنیاگه کېلیشی ممکن. بونده‌ی حالتده، جمعیت اېزگو عُرف–عادت و عنعنه‌لریگه خلاف عیال فعلیده اېرکک شادلیک یوزه‌گه کېله‌دی، عاقبتده اېسه رۉزغاردن

عفّت هم کۉته ریلیب، باله‌لر تربیه‌سیده هم ایگّیلنیش پیدا بۉلیب، نتیجه‌ده عایله حیاتی معمالرگه دوچ کیله‌دی.

ابر ییگیت عایله‌سی‌نینگ ستونی، صولتی، حمایه چیسی، تیه نچی و سویَنچی دیر. آسمانده اوچیب یورگن قوشلرگه بیر نظر سالینگ، اولر قناتی یاردمیده اوچه‌یپتی، اولرنینگ قناتی بۉلمه‌گن تقدیرده، البته قولب ییرگه توشردی. خودّی شو قیاس، «عایله» دیب اتلمیش بویوک اۉچاقنی آلسک، اونینگ قناتی عایله باشلیغی دیر.

عار–ناموس توشونچه‌سیگه کینگ معناده وطن، بیر خلق‌نینگ تاریخی افتخارلری، آته–بابالریدن قالگن فخرلنرلی معنوی بایلیکر و قدریتلر، ابزگو عرف–عادتلر، دینی عقیده و مقدس نرسه‌لرهم کیره‌دی. بولرنی یات و یاولر تجاوزی و حرمتسیزلیگیدن حمایه قیلیش و قوریقلش هم جمعیت برچه اعضاسی‌نینگ بورچی و وظیفه‌سی دیر. عار–ناموس دیب اتلگن حس–تویغو اولاددن–اولادگه اۉتیب هردایم انسانلرده کۉچه ییب باریشی کیره‌ک. کیلگوسیده وطن صاحبلری بوله–جک یاش اولادنی وطنسیورلیک تویغوسی بیلن عار–ناموسلی، غیرت و ایماندارلیک، صداقت و راستکارلیک کبی فضیلتلرگه بای قیلیب تربیه‌لش برچه عایله‌لر و بوتون جمعیت‌نینگ وظیفه‌سی حسابلنه‌دی.

اساسی توشونچه:

عار–ناموس کیشینی اولوغله‌یدیگن، اونگه نسبتاً حرمت توغدیره‌دیگن ایش، نرسه یاکه خصلت– فضیلت، شان–شرف، غیرت و آبروگه ایتیله‌دی. عار– ناموس تویغوسیگه ابگه بۉلگن کیشی عایله و جمعیتده حرمت و ارداقلشگه سزاوار بۉله‌دی. بو کبی انسان اۉز عایله سی، وطنی، دینی، ملی و مدنی قدریتلرینی اَوَیلب– اسره‌شنی اۉزیگه بورچ و وجیبه دیب بیله‌دی.

ChristianImages123.com

سۉزلر:

عار، ناموس، دارغه، ارداقلش، ارداقلنیش، عفت، نجابت، تعرض، اهانت، ناموس سیزلیک، ستون، وجاهت، باسیق، اذن، روزغار، خۉجه‌لیک، زیان، ابرکک شادلیک، صولت

فعاليتلر:

١– ئۇقووچيلردن اوچ كيشى درس متنينى افادەلى ئۇقيسين.

٢– باشقە ئۇقووچيلر درس موضوعى حقيدە اولرگە سۇراق بېريب، اولر اېسە جواب قەيترسينلر.

٣– ايكّى ئۇقووچى عار– ناموس حقيدە ئۇز توشونچەلرينى بيان اېتسينلر.

سۇراقلر:

١– عار– ناموس دېگن توشونچەلرگە كيملر و نيمەلر كيرەدى؟

٢– «عمومى ناموس» توشونچەسى نيمەنى انگلتەدى؟

٣– عايلە ناموسى بيلن جمعيت ناموسينى قندەى توشونەسيز؟

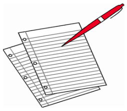

اوى تاپشيريغى:

١– قوييدەگى كلمەلر معناسينى سۇزليكدن يازيب، جملەلردە قۇللنگ!

ناموس، دارغە، ارداقلش، عفت، ستون، اذن، صولت،اېرككە شادليك

٢– عار–ناموس حقيدە ئۇز فكرينگيزنى بيلديرووچى بير قيسقە مقالە يازيب كېلينگ!

جمع

جمع صنعتی شعرده بیر نېچه نرسه‌نی بیرحکم آستیگه کېلتیرماق‌دن عبارت. مثلاً:

شمع همدردیم دورور هجران تونی کیم مېن کیبی
هجـر اۋتیده قاورولـور اول داغی اۋز یاغـــی بیـله
نوایی

بیرینچی مثالده، شاعر (غنایی قهرمان) شمعنی هم یار هجرانی اۋتیده قاوریلیشده اۋزیگه شریک قیلیب، ایکّینچی بَیتده اېسه صبح بیلن قویاشنی هم، یوزلری سریغ کۋرینگنی اوچون، اۋزیدېک یاریگه عاشقلیک حکمی آستیگه کېلتیره‌دی.

تفریق: تفریق اېسه جمع صنعتی‌نینگ تېسکریسی. اونگه موافق، شاعر ایکّی نرسه‌نی بیان اېتیب، سۋنگره بیر جهتدن او ایکّیسی اۋرته‌سیگه فرق و ایرولیک تَشله‌یدی، مثلاً:

مین و قرا کېچه، یۋق نِسبتیم سېنگه، ای صبح
که سـېن کولرسن و من شـــمع وار ییغـــلرمن
نوایی

بو بَیتده، شاعر (یار هجرانیده) اۋز روزگارینی قارانغی کېچه‌گه اۋخشه‌تیب، صبح (تانگ) بیلن اۋزی اۋرته‌سیده فرق بارلیگینی اۋرغوله‌یدی: چونکه، تانگ کولماقده، او اېسه ییغله‌ماقده‌دیر.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی جمع و تفریق صنعتلری حقیده توشونگنلرینی سۉزلب صنفداشلری سۉراقلریگه جواب بېرسینلر.

۲- قوییده‌گی بیتنی تخته‌گه یازیب، اونده‌گی صنعتنی ایضاحله‌سینلر:

فراق ایچره دېمه سۉز آگهی غه دشت و صحرادین

که اندوه و غمین دفع ایله‌مس هم شهر و هم صحرا

سۉراقلر:

۱- شعرده جمع و تفریق صنعتلری قیسی اصول بیلن یوزه‌گه کېله‌دی؟

۲- جمع بیلن تفریق صنعتلری اۉرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک شاعرلری دېوانلریدن جمع و تفریق صنعتلریگه بیر نېچه مثال تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ

ییگیرمه اوچینچی درس

هدف:

١- قرآن کریمده کېلتیریلگن پیغمبرلر قصه‌لری بیلن تانیشیش.

٢- تقسیم همده سؤال و جواب صنعتلری حقیده معلومات تاپیش.

سؤراقلر:

١- قرآن کریمده کېلتیریلگن پیغمبرلر قصّه‌لری حقیده نیمه‌لرنی بیله‌سیز؟

٢-قرآن کریمده قیسی پیغمبرلرنینگ اسملری ذکر اېتیلگن؟

حضرت یوسف علیه‌السّلام قصّه‌سی

حضرت یوسف علیه‌السّلام، حضرت یعقوب علیه‌السّلام اۆغلی، حضرت اسحاق علیه‌السّلام نبیره‌سی و ابوالانبیاء، یعنی پیغمبرلر آته‌سی لقبینی آلگن حضرت ابراهیم خلیل‌اللّه‌نینگ چېبره‌سی دیرلر.

عظیم الشأن قرآن‌نینگ «اَحسَن القصص» («قصّه‌لرنینگ گۆزه‌لی») دېب، توصیف اېتیلگن اۆن ایکّینچی سوره‌سیده، حضرت یوسف قصه‌لری بیان اېتیله‌دی.

بیر کېچه حضرت یوسف علیه‌السّلام توشلریده اۆن بیر یولدوز بیلن قویاش و آینی اولرگه سجده قیلگنینی کۆریب، آته‌لری حضرت یعقوب علیه‌السّلام دن توش‌نینگ تعبیرینی سۆره‌یدیلر. آته‌لری اېسه «اللّه تعالی سېنی پیغمبرلیککه تنله‌یدی، سېنگه توشلرنی تأویل قیلیشنی اۆرگته‌دی...» دېب، اولرنینگ توشینی یۆره‌دیلر.

یوسف علیه‌السّلام نی آته‌لری یخشی کۆرگنینی قیزغنیب، اولرنی یمان کۆرگن اۆگه‌ی اکه‌لری، اوشبو توش و اونینگ تعبیرینی اېشیتیب، یوسف علیه‌السّلام گه نسبتاً دشمنلیکلری ینه‌ده آرته‌دی. اولر یوسفنی اۆلدیریش یا که اده شتیریش مقصدیده، اونی دشت و صحراگه کېتیشگه ترغیب اېتیب، آلیب چیقه‌دیلر. اوّل یوسفنی اولدیرماقچی بۆله‌دیلر. بیراق، آخرده اوکه‌لرینی قودوققه تشلب، اونینگ کۆیلگینی قانگه بولغب، آته‌لری‌نینگ آلدیگه، «یوسفنی بۆری ییدی» دېب، تمثیل قیلیب ییغلب باره‌دیلر.

قودوق یقینیده‌گی یؤلدن اؤته‌یاتگن کاروان کیشیلری، یوسف[علیه‌السّلام] نی تاپیب، قودوقدن چیقریب آله‌دیلر. شو زمان قودوق یقینیده پایلب یورگن اؤگه‌ی اکه‌لر کېلیب یوسف [علیه‌السّلام] گه ایگه چیقه‌دیلر، اولرنی «بو، بیزنینگ قولیمیز» دېب، کاروانباشیگه ساته‌دیلر. یوسف [علیه‌السّلام] نی کاروانباشی مصرگه آلیب باریب، مصرعزیزی‌گه ساته‌دی. یوسف[علیه‌السّلام] اونینگ سراییده اولغه‌ییب کمالگه یېته‌دیلر، الله تعالی اولرگه حکمت و توشلرنی تأویل قیلیش عِلمینی اؤرگته‌دی.

نامی قرآنده ذکر ایتیلمه‌گن مصرعزیزی‌نینگ خاتینی، زلیخا، یوسف[علیه‌السّلام] نینگ حُسن و جمالیگه شیدا بؤلیب. اولر بیلن عشقی مناسبت برقرارقیلیشنی ایسته‌یدی، اما یوسف [علیه‌السّلام] گناه ایشگه باریشدن باش تارتیب، الله تعالی‌گه پناه کېلتیره‌دیلر. زلیخانینگ یوسف[علیه‌السّلام] گه عاشقلیگی داستانی بوتون شهرگه ترقه‌لیب، اوشبو شهر اعتبارلی خاتینلری قولاغیگه هم یېتیب باره‌دی. اولر زلیخانی ملامت قیلیب اوستیدن کولیشگه باشله‌یدیلر. زلیخا هم اولرنی ضیافتگه چرلب، یوسفنی اولرگه کؤرستیش بیلن، میوه اؤرنیگه قؤللرینی کېستیریب، اولردن اؤچ آله‌دی. آخرده زلیخا، اؤشه خاتینلر مصلحتی بیلن یوسف[علیه‌السّلام] نی زندانگه قمته‌دی.

بیر آز مدتدن سؤنگ، مصر پادشاهی‌نینگ نانوایی بیلن ایاقچیسی هم شاه جانیگه سوء قصدده عیبلنیب، قمَله‌دیلر. بیر کېچه نانوا بیلن ایاقچی توش کؤره‌دیلر، یوسف[علیه‌السّلام] تمانیدن اولرنینگ توشیدن ایتیلگن تعبیر، عیناً حقیقتگه ایله‌نیب، اوچ کوندن سؤنگ ساقی، زنداندن چیقریلیب، پادشاه سراییده آلدینگی ایشیگه قیته‌دی. نانوای ایسه دارگه آسیله‌دی.

اوشبو حادثه‌دن بیر نېچه ییل اؤتیب، بیرکېچه مصر پادشاهی توش کؤره‌دی. یوسف[علیه‌السّلام] پادشاه توشینی، یېتّی ییل فراوانلیک، غله–دانه مؤل بؤلیشی و سؤنگره یېتّی ییل قورغاقچیلیک و آچرچیلیک کېلیشیدن نشانه دیر» ـ دېب، تعبیر قیله‌دیلر.

اؤز توشی‌نینگ حکیمانه تعبیرینی ایشیتگن مصر پادشاهی، حضرت یوسف‌نی زنداندن چیقریب، اؤزیگه مصلحتچی، خزینه دار و مصرعزیزی قیلیب تنله‌یدی.

مصرده یېتی ییل‌گچه فراوانلیک و توقچیلیک بؤله‌دی. بوغدای حاصلاتی‌نینگ مصرفدن آرتیغی ذخیره قیلینه‌دی. سؤنگ، قحطچیلیک ییللری باشلنه‌دی. مصراهالیسی، یوسف[علیه‌السّلام] نینگ تدبیرلری بیلن قحطچیلیک ییللری اونچه‌لیک معمّاگه دوچ کېلمه‌یدیلر. مصر اطرافیده‌گی مملکتلر،

جمله‌دن حضرت يعقوب عليه‌السّلام نينگ يورتلری كنعان ييريده هم قحطچيليک يوز بېريب، او يورت خلقی همده يعقوب عليه‌السّلام نينگ اؤغيللری بوغدای ساتيب آليش اوچون مصرگه كېله‌ديلر. يوسف عليه‌السّلام اكه‌لری‌نينگ مصرگه كېلگنيدن آگاه بؤليب، اولر بيلن اوچره‌شه‌ديلر؛ بيراق اكه‌لر اؤز اينيلرينی تانيمه‌يديلر.

يوسف عليه‌السّلام اولردن حال احوال سؤره‌ب، ايكّينچی سفرده اؤز اوكه‌لری بنيامين‌نی هم آليب كېليشلرينی سؤره‌يديلر. بنيامين هم مصرگه كېله‌دی و اكه‌سينی تانيب خورسند بؤله‌دی. آخرده يوسف عليه‌السّلام اؤزلرينی اكه‌لريگه تانيتيب، اولرنی كېچيره‌ديلر، اولرنينگ بيريدن اؤز كؤيلكلرينی آته‌لريگه ييباريب، بوتون خاندانلری بيلن مصرگه كؤچيب كېليشلرينی سؤره‌يديلر. كؤيلک يعقوب عليه‌السّلام نينگ يوزلريگه تشلنيشی بيلن، اولرنينگ يوسف عليه‌السّلام هجرانيده ييغلب نابينا بؤلگن كؤزلری آچيله‌دی.

الله تعالی‌نينگ عنايتيدن ممنون بؤلگن يعقوب عليه‌السّلام، بوتون عايله‌لری بيلن مصرگه كؤچيب باره‌ديلر. حضرت يوسف عليه‌السّلام اولرنی كتّه اعزاز و اكرام بيلن كوتيب آله‌ديلر. شونده آته–آنه همده اؤن بير اكه–اوكه‌لری حضرت يوسف تؤغريسيده سجده و تعظيم قيله‌ديلر. شونده‌ی قيليب، يوسف عليه‌السّلام نينگ اؤسميرليكده كؤرگن توشلری حقيقتگه ايلنه‌دی. چونكه الله تعالی اؤز صابر و صالح بنده‌لری اجرينی ضايع قيلمه‌يدی.

اساسی توشونچه:

حضرت يوسف عليه‌السّلام نينگ قصّه‌لريده بيرتماندن آغه‌لری‌نينگ اولرگه نسبتاً انصافسيزليگی و شفقتسيزليک بيلن قيلگن ظلم و جفالری تصويرلنسه، باشقه تماندن او حضرت‌نينگ صبر و متانتی، الله تعالی تقديريگه راضيليگی و يره تووچيگه توكّلی بيان اېتيله‌دی. قول دېب ساتيلگن يوسف عليه‌السّلام تورلی مشقتلرنی تارتيب، تهمت– بهتانلرگه اوچره ب، كؤپ ييللرنی قماقده كېچيرگنليدن سؤنگ، الله تعالی فضل و مرحمتی بيلن مصر عزيزی مقاميگه يېته‌ديلر. اولرگه ظلم قيلگن آغه‌لری آلدلريده شرمسار بؤليب، همه‌لری اولرگه سجده قيله‌ديلر.

ChristianImages123.com

سۉزلر:

عظیم الشأن، رؤیا، ابوالانبیا، اعتبار قره‌تیش، تأویل، رغبت، تمثیل، پایله‌ماق، ضیافت، قماق، قماقخانه، ایاقچی، ساقی، عیبلنماق، تعبیر، یۉرماق، قورغاقچیلیک، قحطچیلیک، آچرچیلیک، فراوانلیک، اتهام، عیبلاو، سۉره‌ماق، اۉسمیر، تهمت، بهتان، صابر، اجر

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن بیش کیشیلیک گروه درس متنینی اوزارا فکر المشتیریب اۉقیسینلر.

۲- اولردن ایکّی کیشی حضرت یوسف قصّه‌لرینی یاددن اَیتیب بېرسین.

سۉراقلر:

۱- یعقوب علیه‌السّلام نینگ نېچه اۉغیللری بۉلگن و یوسف علیه‌السّلام اولرنینگ نېچّینچی‌سی ایدی؟

۲- اکه‌لری نېگه حضرت یوسف‌گه نسبتاً دشمنلیک قیلدیلر؟

۳- حضرت یوسف مصرده قنده‌ی ماجرالرگه دوچ کېلدیلر؟

۴- یوسف علیه‌السّلام مصرده کیملرنینگ توشینی تعبیر قیلدیلر، او توشلر قنده‌ی عملگه آشدی؟

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی کلمه‌لر معناسینی سۉزلیکدن یازیب، جمله‌لرده قۉللنگ.

تمثیل، پایله‌ماق، اۉچ، ایاقچی، تعبیر، یۉرماق، قورغاقچیلیک، آچرچیلیک، فراوانلیک، عیبلاو، اۉسمیر، پایله‌ماق

تقسیم و سوال و جواب

تقسیم: تقسیم لغتده «بۉلیش» معناسینی انگلته‌دی، بو صنعتگه موافق، شاعر اۉز شعریده اوّل نېچه نرسه نی سَنَب، سۉنگره هر بیرینی ایریم ـ ایریم وصف اېته‌دی، مثلاً، ظهیرالدین محمد بابر شاه‌نینگ بیرغزلیدن آلینگن بیتلرده:

خطینگ بیله یوزینگ و کاکلونگ سېنینگ، ای‌جان
بیری بنفشه، بیری یاسمن، بیری ریحان
تکلُّم اَیلریده تیلی و تیشی و لبی
بیری عقیق و بیری اینجو و بیری مرجان

بیرینچی بیت بیرینچی مصراعیده، یارنینگ خطی، یوزی و کاکلی ذکر اېتیلیب، ایکّینچی مصراعیده اولر ترتیب بیلن «بنفشه»، «یاسمن» و «ریحان»گه اۉخشه تیله‌دی. ایکّینچی بیت بیرینچی مصرعیده، یارنینگ «تیلی»، «تیشی» و «لبی» تیلگه آلینیب، ایکّینچی مصراعده اولر «عقیق»، «اینجو» و «مرجان»گه اۉخشه تیله‌دی. اوچینچی بیتده هم خودّی شونده‌ی.

سۉال و جواب: نامیدن معلوم بۉلیشیچه، بو صنعت شوندن عبارت که شاعر اۉز صحبتداشی بیلن سۉزلشه‌دی یاکه ایکّی کیشی‌نینگ صحبتینی سۉال و جواب طریقیده کېلتیره‌دی:

«باش اۉینه یین و جان بېره یین وصل اوچون» اَیتتیم،
خوش–خوش کولیب ایتور مېنگه کیم «یخشی بها دور!»

اَیتتیم که «بو لطفی‌گه جفا قیلمه، وفا قیل»
اَیتورکه «بیزینگ دَورده بو رسم قالیب دور»
لطفی

ایدیم: «ای جان آفتی، زلفینگگه بۉلمیش من اسیر»

اَیدی: «بوسودانی قۉی، عمـرینگ اۉتر زنجــیرده»...

ایدی: «ای بېچاره، قیلدینگ نیِ‌اوچون ترک وطن؟»

مېن دېدیم: «غـربت‌ده فـرقت باراېکن تقـــدیرده»

فرقت

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، تقسیم و سوال و جواب صنعتلرینی اۉزارا دقت بیلن اۉقیب چیقسینلر.

۲- اولردن بیر-بیر کیشی اوشبو صنعتلرنی مثاللرگه تیه‌نیب ایضاحله‌سین.

سۉراقلر:

۱- تقسیم صنعتی شعرده قنده‌ی یوزه‌گه کېله‌دی؟

۲- شعرده سۉال و جواب صنعتی قیسی اصول بیلن کېلتیریله‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبیک شاعرلری دېوانلریدن تقسیم و سۉال و جواب صنعتلریگه مثاللر تاپیب، دفترلرینگیزگه یازیب کېلینگ.

بیگیرمه تۉرتینچی درس

هدف:

۱– عارف و متصوف شاعرلر حیاتی و ادبی میراثی بیلن تانیشیش.

۲– بیان علمی نینگ، ادبی اثرلرنی توشونیشده‌گی اهمیتینی بیلیش.

سۉراقلر:

۱– مولانا جلال الدّین محمّد حقیده بیرار نرسه اۉقیگن یا اِشیتگن‌میسیز؟

۲– مولانانینگ قیسی اثرلرینی تانییسیز؟

مولانا جلال الدّین محمّد بلخی

رومی، مولانا و مولوی نام‌لری بیلن مشهور بۉلگن بویوک متصوف و عارف شاعر، جلال الدّین محمّد بلخی، قمری هجری۶۰۴ (میلادی۱۲۰۷)- ییلی حاضرگی افغانستان‌نینگ شمالیده جایلشگن قدیم بلخ شهریده بیر محترم و بیلیملی عایله‌ده دنیاگه کیلدی. اونینگ اصل اسمی محمّد، جلال‌الدّین ایسه لقبی دیر. بهاءالدین ولد (بها ولد) و سلطان العلما لقبی بیلن شهرت قازانگن، جلال‌الدّین‌نینگ آته‌سی، مولانا محمّد بن حسین خطیبی، اۉز زمانی تصوُّف اهلی و عارفلر بویوکلریدن و فقه علمی دانشمندی ایکن. اونینگ آنه‌سی ایسه خوارزم شاه خاندانیدن بۉلگن. هجری یِتّینچی عصرباشلریده بعض بیر سببلرگه بناءً، بهاولد آرتیق بلخده اقامت قیلیشنی اۉزیگه مناسب کۉرمه‌ی، عایله‌سی و یقینلری بیلن بو شهرنی ترک اِتیب، مهاجرت‌گه چیقیشگه مجبور بۉلگن. اۉشه زمان جلال‌الدّین محمّد ۱۳ یاشیده ایکن. بها ولد، کعبهٔ شریفنی زیارت قیلیش مقصدیده، آلدین مکّهٔ مکرّمه سری یۉل آله‌دی. کاروان نیشاپور شهریدن اۉته یاتگنیده، بهاۉالدین ولد و اونینگ اۉغلی کیچکینه جلال الدّین، اتاقلی عارف و بویوک شاعر شیخ فریدالدّین عطّار بیلن اوچره شه‌دیلر. اۉسپیرین‌نینگ صحبتلریدن خرسند بۉلگن شیخ، اونگه اۉزی‌نینگ «اسرارنامه» کتابینی تقدیم اِتیب، آته‌سیگه قره‌ته: «بو باله تیز آره‌ده عالمده‌گی برچه کویگنلر قلبیگه اۉت ساله‌دی» ـ دیب، بشارت قیله‌دی. بهاولدحج سفریدن سۉنگ، عراق

عجم شهرلرینی کېزیب، آخرده سلجوق سلطانی علاءالدّین کیقباد چقیریغی بیلن حاضرگی تورکیه‌نینگ قونیه شهریگه باریب او یېرده قۉنیم تاپه‌دی و شو یېرده اقامت توتیب قاله‌دی. او، ق.هـ.۶۲۸- ییلی قونیه‌ده وفات اېتگنیدن سۉنگ اونینگ ییگیرمه بېش یاشده بۉلگن اۉغلی جلال‌الدّین محمّد، مریدلرنینگ التماسیگه بناءً، آته سی‌نینگ اۉرنیده اۉلتیریب مدرسه باش مدرّسی صفتیده طلبه‌لرگه درس بېریش، وعظ اَیتیش و ارشاد قیلیشگه باشله‌یدی. اوشه زمان، آته‌سی‌نینگ یقین دۉستی و مریدلریدن بۉلگن سیّد برهان‌الدّین محقّق تِرمذی، قونیه‌گه کېلیب تۉقّیز ییل جلال الدّین محمّدگه استادلیک و رهبرلیک قیله‌دی. سیّد برهان الدّین محقّق تِرمذی وفاتیدن بېش- آلتی ییل اۉتگچ، مولانا جلال الدّین محمّدنینگ روحی و معنوی عالمیده بویوک اۉزگریش یوز بېره‌دی. بونگه سبب، ق .هـ.۶۴۲- ییلده اونینگ قلندر صوفی و عارف شمس الدّین محمّد تبریزی بیلن تۉستدن اوچره شگنی اېدی. ملک داد اۉغلی شمس‌الدین محمد، تبریز اهالیسیدن بۉلیب، اصل نسبی قیپچاق تورکلریگه باریب تقیله‌دی. مولانانینگ شعرلریدن بیریده بونگه اشاره موجود:

زهی بزم خداوندی، زهی مَی های شاهانه
زهی یغمـــا که می آرد شهِ قِبچاق تُرکانه

ترجمه‌سی: (الهی انجمن و شاهانه ایچگیلیکلر قنچه‌لیک یخشی؛ قیپچاق شاهی تمانیدن قیلینه‌دیگن تورکانه هجوم و تالان- تاراجلر نه قدر گۉزل!)

شمس تبریزی بیلن اوچره شیش و اونینگ صحبتداشلیگی اۉشه وقت قیرق یاشگه قدم قۉیگن، اۉز دورانی‌نینگ یېتوک عالمی و عارفی بۉلگن مولانانی بوتونله ی اۉزگرتیره‌دی. اونینگ تأثیریده مدرّسلیک، وعظ و عقلی ایزلنیشلردن وازکېچه‌دی. شمس تبریزی‌دن اجره‌لگنیدن سۉنگ اېسه او شمس حقیقتینی اۉزیده تاپه‌دی، رقص و سماعگه یوز کېلتیره‌دی، اۉزی‌نینگ بویوک اثرلرینی یازیشگه کیره‌دی.

مولانا جلال الدّین محمّد بلخی اۉزیدن کتّه علمی و ادبی میراث قالدیرگن. اونینگ دری تیلیده یازیلگن خلق ارا مشهور اثرلری قوییده‌گیلردن عبارت:

۱-مثنوی معنوی

پهلوی (فارسی) تیلیده‌گی قرآن دیب اتلگن اوشبو کتاب، قوییده‌گی مشهور بَیت بیلن باشلنه‌دی:

بشنو از نی چون حکایت می‌کند

از جـــداییها شـــکایت می‌کـند

ترجمه‌سی:

(تینگله‌گیل، نَی، نې حکایت اَیله‌گه‌ی

ایریلیقـــلردن شکـــایت اَیلـــه‌گـــه‌ی)

بو اثر آلتی دفتردن عبارت بۉلیب، قرآن کریم و کۉپلب حدیث شریف معنالرینی اۉزیگه سینگدیرگن. او نظم‌نینگ مثنوی قالبیده یازیلگن بۉلیب، بیتلری سانی ۲۶ مینگ‌گه یېته‌دی. «مثنوی» کۉپلب قیزیق حکایه‌لرنی اۉز ایچیگه آله‌دی.

۱- «دیوان شمس تبریزی» یا «دیوان کبیر» (اولوغ دیوان):

اوشبو دیواندن مولاناجلال الدّین محمّدنینگ عرفانی تویغو و جذبه‌لری بیلن یوغریلگن اوچ مینگدن آرتیق غزلی و بیر قطار رباعیلری اۉرین آلگن. غزللر مقطعیده «شمس»، «شمس تبریزی»، «شمس الحق تبریزی» اسملری تخلّص اۉرنیده کېلتیریله‌دی. بواېسه مولانا اوشبو غزللرنی اۉز مرشدی و پیری شمس الدین محمد تبریزی‌نینگ هجران و فراقیده اَیتگنی و اونگه بۉلگن قیاسسیز اخلاصینی و چوقور ارادتینی کۉرسته‌دی.

۲- «فیهِ مَا فِیهِ (»ایچیده‌گی ایچیده دیر«)

«فیه ما فیه» نثری اثر بۉلیب، اونده مولانانینگ الهیّات، تصوّف، حیات و بارلیق حقیده‌گی قره‌شلری، دۉستلری و صحبتداشلری دَوره‌سیده بیان اېتگن فکرلری، بحث و مناظره‌لرده پیدا بۉلگن ملاحظه- مقایسه‌لری تۉپلنگن.

شونینگدېک، «مَجَالِس سَبعَه» و «مکتوبات» هم مولانا جلال الدین محمدنینگ نثری اثرلری جمله‌سیگه کیره‌دی.

مولانا جلال الدّین محمّد بلخی‌نینگ تورکی دیوانی بۉلگنلیگی حقیده هم بعضی بیر منبعلرده

معلومات بار. بیراق، اونینگ تورک تیلیده یا که ملمّع طرزیده فارسچه بیلن ارەلش یازیلگن ایریم شعرلری، بیت و مصراعلری موجود.

مولانا جلال الدّین محمّد بلخی ۶۵ ییل برکەلی حیات کېچیریب، قمری هجری ۶۷۲ (م.۱۲۷۳)- ییلده دنیادن کۉز یومدی و قونیه شهریگه دفن اېتیلدی. اونینگ مزاری حاضرگچه هم برچه مخلصلرنینگ زیارتگاهیدیر.

مولانا جلال الدّین محمّد بلخی دنیا مقیاسیده تنیلگن اولوغ عرفانی، علمی و ادبی شخص بۉلیب، اونینگ اثرلری جهان‌نینگ کۉپ تیللریگه اۉگیریلگن. مولانا تولّدی‌نینگ ۸۰۰ ییللیگی مناسبتی بیلن بیرلشگن ملّتلر تشکیلاتی‌نینگ مدنی ادارەسی (یونسکو) میلادی ۲۰۰۷- ییل (شمسی هجری۱۳۸۷/۱۳۸۷- ییل) نی خلق ارا مولانا ییلی دېب اعلان قیلدی. مولانا جلال الدّین محمّد بلخی‌نینگ قیمتلی اثرلری منگو یشەیدی و هر دور انسانلرینی اېزگولیک، دیندارلیک، خداشناسلیک، بیلیم و دانشلرنی اۉزلرتیریشگه اوندەیدی.

مولانانینگ تورکی و ملمع (تورکچه و فارسچه ارەلش) شعرلریدن نمونەلر:

اگر اِیی دیر قـریند‌اش، یۉخسه یاووز
اۉزون یۉلـــده ســـنه بو دور قیـلاووز
چوبانی بیرک توت، قورتلر اۉکوش دیر
اېشیت مـندن قـــرا گۉزوم، قـــرا قۉز!
اگر تات سن، اگر روم سن، اگر تورک
زبـــان بیـــــزبـانـان را بیـــامـــــوز!

ملمّع یا شیر و شکر:

دانی که من به عالم یالنیز سېنی سویرمن
چون در بـــرم نیایی انـــدر غمت اۉلـرمن.
من یار باوفایم، برمن جـــفا قیلـــرســـن
گر تو مرا نخواهی، من خود سېنی دیلرمن.
روی چـو ماه داری، من شـــاددل از آنـم،

زان شــکّرین لبانت بیــر اؤپمک‌دیلـرمن.

توهمچو شیر مستی، منیم قانیم ایچرسن

من چون سگان کــویت دنبال تو گیزرمن.

فرمـای غمـزه ات را، تا خــون من نریزد

ورنه سنین ایلیـندن من یارغی یه باررمن.

هردم به‌خشم گویی: بارغیل منیم قاتیمدن

من روی سخت کرده، نـزدیک تو دورارمن.

روزی نشست خواهــم، یالنیزسنین قاتیـنده

هم‌سن‌چاخیرایچرسن، هم‌من قؤبوز چالرمن

آن‌شب‌کـه خفته‌باشی مست‌وخراب و تنهـا

نوشـین لبت به دندان قاتی- قایی یارارمـن

روزی‌کـه من‌نبیـنم آن روی همچـو مـاهت

جانا، نشـــان کویت از هـــرکسی سؤرارمن

ماهی چو شمس تبریز غیبت نمود و گفتند:

از دیگری نپرسید، من سؤیله‌دیم: «ارارمن»

اساسی توشونچه:

مولانا جلال الدین محمد بلخی فارس تیلیده اؤزیدن قیمتلی اؤلمس اثرلر قالدیرگن بویوک متفکر شاعر و مستقل طریقت مرشدی بؤلگن اولوغ عارفدیر. اونینگ حیاتی و اثرلری بیلن تانیشیش علم و ادب اهلی و برچه سوادلی انسانلر اوچون جوده ضرورحسابلنه‌دی.

سۉزلر:

تصوف، متصوف، فقه،سلوک، اۉسپیرین، چقیریق، قۉنیم، مرید، ارشاد، مدرّس، طلبه، وعظ، قلندر، تۉستدن، بهره، فیض، ایزلنیش، ایرولیک (ایریلیک)، سماع، یۉسون، جذبه، یوغریلماق، الهیات، بارلیق، اۉزلیک، بیاننامه، طنطنه، انجمن، منگو، ابزگولیک، اۉزلشتیریش، اِییی، قیلاووز، قورت، ببرک، اۉکوش، قراقۉز، تات، یالنیز (یالقیز، یلغوز) یارغی، قات، قاتی، قایی، یارماق، چاخیر/چاغیر، قۉبوز، اره مک

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّیته بېش کیشیلیک گروه، درس متنینی اۉزارا دقت بیلن اۉقیسینلر.

۲- هر گروه‌دن بیر کیشی اۉرنیدن توریب درسنی افاده‌لی اۉقیسین.

۳- باشقه اۉقووچیلر اولرگه مولانا حیاتی و اثرلری حقیده سۉراق بېرسینلر.

سۉراقلر:

۱- مولانا جلال الدین محمّد قیېرده توغیلگن؟

۲- جلال الدین‌نینگ عایله سی بلخدن کۉچگنده او نېچه یاشیده بۉلگن؟

۳- شمس تبریزی قنده‌ی قیلیب مولانانینگ روحیگه کتّه تأثیر قالدیرگن؟

۴- مولانا جلال الدین محمّددن قنده‌ی مهم ادبی- عرفانی اثرلر قالگن؟

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی کلمه‌لر معناسینی سوزلیکدن یازیب، جمله‌لرده قوللنگ:

یارغی، یوغریلماق، بارلیق، اۉزلیک، منگو، ابزگولیک، اۉزلشتیریش، اۉکوش

بیان علمی

بیر توشونچه و معنانی خیلمه- خیل لفظ و عباره‌لر یاردمیده کېلتیریش اصول و قاعده‌لرینی اؤرگنووچی علمدیر. عنعنوی بیان علمی بابلرینی تشبیه، استعاره، مجاز، و کنایه‌دن عبارت بؤلگن تؤرت موضوعنی تشکیل اېته‌دی. حاضرگی بیان‌ده اېسه اسطوره، سمبول و ایماژکبی موضوعلر هم اؤرگنیله‌دی.

تشبیه (اؤخشه‌تیش): بدیعی تصویر واسطه‌لریدن بیری. تشبیه ایکّی نرسه یاکه حادثه اؤرته‌سیده‌گی اؤخششلیککه اساسلنیب، اولرنینگ بیری آرقه‌لی ایکّینچیسی‌نینگ بېلگیسینی، ساحه‌سینی تؤله‌راق، انیقراق، بؤرتتیریب راق کؤرسته‌دی. تشبیه‌ده اؤخششلیک مناسبتی چینه کم و حقیقی بؤلمه ی، بلکه ادعایی و یالغان بؤلیشی شرط. تشبیه تؤرت رُکن (قِسم)دن عبارت: ۱- مُشَبَّه (اؤخشه‌گن)، ۲- مُشَبَّه‌بِهِ (اؤخشه‌تیلگن)، ۳- وَجه شِبه (اؤخشش صفت)، ۴- تشبیه اداتی (اؤخشه‌تیش قؤشیمچه سی) ناملری بیلن یوریتیله‌دی. مثلاً بو بیتده:

شمع همدردیمدورور هجران تونی کیم مېن کبی

هجـر اؤتیـــده قاورولور اول داغی اؤز یاغی بیله

اوشبو مثالده شاعر (غنایی قهرمان) اؤزی (مېن) نی شمع‌گه اؤخشته‌دی: مېن ـ مشبه، شمع ـ مُشَبُّه بِهِ، کویماق و قاوریلماق ـ وجه شبه، کبی ـ تشبیه اداتی یا اؤخشه‌تیش قؤشیمچه‌سی. بولردن مشبّه بیلن مشبه به اساسی رُکن حسابله‌نیب، تشبیه تمانلری دېب اته‌له‌دی.

فعالیتلر:

١- اۋقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، بدیع بیلن بیان علملرینی مقایسه‌لب، اولرنینگ فرقلری حقیده فکر بیلدیرسینلر.

٢- ایکّی کیشی، تشبیه‌نینگ کونده‌لیک سۆزلشووده‌گی قۆللنیشی حقیده گپیریب، مثاللر کېلتیرسین.

سۆراقلر:

١- بیان علمی قنده‌ی قاعده و اصوللرنی اۆرگنه‌دی؟

٢- تشبیه یا اۆخشه‌تیش اصولی قنده‌ی وظیفه نی بَجَره‌دی؟

٣- «بو اِیت، بۆری دېک». دېییلگن جمله‌ده، تشبیه یوزه‌گه کېله‌دیمی؟

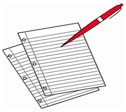

اوی تاپشیریغی:

اۆنینچی درسده اۆقیلگن شعرده‌گی تشبیه‌لرنی بېلگیلب، یازیب کېلینگ.

ییگیرمه بېشینچی درس

هدف:

۱– طنز یۉسینیده یازیلگن ادبی اثرلر تۉغریسیده معلوماتگه ایگه بۉلیش.

۲– ادبیاتده تمثال یره‌تیش مهم واسطه‌سی بۉلگن استعاره بیلن تانیشیش.

سۉراقلر:

۱– اۉزبېک تیلیده یازیلگن یاکه اوشبو تیلگه ترجمه قیلینلگن طنزی اثرلرنی اۉقیگنمیسیز؟

۲– طنزی اثرلر فقط‌گینه اۉقیگوچینی کولدیریش اوچون یازیله‌دیمی؟

طنز

طنز عربچه سۉز بۉلیب، لغتده «افسوسلنیش، بیراوнینگ اوستیدن کولیش، بیراوگه عیب قۉییش، کولگیلی لقب بېریش، مسخره قیلیش، طعنه بېریش، رمز بیلن سۉزلش» معنالرینی انگلته‌دی.

غرب، خصوصاً انگلیس ادبیاتیده، طنز (Satire) هجونینگ تورلریدن حسابلنه‌دی. بیراق هجو بیلن اونینگ فرقی شونده که هجوده موجود بۉلگن تېزلیک، آچیقلیک و یارقینلیک طنزده کۉرینمه‌یدی. طنزده کۉپینچه اجتماعی مسأله‌لر یۉلگه قۉییله‌دی. طنز، بیر کیشی یا بیر نرسه‌نینگ مقامی و صفتینی کیچه یتیریش بیلن کولگی و ایرمککه سبب بۉله‌دی. عموماً آلگنده، طنز اجتماعی حیاته‌گی نقصانلرنی، ایریم شخص یا اجتماعی گروه‌لرگه خاص کمچیلیکلرنی قتّیق مسخره‌لب، تنقیدی روح بیلن یازیلگن اثرگه اَیتیله‌دی. طنزی اثر هم نظم و هم نثرده یازیلیشی ممکن. طنز، کولگیلی بۉلیشیگه قره‌مسدن، کومیدی جمله‌سیدن حسابلنمه‌یدی. چونکه کومیدیده‌گی کولگی فقط کولگی اوچون، بیراق طنزده‌گی کولگی ـ بیراونینگ اوستیدن کولیش، ایرمک و مسخره قیلیش اوچون دیر. طنزنینگ مقصدی ایسه انسانلرنی اجتماعی کمچیلیک و پیتیشماوچیلیکلردن خبردار قیلیش دیر. طنز ظاهراً کولدیره‌دی، اما اوشبو کولگی آرتیده وحشتلی درد، رنج و ییغی یاتگن. یازووچی، طنزی اثریده بعضاً اثر قهرمانینی

اېرمک قیله‌دی، بیراق اونینگ مقصدی جمعیته‌گی بیرارکیشی یا معین اجتماعی گروه دیر.

طنزگه مثال صفتیده، استاد نورالله آلتای‌نینگ بیر طنزی حکایه‌سینی بو یېرده کېلتیره‌میز:

اۉزبېک عالمی اینجیدی

اۉزبېکچیلیک تاشینی کۉکسیگه اوریب یوریگنلر، خداگه شکر، آز اېمس اېکن. کونلردن بیرکون اۉزبېک خلقی–نینگ «شان– شرفی» حسابلنمیش اۉزبېک تیلی و مدنیتی «جانکویرلری»نینگ مجلسیگه تامدن توشگن تراشه‌دېک اَیتیلمه‌گن مهمان بۉلیب باردیم. صحبتلرنینگ قیزیقلیگیدنمی، بېرگن سلامیم «حیاتی اهمیتگه اېگه بۉلگن بحثلر»گه هېچ قنده‌ی خلل بېرمه‌دی. اېشیک آلدیگه قۉییلگن بوش چوکیده جیمگینه اۉلتیردیم...

بحثلر اۉشه قیزیقلیگی بیلن دوام اېتردی. سَل اۉتمه‌ی مناظره موضوعی اۉزبېک تیلی باره‌سیده اېکنلیگینی پَیقب آلدیم.... بیری اۉزبېک لهجه‌لرینی اۉرگنیب، لهجه‌لر اساسیده اۉزبېک ادبی تیلینی وجودگه کېلتیریشنی تأکیدلسه، ینه بیری نوایی تیلینی اساس قیلیب آلیشنی ضرور دېب حسابله‌یدی. بیری اۉزبېک ادبی تیلی اساسیده ایش کۉریشنی فایده‌لی دېسه، ینه بیری بو تیلنی مزخرف و بوزیلگن تیل دېب، بو فکرنی هم رد اېته‌دی. خلّص عجایب و غرایب فکرلر...

مجلسده حاضرگچه اۉز فکرینی اظهار اېتمه‌گنلردن بیری جِدّی چهره بیلن اعتراض آهنگیده گپ باشلب:

ـ مردمِ اُزبک از لحاظ رشدِ فرهنگ و ادبیات کۉپ عقب قالگنله و بخاطر بو عقب مانده‌گی مسلّماً تا جایی اۉزلری باعث دیله، دېدی.

مجلسده‌گیلردن بیری بو فکرگه قۉشیلمه‌ی، «قیسی اساسده بونده‌ی دېیسیز؟» دېب عالم‌نینگ قیلگن ادعاسیگه ایضاح طلب قیلدی.

ـ به خاطری بو گپتی اَیته من که مردم اُزبک، به ویژه روشنفکرای اوله، کۉپ قدرناشناس دیله. اوشنداغ که سیزگه معلوم دی، مېن به خاطرِ رشد فرهنگ اُزبکلر اوچون سالها تپ و تلاش قیلدیم، شب و روز به خاطر تیل اُزبکی اوچون تحقیق قیلدیم، نوشته قیلدیم، لېکن هېچ کیم قدریمدی بیلمه‌دی. اگر مېن مونچه خدماتتی به خاطر مردم هندو قیلسم میدی، اوله مېنگه مجسمّهٔ طلایی قۉییدیله ـ دېدی،

اۉزبېک عالمی اۉز حسرتی بیلن همه‌نی حیرتگه سالیب. لېکن اۉلتیرگنلردن بیری برچه قیینچیلیکلرنی شرایطنینگ بۉینیگه یوکلب، اۉزبېک عالمینی یوپتماقچی بۉلدی. لېکن او:

ـ یاغ–یاغ، مېن سوگند یېگنمن، دیگه بو مردم ناسپاس اوچون ایش قیلمه‌سم، دېب اۉزی‌نینگ آخرگی تصمیمینی اعلان قیلدی.

مجلسده‌گیلر اۉزبېک عالمی‌نینگ منطقی قرشی‌سیده مات بۉلدیلر و همه‌سی اونینگ گپلریگه قۉشیلیب، قیمتلی وقتلری بېهوده کېتگنیدن افسوسلندیلر. شو بیلن مجلس موضوعی هم اۉزگردی.

اساسی توشونچه:

ادبی- بدیعی عکس اېتتیریلگن واقعلیک (شخص یا حادثه)گه یازووچی‌نینگ تنقیدی مناسبتینی بیلدیرووچی یۉسینده یازیلگن اثرگه طنز دېیدیلر. طنز ظاهرده کولگیلی طرزده یازیلسه هم، اصلیده جمعیت و انسانلر حیاتیده و اطواریده بۉلگن نقصان و کمچیلیکلرنی قتّیق تنقید آستیگه آله‌دی، شو بیلن جمعیت و انسانلر حیاتی و اخلاقینی توزه‌تیشگه خدمت قیله‌دی.

سۉزلر:

طنز، انکار، هجو، اېرمک، کومیدی، اسلوب، اینجیماق، سَل، پَیقه‌ماق، مزخرف، اعتراض، باعث، ایضاح، حسرت، یوپتماق، سوگند، منطق، مات

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن اوچ کیشی، طنز درسی و حکایه‌نی دقت بیلن اۉقیسینلر.

۲- باشقه اوقووچیلر اولرگه سۉراق بېریب، جواب تینگله‌سینلر.

سۉراقلر:

۱- طنزنینگ لغوی معناسی نیمه‌لردن عبارت؟

۲- طنزی اثرده یازووچی اۉزی تصویرله یاتگن شخص یا حادثه‌گه قنده‌ی مناسبتده بۉله‌دی؟

۳- هجو بیلن طنز اۉرته‌سیده قنده‌ی مهم فرق موجود؟

۴- حکایه‌ده تصویرلنگن «اۉزبېک عالمی» حقیده نیمه دېب اۉیله‌یسیز؟

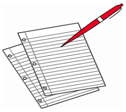

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سۉزلرنی معنی قیلیب، مناسب جمله‌لرده قۉللنگ:

اېرمک، کومیدی، عِرق، اینجیماق، پَیقه‌ماق، مزخرف، حسرت، یوپتماق

استعاره

لغت‌ده امانت آلماق و عاریه تیله‌ماق معناسیده دیر. چونکه استعاره‌ده بیرسۉز باشقه بیر سۉزنینگ اۉرنیگه قۉللنه‌دی. مثال صفتیده: قامت، کۉز، لب یا دوداق اۉرنیگه ادبی تیلده عادتاً سرو، نرگس و لعل سۉزلری قۉللنه‌دی. استعاره قیسقرتیریلگن تشبیه. یعنی تشبیه تمانلری (مُشَبَّه و مُشَبَّهٌ بِهِ)دن اونده فقط‌گینه «مُشَبَّهٌ بِهِ» ذکر ایتیله‌دی؛ « مُشَبَّه» ایسه حذف ایتیله‌دی. بیراق استعاره‌ده باشقه اته مه یا اصطلاحلر قۉللنه‌دی. تشبیه‌ده‌گی «مُشَبَّه» اۉرنیگه «مُستَعارٌلَهُ»، «مُشَبَّهٌ بِهِ» اۉرنیگه، «مُستَعار مِنهُ» سۉزی ایشله تیله‌دی.

تشبیه‌ده اۉخششلیک ادعاسی، استعاره‌ده ایسه بیرخیللیک ادعاسی موجود. تشبیه بیلن استعاره‌ده ایکّی خیل سیما (تمثال)گه دوچ کیله‌میز، تشبیه‌ده «الف»، «ب»گه اۉخشه‌یدی، دیییلسه، استعاره‌ده «الف» ـ «ب» دیر، دیییله‌دی. قوییده‌گی مثالگه دقت قیلینگ:

فلک هم تۉلدی کوکبدین، قویاش هم توشدی اشهبدین
کیلیب توشمس بو مرکبدین مینینگ خورشـید رخشانیم

اشهب (آله یا قاره مُشکین آت) ـ مُشَبَّهٌ بِهِ. آسمان (حذف ایتیلگن) ـ مُشَبَّه.
خورشید رخشان ـ مُشَبَّه بِهِ. یار (حذف ایتیلگن) ـ مُشَبَّه.

شونده ی قیلیب، آسمان اۉرنیگه «اشهب» و یار اۉرنیگه «خورشید رخشان» دیمک استعاره بۉله‌دی.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، استعاره درسینی دقت بیلن اۉقیسینلر.

۲- هرگروه‌دن بیرکیشی تشبیه و استعاره‌نینگ اۉزارا علاقه‌سی و فرقلی تمانلرینی مثال اساسیده کۉرستسین.

سۉراقلر:

۱- استعاره بیلن تشبیه اۉرته‌سیده قنده‌ی علاقه موجود؟

۲- استعاره‌ده تشبیه تمانلریدن قیسی بیری حذف اېتیله‌دی؟

۳- اۉخششلیک بیلن بیرخیللیک ادعاسی اۉرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزبېک ممتاز شاعرلری دېوانلریدن، تشبیه و استعاره‌گه بیر نېچه مثال تاپیب یازیب کېلینگ!

ییگیرمه آلتینچی درس

هدف:

۱- چاپ صنعتی تاریخی حقیده معلوماتگه ایگه بۉلیش

۲- اۉقووچیلر مجاز و اونینگ تورلی کۉرینیشلرینی بیلیشلری.

سۉراقلر:

۱- چاپ ماشینی اختراع قیلینمسدن آلدین کتابلر قندهی کۉپه‌یتیلردی؟

۲- چاپ ماشینی‌سیز بوگونگی تورلی نشریه و کتابلر باسیلیب چیقه‌ریله‌می؟

چاپ صنعتی

انسانلر تاریخ‌نینگ تورلی دورلریده خیلمه-خیل الفبا و یازوو شکللرینی اختراع قیلیب، اولر یاردمیده اۉز خاطره، سرگذشت و بۉلیب اوتگن حادثه‌لر حقیده معلومات یازیب قالدیرگنلر. مذکور شکل‌لر قاغاز ایشلب چیقریلمسدن آلدین، تاش، یغاچ، حیوانلرتیریسی، فلز و باشقه نرسه‌لرگه یازیلگن.

قاغاز اختراع قیلینگندن سۉنگ هم نامه‌لر، هرخیل کتّه-کیچیک کتابلر قۉلده یازیلیب، فقط چیرایلی خط یازیش مهارتیگه ایگه بۉلگن خطّاطلر تماندین اولردن نسخه‌لر کۉچیریلر ایدی. بو ایش ایسه جوده مشقّتلی بۉلیب، خطّاطدن کۉپ وقت صرفلش، دقّتلی بۉلیش و آغیر محنتنی اۉزیگه قبول ایتیشنی طلب قیلردی. بیراق، چاپ صنعتی اختراع ایتیلیب اونینگ رواجلنیشی انسانلرنینگ اجتماعی، اقتصادی همده مدنی حیاتیده کتّه اۉزگریش و انقلابنی یوزه‌گه کیلتیردی. نتیجه‌ده، یازمه یادگارلیکلردن تیزلیک بیلن بیر- بیریدن فرق ایتمه‌یدیگن کۉپلب نسخه‌لر کۉچیریش امکانی میسّر بۉلدی.

«چاپ» سۉزی اصلیده هندچه «چاپنا» سۉزیدن کیلیب چیققن بۉلیب، عموماً آلگنده، حرف، رقم یا عددلر، خط و صورتلرنی کۉپه‌یتیریش فنّی و صنعتیگه اَیتیله‌دی. چاپ، خاص معناده ایسه اۉقیله‌دیگن شکللرنی قاغاز یوزیگه توشیریشدن عبارت. عربچه «طبع» و اۉزبیکچه «باسمه» سۉزلری ایسه «چاپ»

سۏزی بیلن سینونیم یا معناداش کلمه‌لر صفتیده قۏللنه‌دی.

چاپ سۏزی بیلن بیر اۏرینده، «نشر» سۏزی هم قۏللنه‌دی. نشر یا انتشار، چاپ‌نینگ عملی، کتاب یا باشقه بیر سند و حجتنی ایشلب چیقریب خلق عامه‌سی کۏرستوویگه قۏییش دیر. حاضرگی زمانده کتاب ایشلب چیقریش و اونی کۏپلب نسخه یا تیراژلرده تکثیر اېتیش شیوه‌لرینی قۏللش‌نینگ اۏزی، باشقه صناعتلر کبی بوتونله‌ی صناعتچیلیک حسابلنه‌دی.

چاپ صنعتی تاریخی حقیده گپیرگنده، تحقیقاتچیلر، میلاددن بېش عصر ایلگری هخامنشیلر، حجّتلرگه قۏل قۏییش (امضالش) اوچون یغاچدن یسلگن تَمغه (مُهر)لردن فایده لنگنلیکلرینی، چاپ‌نینگ ساده اصولی بۏلگنینی اَیته‌دیلر. باشقه تماندن، چاپ صنعتی میلاددن ایکّی عصر ایلگری تجربوی شکلده ختای (چین) مدنیتیده اختراع اېتیلگنلیگی حقیده هم سۏز یوریتیله‌دی. ینه میلادی ۱۰۴۰ –ییللرده «پی شنگ» اسملی خِتایلیک کیمیاچی سقّیز لایدن قالبلر یسب، پیشیریب، اونی بۏیاق (رنگ)گه سورتیب کتاب چاپ قیلیشگه باشله‌گن. شو بیلن، او کۏچمه حرفلرنی اختراع قیلووچی کیشی صفتیده اۏز آتینی تاریخده قالدیردی. بیراق، چاپ صنعتینی هجری ۹ (میلادی ۱۵)–عصرنینگ یرمیگچه اروپالیکلر بیلمس اېدیلر. اوشبو صنعتنی بیرینچی بۏلیب هجری ۸۴۲ (میلادی ۱۴۳۹)–ییلده آلمانلیک زرگر یوهان گوتنبرگ اختراع قیلگن. او بېش ییل زحمت چېکیب، اۏزی‌نینگ اوشبو چاپ ماشینیده بیرینچی مرتبه عیسویلرنینگ مقدس کتابی «انجیل» نی نشر اېتدی. گوتنبرگ‌نینگ سعی و حرکتیدن ۲۰ ییل اۏتیب، اوشبو صنعت اروپا شهرلریدن ونیز، فلورانس (ایتالیا)، لیون و پاریس (فرانسه)ده چېکلنگن مقیاسده رواج تاپدی. گوتنبرگ‌نینگ اختراعیدن ۳۰۰ ییل کېیین، آلوئیس زنه فیلدر اسملی بیر آلمانلیک نمایشنامه نویس ۱۷۹۶– ییلده تاش باسمه یاکه لیتوگرافی اوسکونه‌سینی اختراع اېتدی. لیتوگرافی اصولی بیلن یوزیگه متن یا که صورت نقش اېتیلگن هر بیر تاش، اوندن یېتی یوز و اېلّیککه یقین نسخه کۏچیریشگه یراقلی بۏلیب، اوندن کېیین مذکور نقش آرتیق نسخه کۏچیریشگه یره‌مس اېدی. هجری ۱۲ (میلادی ۱۸)– عصر امریکا قۏشمه ایالتلری چاپ ایشلری‌نینگ رواجلنیش مرکزیگه اَیلندی و نشریاتده ینگی شیوه‌لر رویابگه چیقیشیگه زمینه یره‌تدی. ۱۹–عصرده یوزه‌گه کېلگن اۏزگریشلر چاپ و نشر ایشلرینی تیزلشتیریش و اونینگ صفتینی آشیریش‌ده کتّه رول اۏینه‌دی. شونینگ اوچون، مذکور عصرنی، کتاب چاپ اېتیش‌نینگ ینگی عصری دېیدیلر. ۲۰– عصرده چاپ ایشلری اوندن هم کۏپ

رونقگه ایگه بولدی. اوشبو عصرده کمپیوتر یوزه‌گه کېلیب، میز اوستی نشر رواج تاپگنی چاپ ترقیاتی اوچون اینگ مهم عامللردن سنه‌له‌دی.

دنیا بویلب چاپ صنعتی بیر نېچه اساسی شیوه‌لرگه ایگه بۉلیب، اولرنینگ مهملری ایستینسل چاپی، کۉچمه حرفلر بیلن عملگه آشیریلووچی تیپوگرفی، تاش باسمه یا لیتوگرافی، آفسیت چاپی، فلزی چاپ یا میتالوگرافی، زیروگرافی یا تېزکار چاپ، صورت یا عکس آلیش اصولی بیلن عملگه آشیریله‌دیگن چاپ و باشقه‌لردن عبارت.

اساسی توشونچه:

چاپ صنعتی اۉزاق تاریخگه ایگه بۉلیب، او بیرینچی بار تاریخده ختایلیکلر تمانیدن، سۉنگره ایسه آلمانلیک زرگر گوتنبرگ تمانیدن اختراع اېتیلیب قۉللنگن. چاپ صنعتی عصرلر دوامیده رواجلنیب، تکامللشیب کېلگن، تورلی شیوه و اصولده‌گی چاپ ماشینلری اختراع اېتیلیب ایشگه سالینگن. اوشبو صنعت ترقیاتی انسانلر حیاتیده کتّه اۉزگریش و رواجلنیشگه سبب بۉلگن.

سۉزلر:

اختراع، چاپ، اېریشماق، خطورقیلماق، طبع، سینونیم، نشر، انتشار، کۉرستوو، تیراژ، باشلنغیچ، کۉچمه، اوسکونه، خرجت، قُرب، رویاب، قیزیقیش

فعالیتلر:

۱- ایکّی بېش کیشیلیک گروه، درس متنینی اوزارا دقت بیلن اۉقیسینلر.

۲- هرگروه‌دن بیر-بیرکیشی صنفده توریب درسنی افاده‌لی اۉقیسین؟

۳- باشقه اۉقووچیلر اولرگه چاپ تاریخی حقیده سۉراق بېرسینلر.

سۉراقلر:

۱- چاپ بیلن نشر اۉرته‌سیده نیمه علاقه و قنده‌ی فرق موجود؟

۲- چاپ صنعتی ایلک بار قچان و قیسی خلق مدنیتیده پیدا بۉلدی؟

۳- چاپ صنعتی اختراعیده گوتنبرگ قنده‌ی رول اۉینه‌گن؟

۴- حاضرگه قدر چاپ صنعتی‌نینگ قیسی شیوه‌لری قۉللنیب کېلگن؟

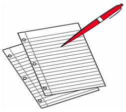

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی کلمه‌لر معناسی یازیب، اولرنی جمله‌لرده قوللنگ.

اېریشماق، نشر، کۉرستوو، تیراژ، کۉچمه، اوسکونه، خرجت

مجاز

مجاز لغتده اۋتماق و كۋچماق معناسینی اَنگلەتیب، اونگه بناءً سۋزلر اۋزی‌نینگ اصلی و لغوی معناسیدن باشقه معنالرگه اۋتەدی. مجازده سۋزلرنینگ حقیقی معناسی بیلن كۋچمه معناسی اۋرتەسیدەگی مناسبت یا علاقه، یانداشلیک (مجاورت) و یقینلیککه اساسلنەدی. مثلاً: دفتر۔ كتابچه/دفتر ۔ شعبه و اداره. بوكبی علاقه‌لرنی ایریم سۋزلرده اېمس بلكه متنده توشونی ممكن.

مجاز علاقه‌لری:

۱. بوتونلیک وبۋلکلیک (كُلّیت و جزئیت) علاقه‌سی:

الف) تسمیۀ كُل به اسم جزء یا بۋلكدن بوتوننی اراده قیلیش؛ مثلاً: «اَلحَمد» سوره‌سیدن مراد «فاتحه» سوره سی. شعری مثال:

جمالین وصف اېتر من همدمیم اول گلعذار اۋلغچ
قـوروق شاخ اویله کیم گللرقیلورظاهر بهار اۋلغچ
نوایی

اوشبو بیتده قوروق شاخ–درخت معناسیده‌کېلگن، شاخ–بۋلک(جزء) و درخت–بوتون (كُل).

ب) تسمیۀ جزء به اسم كُل یا بوتوندن بۋلكنی اراده قیلیش:

بوخیل مجازده بیرنرسه یا حادثه بوتونلیگیچه ذكر اېتیله‌دی اما اونینگ بیر قِسمی یا بۋله‌گی نظرده توتیله‌دی، مثلا: «باشیم آغرییدی» جمله‌سیده، باش بوتونلیگیچه ناملنگن، حال بو كه اونینگ بیر قِسمی آغریگن بۋلیشی ممكن. شعری مثال:

یوزونگ‌نینگ آرزوسی و طُرّه نگ انتظاری بیله،
باشـــیم آقـردی ولی كۋنگلوم اول قـراری بیله.
لطفی

اوشبو بیتده، باش (بوتون) ذكر اېتیلیب، ساچ (بۋلک) اراده قیلینگن.

۲. حال و محل (ظرف و مظروف)علاقه‌سی:

الف) محل (ظرف) نی ذكر اېتیب، حال (مظروف) نی اراده قیلیش:

«بېلله شوو (مسابقه)ده بیزنینگ صنفیمیز غالب چیقدی!» (صنفدن مقصد ـ اۋقووچی یا محصّللر.)

شعری مثال:

ساقیا، قیل دوستلیق، توت باده کیم یۉقـتور غـمی

بۉلسه عالم دشمنی هر کیمگه سېندېک بار دوست

بو بیتده، عالم (محل یا ظرف) ذکر اېتیلیب، عالم اهلی (حال یا مظروف) نظرده توتیلگن.

ب) حال (مظروف) نی ذکر اېتیب محل (ظرف) نی اراده قیلیش:

یوقاریده‌گی بیت‌نینگ بیرینچی مصراعیده‌گی مجاز بونگه مثال بۉله آله‌دی، چونکه باده (مظروف)دن مقصد مَی-ساغری، اصلیده باده ساغر یا قدح‌گه قوییب توتیله‌دی.

۳. لازملیک و ملزوملیک علاقه‌سی:

بیلیم یورتی تعطیل! (استاد و محصل یۉق)، چونکه، بیلیم یورتی (یونیورسیتی)نینگ لازمه‌سی استاد بیلن محصّل دیر.

۴. علّیت و معلوللیک (سبب و مسبّب) علاقه‌سی:

الف)علتدن معلول یا سببدن مسبّبنی اراده قیلیش:

«اونینگ قلمی یخشی یازه‌دی» ـ قلم یازیش اسبابی بۉلیب، اونینگ ذکریدن یازووچی‌نینگ استعدادی اراده قیلینگن.

ب) معلول یا مسبّبدن سبب و علت‌نی اراده قیلیش:

حلال، پاکیزه دیر یېگن آشیمیز،

مینگ کرّه تشکّر پیشانه تېرگه.

غفور غلام

«پیشانه تېر» (معلول یا مسبب) نی ذکر اېتیب شاعر ایش و محنت (علت یا سبب) نی اراده قیلگن.

۵. آلیت علاقه‌سی:

بونگه اساساً، بدن‌نینگ بیر عضوینی ذکر اېتیب، اونینگ فعلینی وعملینی اراده قیله‌دیلر:

«اونینگ تیلی اۉتکیر» (سۉزی فصیح، بلیغ و تأثیرلی)، کۉزی اۉتکیر، نگاهی اۉتکیر (تېزکۉره‌دی، فهمله‌یدی وتوشونه‌دی). «اېل آغزینی توتیب بۉلمه‌یدی» (اېل سۉزی آلدینی آلیب بۉلمه‌یدی).

فعالیتلر:

۱- اوقۉوچیلردن ایکّی ببش کیشیلیک گروه درس متنینی اۉزارا دقت بیلن اۉقیب چیقسنیلر.

۲-گروه‌لردن بیر-بیر کیشی مثاللرگه اساسلنیب مجاز علاقه‌لرینی ایضاحله‌سینلر.

سۉراقلر:

۱- مجازنینگ لغوی معناسی نیمه؟

۲- مجاز قیسی علاقه‌لرگه اساسلنه‌دی؟

۳- بوتونلیک و بۉلکلیک (کلیت و جزئیت) علاقه‌سینی قنده‌ی توشونه‌سیز؟

۴- آلیت علاقه‌سیگه اساسلنگن مجاز تۉغریسیده نیمه بیله‌سیز؟

اوی تاپشیریغی:

اۉزببک شاعرلری دیوانلریدن مجاز علاقه‌لریگه مثاللر تاپیب دفترلرینگیزگه یازیب کیلینگ!

ییگیرمه بیتّینچی درس

هدف:

١- افغانستانده سۉنگی دورلر اۉزبېک ادبیاتی نمایندهلری بیلن تانیشیش.
٢- ادبیاتده تمثال یرهتیش واسطهلریدن بۉلگن کنایه بیلن تانیشیش.

سۉراقلر:

١- افغانستان اۉزبېک ادبیاتی تاریخی حقیده قندهی تصورگه ایگهسیز؟
٢- نیازی بلخی بارهسیده بیرار نرسه اۉقیگن یا ایشیتگنمیسیز؟

نیازی بلخی

ملا برات اۉغلی میرزا نیازی بلخی، اۉشه زمان بلخ نایب الحکومهلیگیگه تېگیشلی بۉلگن حاضرگی سمنگان ولایتی حضرت سلطان اولوسواللیگینینگ «مینگ قلعه» قیشلاغیدهدنیاگه کېلدی. باشلنغیچ تعلیماتنی اۉز توغیلگن ییریده آلیب، ییگیتلیک دَوریده بلخنینگ «دِه ولی میدان» قیشلاغیگه جایلشیب یشه‌شگه باشلهدی. او، اداره و محاسبه ایشلری بیلن شُغُللندی. شاعرنینگ بیر قطارشعرلریدن شخصی و عایلوی حیاتی قیین کېچگنلیگی سېزیلهدی.

اثرلریدن معلوم بۉلیشیچه، او کۉپ فرزند کۉرگن؛ بیراق اوشه زمان آغیر شرایطی باعث، اولرنینگ کۉپچیلیگی بالهلیک پَیتیده-یاق حیاتدن کۉزیومیب، آته- آنهلرینی چوقور قیغوگه سالگن. اوشبو غم-الملر شاعرنینگ آنه تیلی، اۉزبېک تیلیده یازگن مرثیهلریده آچیق-آیدین بیان ایتیلگن.

میرزا نیازی اۉز زمانینینگ ذواللسانین شاعری و گۉزهل خط یازیش مهارتیگه ایگه بۉلگن خطّاطی صفتیده شهرت قازاندی. او، امیر شیرعلی (ش. هـ ١٢۴٢-١٢۵٩ -ییللر ماببینیده پادشاهلیک قیلگن) زمانیده بلخ نایب الحکومهسی محمّد علم خاننینگ کاتبی و مصلحتچیسی صفتیده ایش آلیب بارگن.

نیازی فارس و اۉزبېک تیللریده گۉزهل شعرلر یازگن. اونینگ ایکّهله تیلدهگی شعرلریدن اۉز

قلمیده یازیلگن ایکّی تۉپلم موجود. لېکن حاضرگه قدر اونینگ شعرلری دېوانی چاپ اېتیلگن اېمس. نیازی‌نینگ شاعرلیکده اۉزیگه خاص ایکّی شیوه سی بار: اولر اېسه، کونده‌لیک موضوعلرگه کۉپراق اعتبار قره‌تیش و خلق سۉزلشوو تیلی و محلّی سۉز- اَته-مه‌لرنی قۉللشدن عبارت.

نیازی ظرافتلی شوخ طبع شاعر بۉلگن، او جدّی شعرلر بیلن بیر قطارده، هزل و مطایبه‌لی شعرلر هم یازگن. ممتاز شعرنینگ غزل، قصیده، قطعه، مثنوی، مربّع، مخمّس، مسدّس، قۉشیق و منظوم حکایه‌لر کبی ژانر یا قالبلریده یازیلگن شعرلر، اونینگ ادبی میراثیدن اۉرین آلگن. نیازی‌نینگ بیزگه قدر یېتیب کېلگن قۉلیازمه دېوانلریده‌گی فارسچه شعرلری تۉرت مینگ و اۉزبېکچه شعرلری ایکّی مینگ بَیتدن آرتیق راق تخمین اېتیله‌دی. اوشبو شعرلر عروض‌نینگ تورلی اۉلچاولریده یازیلگن. اونینگ اۉزبېکچه شعرلری ایچیده برماق (هجایی) وزنلریده یازیلگن شعرلر هم اوچره‌یدی.

اۉز زمانی‌نینگ ذواللسانین شاعری و ماهر خطاطی میرزا نیازی بلخی، قمری هجری ۱۲۹۲ (م.۱۸۷۵)- ییلی بلخ‌ده وفات اېتیب، اۉزی یشه‌گن قیشلاغیده دفن اېتیلگن. اونینگ شعرلریدن نمونه صفتیده قوییده‌گی غزلنی اۉقیسیز:

گـــل آچیلـدی، چـــمنگه بلبل بېخـان و مان کېلدی
ســـــۉره‌دیم ناله و زارین، دېدی: فصل خـــزان کېلدی

محبّت یۉلیغه کیرماق اېمـــــس هـــر بوالهوس کـــاری
ملامت تاغیدین باشـــــیغه یوز ســـــنگ گران کېلدی

کۉرونگ، بو یۉلغه جــــانین قیلـدی اســـماعیل قربانی
آلاوگه توشـــــدی ابراهیم ، آتش بوســــــتان کېلـدی

جهـــــان‌نینگ خوبلرین کۉردینگمو، بیر رسمِ یمانی بار
یمان‌نینگ یاری یخشی، یخشی‌نینگ یاری یمان کېلدی

هییت رۉزی کېلور بۉلســــــه تماشاسین قره‌ب تورسون
پـــریوشـــــلر یسانیب لالـه رنگ و ارغـوان کېلـدی

کـــۉزومگه گـرد راهی توتیا و انـزیرَت بۉلـــــدی
کِرشـــــمه بیرله کېتدی خفتن و وقت اذان کېلـدی

غمیدین اۉلدوروب، قَیتیب مســیحا دېک تیریلتوردی
سۉرەدی خســته حالیمنی، ینه جسمیمغه جان کېلدی

قیزیل ناری قیزیقتوردی و گــل آچــیلـدی باغیدین
لبی شـــفتالو دېک شـیرین، یوزی مانند نان کېلدی

غـم و محنتـگه بـرداش ایلاگین ایّوب صـابر دېک
خدا قادر اېمیشدور، هرنې قصد اېتدی، همان کېلدی

نیـازی قَیته باشـــــدین عشق یۉلیـغه قـدم قۉیدی
بحمداللّه، خطر کۉرمه ی اېسان باردی، امان کېلدی

مستزاد

بی علم اِصالت تیلەگندین اینک اَولی
هۉکوز نری تورسون
یا خواجه بۉلیب اۉقومەگندین اېشک اَولی
تۉنغوز نری تورسون!
بی فضل کیشی قیلسه هوا، کوچەگه چیقسه
کرّ و فری بیرلن
شهباز که صید آلَمسه اندین پِشک اَولی
قۉنغوز نری تورسون!

اساسی توشونچه:

حاضرگی افغانستان حدودی تورک اؤزبیک مدنیتی و ادبیاتی‌نینگ اساسی حوزه‌لریدن بیری بؤلیب بو ییرده هر بیر دَورده اوشبو ادبیات و مدنیت اؤز موجودلیگی و رواجلنیشی‌گه دوام ایتتیریب کېلگن. اوشبو ادبیات ترقیاتیگه هجری ۱۳ (میلادی۱۹)-عصرده اؤزی‌نینگ گؤزه‌ل غنایی اثرلری بیلن سلماقلی حصّه قوشگن شاعرلردن بیری نیازی بلخی دیر. اونینگ حیات یؤلی و ادبی میراثی بیلن تانیشیش مذکور دور ادبیاتینی اؤرگنیشده کتّه اهمیتگه ایگه.

سؤزلر:

محاسبه، مطایبه، هزل، اؤلچاو، خانمان (خان و مان)، بوالهوس، ملامت، انزیرَت، نار، پیمبر، اېسان، اَولی، فضل، هوا قیلماق، کرّ و فرّ، مستزاد

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر ایکّی‌گروه‌گه بؤلینیب، هرگروه‌دن بیرکیشی درس متنینی افاده‌لی اوقیسین.

۲- ایکلّه گروه، نیازی غزلیده موجود بدیعی‌صنعتلرنی بېلگیله‌سینلر.

۳- هرگروه طرفیدن بېلگیله‌گن بدیعی صنعت‌لر، اولرنینگ نماینده‌لری تمانیدن صنفداشلریگه اعلان اېتیلیب ایضاحلنسین.

سؤراقلر:

۱-نیازی بلخی قیېرده توغیلگن و قیسی عصرده یشب ایجاد اېتگن؟

۲-نیازی بلخی قیسی تیللرده شعر یازگن؟

۳- نیازی بلخی‌نینگ فارسچه و اؤزبېکچه شعرلری حجمی نیچه بیت تخمین قیلینه‌دی؟

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سؤزلرنی معنی قیلیب، مناسب جمله‌لرده قؤللنگ:

انزیِرت، خانمان، ملامت، کرّ و فرّ، فضل، اېسان، مطایبه

کنایه

کنایه «بیر فکرنی یاشیرین افاده ایتماق» معناسینی انگلته‌دی.

کنایه بیر عبارت یا جمله‌نی ذکر ایتیب، اونینگ ظاهری معناسی اؤرنیگه اوشبو معنانینگ لوازمیدن بیرینی اراده قیلیش –دیر. بیراق بو یېرده استعاره‌ده بؤلگنی دېک قرینه یا صارفه هم یؤق.

الفاظ بیلن ظاهری معنانی «مُکَنّی بِهِ» و نظرده توتیلگن معنانی «مُکَنّیعَنهُ» دېیدیلر. مثلاً، «احمدنینگ اویی اېشیگی هردایم آچیق» دېمکدن مقصد، اوی‌نینگ اېگه‌سی (احمد) مهماندؤست و سخاوتلی دېمک دیر.

اوی‌نینگ اېشیگی آچیقلیگی ـ مُکَنّی بِهِ.

مهمان دؤستلیک و سخیلیک ـ مُکَنّیعَنهُ

کنایه، مکنی‌عنه جهتیدن اوچ تورگه بؤلینه‌دی. مُکنّی‌عنه، اسم، صفت و یا فعل بؤلیشی ممکن:

۱ ـ اسم (موصوف)دن کنایه:

«بیت الرّب» (خدانینگ اویی)دن مقصد «کؤنگیل»، شوکبی: «اسدالله الغالب» ـ حضرت علی[کرمه‌الله‌وجهه]، سیّد الشّهدا ـ امام حسین[رضی‌الله‌عنه] «اشرف المخلوقات» و « ناطق یا سؤزلاوچی حیوان» ـ انسان دیر.

۲ ـ صفتدن کنایه:

توزسیزـ بېمزه، باشی قویی ـ شرمنده، نَوچه (اوزون)ـ بېعقل، کؤسه، کلته آدم ـ الدەمچی و فتنه‌چی.

کلته آدم یورتنی بوزر، کلته اېشک ایپنی اوزر (مقال). شعری مثال:

نازُک قدینگـیز بیرله قچان تېنگ بؤلور سـرو،
کیم یخشی اېمسدور کیشی‌نینگ اسرو اوزونی.
لطفی

۳. فعل‌دن کنایه:

بیر فعل، مصدر، جمله یا اصطلاح (مکنّی‌به) باشقه بیر فعل، مصدر، جمله یا اصطلاح (مکنّی عنه)

معناسیده قۉللنه‌دی

قۉلنی (بیرکیشی، بیرار نرسه یا بیر ایش)دن ییوماق ـ اونی ترک ایتماق، وازکیچماق و امید اۉزماق؛ یاقه-ییرتماق ـ خوشلیک یا غمدن بیتابلیک قیلماق، بیل باغله‌ماق ـ بیرایشگه تیّاربۉلماق و باشقه‌لر:

یاقمنی چاک ایتیب، ییغلب باریب کوییده داد ایتسم

اۉشول بی‌رحم ایشتمه‌یدور مینینگ افغان و زاریمنی

هویدا

خدمتینگده باغله‌دیم بیلیمنی، برماق کۉز اوزه

من قبول ایتدیم نفس هرنیچه بۉلسم خوارخوار

کنایه، کۉزده توتیلگن معنانی کۉچیریلیشی نقطهٔ نظریدن قریب (یقین) بعید (آلیس، اوزاق) کنایه‌لرگه بۉلینه‌دی. یقین کنایه‌ده لازمدن ملزوم (مُکنّی‌بِه‌دن مکنّی‌عَنهُ)نی تاپماق آسان. مثلاً: کۉز توتماق ـ امیدوار بۉلماق، کۉزی یۉلده قالماق ـ کوتماق، انتظارتارتماق:

سیزنی کوتیب ایکّی کۉزیم یۉلده قالدی، کیلمه‌دینگیز

یا ایشـانمه‌ی سۉزلـریمگه، سیوگنیمنی بیلـمه‌دینگیز

لبیب

آلیس یا بعید کنایه‌ده «مکنّی‌به» بیلن «مکنّی‌عنه» اۉرته‌سیده‌گی علاقه انیق بۉلمه‌ی، اولرنینگ اۉرته‌سیده بیر نیچه علاقه موجود بۉلیشی ممکن. مثلاً:

ایسته بیکلیکنی، بۉل سخا بیرله

باغلـه کیـسّه‌نگنی گنـدنا بیرله

کیسّه یا چۉنتک آغزینی گندنا بیلن باغلب بۉلمه‌یدی. نتیجه‌ده، کیسّه‌نینگ آغزی آچیق! کیسّه‌نینگ آچیقلیگی سخیلیک و بغیشلاوچیلیکدن دلالت ایته‌دی.

کنایه، «مُکنّی‌به» بیلن «مُکنّی‌عنه» اۉرته‌سیده‌گی علاقه‌لرنینگ آچیقلیگی، کۉپلیگی، آزلیگی، توشونیلیشی آسان یا قیین بۉلگنی جهتیدن قوییده‌گی تورلرگه بۉلینه‌دی:

۱- تلویح (اوزاقنی کۉرسه‌تیش یا اشاره قیلیش) بونده علاقه‌لر کۉپ بۉلیب، «کثیرالرّماد»

(اۉچاغی‌نینگ کولی کۉپ)، (سخی و مهماندۉست معناسی کۉزده توتیلگن) عباره‌سینی اونگه مثال قیلیب کېلتیرگنلر.

۲– ایما، تلویح‌نینگ تېسکریسی. بونده واسطه یا علاقه‌لر آز، یوزلمه‌کی معنا بیلن کۉزده توتیلگن معنا اۉرته‌سیده‌گی فاصله آچیق و آیدین. مثلاً: رخت باغله‌ماق ـ سفر قیلماق، برماق تیشله‌ماق ـ حیران بۉلماق، لب تیشله‌ماق ـ حسرت و افسوس قیلماق، قیزرماق ـ اۉیَلماق، شرم قیلماق و باشقه‌لر:

اۉزگه‌لر ساری باقیب تیشلمه‌لب،

زخملـر جانیمـه یېتـکورمه اخی!

نوایی

۳– رمز کنایه‌سی‌نینگ واسطه‌لری یاشیریلگن بۉلیب اولرنی تاپیش، یعنی ظاهر معنادن کۉزده توتیلگن معناگه یېتیشماق جوده قیین. مثلاً: نَوچه یا اوزون ـ احمق و ابله، اېگری قۉل ـ اۉغری معناسیده:

نازُک قدینگـیز بیرله قچان تېنگ بۉلور سـرو،

کیم یخشی اېمسدور کیشی‌نینگ اسرو اوزونی.

لطفی

راست دور اول کیم نظری تۉغری دور

کیم ایلیکی اېگری دور اول اۉغری دور

نوایی

۴– تعریض اېسه بیر جمله‌دن عبارت بۉلیب اونینگ مقصدی کیشینی آگاهلنتریش یا حقارتلش، اوستیدن کولیش دیر. حاضرگی عامیانه اصطلاحده اونی «پُرزه اَیتیش یا پُرزه کېتیش» و «پیچینگ قیلیش» دېبیدیلر.

«قۉلی و تیلیدن باشقه مسلمانلر امانده بۉلگن کیشی، مسلماندیر» ـ ظالملرگه تعریض.

کنایه‌نینگ معناسی فقط اجتماعی، مدنی زمینه‌ده توشونیله‌دی.

محصّللر.)

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، کنایه درسینی اۉزارا دقت بیلن اۉقیب چیقسینلر.

۲- هرگروه‌دن بیر کیشی کنایه تورلرینی مثاللر اساسیده ایضاحله‌سین.

سۉراقلر:

۱- کنایه‌ده ظاهری معنادن باطنی معناگه اۉتیش اوچون قنده‌ی قرینه یا صارفه موجود؟

۲- کنایه‌نینگ ایما بیلن تلویح تورلری اۉرته‌سیده قنده‌ی فرق موجود؟

اوی تاپشیریغی:

شاعرلر دېوانلریدن، کنایه‌نینگ هر توریگه مثاللر تاپیب یازیب کېلینگ.

ییگیرمه سکّیزینچی درس

هدف:

۱- خاطره ادبیاتی خصوصیتلری بارەسیده معلوماتگه ایگه بۉلیش.

۲- سمبول یا رمز و اسطوره کبی ادبی تمثال واسطه‌لری بیلن تانیشیش.

سۉراقلر:

۱- سیز ایسده‌لیک اسلوبیده یازیلگن اثرلرنی اۉقیگنمیسیز؟

۲- اۉزبیک ممتاز ادبیاتیده خاطره اسلوبیده یازیلگن اثرلرنی بیله‌سیزمی؟

ایسده‌لیک یازیش

ادبی اثرلر اۉزی‌نینگ موضوع- مضمونی جهتیدن خیلمه- خیل بۉله‌دی. بعضی بیر یازووچیلر اۉز اثرلریده کۉرگن بیلگن و ایشیتگنلرینی بدیعی تیلده یازه‌دیلر، یا که اۉزلری بیواسطه اشتراک ایتگن واقعه‌لرنی بدیعی شکلده عکس ایتتیریب تصویرله‌یدیلر. بوکبی اثرلر تۉپلمیگه «خاطره ادبیاتی» دییله‌دی. ایسده‌لیکلر، خاطره‌لر، بیراونینگ اۉز قلمیده یازیلگن شرح حالی (اوتوبیوگرافی)، کونده‌لیکلر، تورلیچه قید و یادداشتلر انه‌شو خاطره ادبیاتیگه کیره‌دی. اروپا تیللریده اونی «میموآر ادبیات» دیب یوریته‌دیلر. بو اَتەمه، یونانچه Memoria سۉزیدن آلینگن بۉلیب، خاطره و ایسده‌لیک معناسینی انگلته‌دی. دنیا ادبیاتی شو جمله‌دن اۉزبیک ادبیاتیده هم قدیم زمانلردن باشلب خاطره ادبیاتی‌نینگ عجایب نمونه‌لری یره‌تیلگن. ظهیرالدین محمّد بابُر شاه‌نینگ «بابُرنامه» اثری شوکبی اثرلر جمله‌سیدن دیر. خاطره ادبیاتی اثرلری‌نینگ کۉپچیلیگی اوتوبیوگرافیک قصّه‌لردن عبارت. ایسده‌لیک طرزیده یازیلگن اثرلر، فارس کلاسیک ادبیاتیده‌گی سفرنامه‌لردن فرق ایته‌دی. چونکه سفرنامه‌ده روایتچی (یازووچی) کۉرگنلرینی یازه‌دی و اۉزی‌نینگ قنده‌ی رولی بارلیگی اونده کۉزگه تشلنمه‌یدی، یعنی اونینگ اۉز تمثالی اۉقیگوچیگه کۉریلمه‌ی، غایب قاله‌دی. مثلاً، او کۉرگن شهرلرینی وصف ایته‌دی، بیراق اۉزی حقیده اساساً هیچ نرسه یازمه‌یدی. ممتاز ادبیاتده خاطره طرزیده یازیلگن اثرلر جوده

آز بۆلگن، خاطره ادبیاتی سۉنگی عصر مابینیده رواجلنه‌باشله‌گن. حاضرگی زمان ادبیاتیده اېسده‌لیک طرزیده اثر یازیش فعّال قۉللنیب کېلماقده. شونینگ اوچون اونینگ بعضی بیر اصول– قاعده‌لری بیلن تانیشیش خاص اهمیتگه اېگه دیر:

ـ اېسده‌لیک یازیشده امکان قدر ساده و روان یازیشگه حرکت قیلیب، اېسگه کېلگن نرسه‌نی تارتینمسدن یازیش کېره‌ک.

ـ بویوک یازووچیلر اثرلرینی اۉرنک قیلیب آلیش، اولردن فایده‌لنیش یخشی ایش، البتّه. بیراق او اثرلرنی کۉزآلدیگه قۉییب، اولردن اۉز اثریگه قالب توزیش تۉغری اېمس؛

ـ اېسده‌لیک یازیشده زمان ترتیبی، هېچ بۉلمه‌گنده، آی و فصل ترتیبی رعایت قیلینیشی کېره‌ک؛

ـ امکان قدر هر واقعه‌نینگ یوز بېرگن کونی و ساعتی انیق یازیلیشی کېره‌ک؛

ـ واقعه یوز بېرگن مکانلر، امکان قدر توصیف اېتیلیشی لازم؛

ـ هر بیر خاطره معین باشلنیش و توگللنیشگه اېگه بۉلیشی ضرور. خاطره باشلنیشی ـ فکرنینگ قنده‌ی توغیلیشی و اونینگ آخری ـ عملیات و آلدینگی حالتگه قَیتیش بۉلیشی ممکن؛

ـ اېسده‌لیک یازیشده، اونینگ خالصلیگی و صافلیگینی سقلش اوچون چیرایلی قالبلرنی تنلش معقولدیر؛

ـ خاطره یازیشده واقعه‌گه دخلی بۉلمه‌گن آرتیقچه ایضاحلشلرنینگ آلدینی آلیش کېره‌ک؛

ـ خوشلیک، قیغو، قۉرقینچ و باتورلیک کبی حالتلر اۉز جایلریده اېنگ یخشی و چینه‌کم طرزده بیان اېتیلسین.

اَیتیلگن اصول–قاعده‌لرنی کۉزده توتیب، عملاً اېسده‌لیک یازیش اوچون قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېریش لازم کۉرینه‌دی:

ـ بوگون دقّتینگیزنی اۉزیگه تارتووچی قنده‌ی حادثه یوز بېردی؟

ـ نېگه اوشبو حادثه خاطره‌نگیزده اۉچمس ایز قالدیردی، اونینگ کوچلی نقطه‌سی قیبرده اېدی؟

خاطره یازیشده ایکّینچی سۉراققه کۉپراق اعتبار قره‌تیش کېره‌ک، یعنی یوز بېرگن حادثه‌نینگ خاطره‌ده اۉچمس ایز قالدیریشیگه سبب بۉلگن کوچ نقطه‌سینی انیقراق، بۉرتتیریب کۉرستیش، شو بیلن اونینگ اۉقووچیده هم کوچلی تأثیر قالدیریشینی تأمینلش لازم.

ئېسدەلیک یازگوچی اۆزی ایستەگن سوژەنی تاپگنیدن سۆنگ، امکان قدر بیر روایتچی هم قیدیریشی کېرەک. روایتچی حادثه اشتراکچیلری یا که حادثەنی یقیندن کوزەتگن شخصلردن بیری بۆلیشی ممکن. حادثه قتنشچیلریدن بۆلگن روایتچیدن ئېسدەلیک و خاطره بیانی اوچون، حادثەنی کوزەتگن روایتچیدن ایسه ئېسدەلیک طرزیده یازیلیشی کۆزده توتیلگن حکایه یا داستان قهرمانینی تصویرلش، اونی روحی حالتینی کۆرستیش اوچون فایده لنیلەدی. چونکه حادثه اشتراکچیسی اۆز روحی حالتینی بیان ایتەآلمەیدی. عکس حالده واقعه اۆقیگوچیگه ایشانرلی بۆلمسلیگی ممکن.

ئېسدەلیک بیلن گزارش یا راپورتاژ اۆرتەسیده معلوم فرق موجود. خاطره یا ئېسدەلیک بیر مخصوص و مهم واقعه یوز بېرگن یا که یا انسانده بیر قیزیقرلی فکر پیدا بۆلگن زمان‌نینگ بیر قسمینی اۆز ایچیگه آلەدی. اما گزارش یا راپورتاژ ـ خبرچی‌نینگ بیر موضوع حقیده برچه کۆرگن و ئېشیتگنلری ایضاحی‌دیر.

مثال صفتیده، اوروش منطقەسیگه باریب، او یېردن گزارش تیّارلاوچی ژورنالیست، بیرار مهم حادثه یوز بېرمەسه هم، اۆشه منطقەگه قیلگن سفرینی باسقیچمه- باسقیچ قید قیلیشی کېرەک؛ بیراق ئېسدەلیک یازووچیسی اونینگ اۆزی یا باشقەلر حیاتیده یوز بېرگن اهمیتگه سزاوار حادثەلرنی خاطره یازیش اصول–قاعدەلریگه موافق طرزده بیتییدی.

اساسی توشونچه:

ئېسدەلیک یازیش یا خاطره ادبیاتی سۆنگی عصرده کېنگ رواجلنگن ادبی ژانر صفتیده برچه خلقلر حاضرگی زمان ادبیاتیدن مهم اۆرین آلگن بۆلیب، شونگه بناءً، ادبی اثرنینگ همه اوچون قیزیقیش اویغاتەدیگن شکلیدیر. او اۆزی‌نینگ اساسی قاعده- اصوللری‌گه ایگه بۆلیب، مذکور قاعدەلرنی بیلیب، اولرنی قۆللشنی اۆرگنیش، ئېسدەلیک اسلوبیده اثر یازیشگه یاردم بېرەدی.

سۉزلر:

ایسده‌لیک، اوتوبیوگرافی، اۉرنک، تقدیر، لوحه، توگللنیش، قیغو، باتورلیک، بۉرتتیرماق، قتنشچی، نادر، گزارش، راپورتاژ

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن ایکّی بېش کیشیلیک گروه، درس متنینی اۉزارا بحث‌لشیب اۉقیسینلر.

۳- هرگروه‌دن بیرکیشی توریب درس موضوعینی ایضاحله‌سین.

سۉراقلر:

۱- خاطره ادبیاتیگه قیسی خیل اثرلر کیره‌دی؟

۲- خاطره ادبیاتی قچان کېنگ رواجلنه باشله‌دی؟

۳- اۉزبېک کلاسیک ادبیاتیده قیسی مشهور اثر خاطره ادبیاتی خصوصیتی‌گه ایگه بۉلگن؟

۴- ایسده‌لیک‌نینگ سفرنامه و گزارش بیلن قنده‌ی اساسی فرقی بار؟

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، جمله‌لرده قۉللنگ:

ایسده‌لیک، اۉرنک، توگلله‌نیش، بۉرتتیرماق، کوزه‌تماق، قتنشچی، لوحه،

۲- سیزنی قیزیقتیرگن بیرار حادثه‌نی ایسده‌لیک شکلیده یازیب کېلینگ!

سمبول و اسطوره

سمبول: سمبول یا رمز تمثاللی و تصویرلی فکر محصولی بۉلیب اۉخشه‌تیش و استعاره‌نینگ اۉته برقرارلیککه، همه‌تماندن بیرخیل توشونیلیشیگه اېریشیشی عاقبتیده وجودگه کېله‌دی. رمز نرسه‌لرده‌گی اېتکچی خصوصیتلر، اساسی وظیفه‌لر آرقه‌لی شونگه اۉخشش نرسه یاکه نرسه‌لر اۉرته‌سیده‌گی شرطلی اۉخششلیکلرنینگ برقرار توشونچه‌لرگه ایله–نیشی عاقبتیده پیدا بۉله‌دی. مثلاً، قویاش یاروغلیک رمزی، یاروغلیک اېسه اېرکین و بختیار حیات رمزی؛ یامغیر برکت و الهی رحمت رمزی، تون و شام قرانغیلیک، بختی قرالیک رمزی و باشقه‌لر:

سېن قویاش ینگلیغ یاروب صبح شباب ایامیده
بیزگه تون‌دېک تیره‌لیک قسمت قریلیغ شامیده

نوایی

آگهی‌نینگ اشکیدور رحمت سحابی یامغوری
یارب، آنی قیلمه بیر دم دیـدهٔ تـردین جـدا

اسطوره: اسطوره یونانچه Mythos سۉزی‌نینگ ترجمه‌سی بۉلیب، قصه، افسانه معناسینی انگلته‌دی. قدیمگی انسان دنیا قره‌شی و بدیعی تفکری بېواسطه اسطوره بیلن باغلیق دیر. هر قنده‌ی اسطوره اساسیده هم انیق نرسه‌لر یاته‌دی. مثلاً، «اوچر آت» اسطوره‌یی تمثالیده «آت» و «قنات» کبی ایکّی حقیقی نرسه موجود. اولرنینگ ایکّیسی بیریکیب بیرار عملنی بَجَریشی اسطوره‌نی یوزه‌گه کېلتیره‌دی. خلاصه، قدیمگی انسان‌نینگ کاینات و طبیعت حادثه‌لری حقیده‌گی توشونچه‌لری، اولرنینگ آنگیده‌گی تخیُّللر اسطوره‌نی تشکیل اېته‌دی. صنعت و ادبیاتده اسطوره نېگیزیده یره‌تیلگن سیما یا تمثاللر بۉلیب، اولر واقعلیک‌نینگ خیالی تصویری و خلق آرزو– امیدلری‌نینگ بدیعی افاده‌سینی تشکیل اېته‌دی. مثلاً، فردوسی‌نینگ «شاهنامه»سی، نوایی‌نینگ «فرهاد و شیرین» و «سدّ اسکندی» اثرلریده‌گی اسطوره‌یی تمثاللر شولر جمله‌سیدن دیر.

بیان علمی نقطهٔ نظریدن، اسطوره شونده‌ی مُشبَّه‌بِه‌دن عبارت که اونده حذف اېتیلگن مُشَبَّه‌نی تخیُّل یاکه تاریخی، اېل‌شناسلیک و جمعیت‌شناسلیک قرینه‌لر یوزه‌سیدن تاپیش ممکن. بعضاً اېسه

مذکور مشبه‌نی تاپیش جوده قیین، حتّا نام‌مکن دیر. اسطوره بحثی ممتاز ادبیاتده کۆپینچه بدیع علمیده‌گی تلمیح بحثی دیر. بیراق، اسطوره داستان بۆلیب، تلمیح اېسه فقط اونگه اشاره قیلیش دیر:

بو میدانده فردوسی اول گُرد اېرور
که گر کیلسه رستم جوابین بېرور
نوایی

رستم بیلن باغلیق اسطوره‌لرده، اونینگ پهلوانلیگی، کوچ و قدرتگه اېگه‌لیگی نظرده توتیله‌دی.

یا:

اگرچه مور ینگلیغ ضعفدین کۆپ ناتواندورمن
ملاحت کشوری ایچره سلیمانیمنی ساغیندیم
امیر عمر خان امیر

مورچه یا چومالی بیلن سلیمان پیغمبر داستانی قرآن کریم‌نینگ «النمل» سوره‌سیده کېلگن. بو بیتده، مور یا چومالی‌نینگ ضعیف و ناتوانلیگی، سلیمان‌نینگ اېسه قدرت و وجاهتی کۆزده توتیله‌دی.

فعاليتلر:

١- اۋقووچيلردن ايكّى بېش كيشيليک گروه، سمبول و اسطوره درسينى اۋزارا فكر المشتيريب اۋقيسينلر.

٢- گروهلردن بير كيشى درس موضوعينى ايضاحله‌سينلر.

٣- ينه هر گروهدن بير كيشى قوييده‌گى بيتلرنى تخته‌گه يازيب اولرده‌گى سمبوليک و اسطوره‌يى افاده حقيده بحثلشسينلر:

ييگيتليک اۋلدى بهـــــار و كهولت اۋلدى خزان
دېگه‌ى بو سۆزنى قريليغنى قيشـــــگه اۋخشتگن
كۆنگلكينگدين كيم تاپر جان دمبدم يوسف ايسى
اى عزيزيم، مېن هم اول كۆنگلک ارا بير تارمېن.

سۆراقلر:

١- ادبياتده قوياش، يامغير، صبا، تون كبى سۆزلرى قنده‌ى رمزلرنى افاده‌له‌يدى؟

٢- اسطوره دېب نيمه‌گه ايتيله‌دى، سيز اۋزبېک ادبياتيده قنده‌ى اسطوره‌يى سيمالرنى بيله‌سيز؟

اوى تاپشيريغى:

ممتاز شاعرلر ايجادلريدن سمبول و اسطوره‌گه بيرقطار مثاللر تاپيب كېلينگ.

شاعر و یازووچیلرنینگ
قیسقه شرح حاللری

خوارزمی(هجری ۸/م ۱۴-عصر)

خوارزمی هجری سکّزینچی (میلادی ۱۴)-عصرده یشب ایجاد اېتگن. خوارزمی، شاعرنینگ ادبی تخلصی بۉلیب، اونینگ اسمی و حیات واقعه‌لری معلوم اېمس. بیرگینه اثری «محبت نامه» (ق.هـ.۷۵۴/م۱۳۵۳-ییلده) سیردریا بۉیلریده یازیلگن و آلتین اۉرده حکمدارلریدن محمّد خواجه بېک (آلتین اورده خانی، جانی‌بېک‌نینگ اۉغلی)گه بغیشلنگن. «محبت نامه» بیر عاشق‌نینگ اۉز معشوقه‌سیگه یازگن شعری مکتوبلری شکلیده توزیلگن. اثر ۱۱ نامه‌دن عبارت بۉلیب، سکّیز نامه سی اۉزبېک تیلیده، اوچته‌سی (۴، ۸، ۱۱) فارس تیلیده یازیلگن. اثرنینگ سۉنگیده ظاهراً شاعرنینگ سفرلری حقیده بیر آز معلومات بېرووچی منظوم حکایه هم علاوه قیلینگن.

امیرعلیشېر نوایی (قمری هجری ۸۴۴-۹۰۶/میلادی ۱۴۴۱-۱۵۰۱)

اۉزبېک ادبیاتی‌نینگ اېنگ بویوک سیماسی اولوغ متفکر شاعر و اتاقلی دولت اربابی میر نظام الدین علیشېر نوایی فانی غیاث الدین کیچکینه بهادُر اۉغلی اۉشه زمان خراسان پایتختی بۉلگن هراتگه قره‌شلی «باغ دولت» دېگن یېرده توغیلدی. باشلنغیچ تعلیمنی آته‌سی آلدیده آلدی، کیچیک یاشدن شعر اۉقیش و شعر یازیشگه باشله‌دی. هـ. ق. ۸۵۰ (م. ۱۴۴۷)-ییل شاهرخ میرزا وفاتیدن سۉنگ مملکتده ترتیبسیزلیکلر یوز بېرگنی سبب، نوایی‌نینگ آته‌سی عایله سی بیلن هراتنی ترک اېتیب، عراققه کېتیشگه مجبور بۉله‌دی، نهاَیت بېش ییل غربتدن کېین اۉز وطنیگه قَیتیب کېله‌دی. نوایی مکتبده دینی کتابلر بیلن بیرگه فارس دری ادبیاتی‌نینگ یېریک نماینده‌لری بۉلگن شیخ عطارنینگ «لسان الطیر» و شیخ سعدی‌نینگ «گلستان» و «بوستان» اثرلرینی اۉقییدی. علیشېر ۱۰-۱۱ یاشلریده تۉرت-بېش مینگ بیت شعرنی یاددن بیلردی. آته‌سی‌نینگ وفاتیدن سۉنگ، اۉزی‌نینگ اېمیکداشی و مکتبداشی بۉلگن حسین بایقرا بیلن بیرگه ابوالقاسم بابُر سراییده خدمت قیلر همده تحصیلینی دوام اېتتیرر اېدی. ابوالقاسم بابر وفاتیدن سۉنگ هرات سلطنتی ابوسعید میرزا قۉلیگه اۉتگنده، نوایی بیر مدت سمرقندگه کېته‌دی

و او یېرده هم تحصیلیگه دوام اېتتیره-دی. نهایت هرات تختی حسین بایقرا قۉلیگه اۉتگنیدن سۉنگ، اونینگ چقیریغی بیلن علیشېر نوایی هراتگه قَیته‌دی. او سرایده مُهردارلیک و امیرلیک لوازملریده ایش آلیب باره‌دی. شو بیلن بیرگه شعر، ادبیات و عام المنفعه قورووچیلیک ایشلریگه بېریله‌دی. قطار شاعر، صنعتکار، یازووچی، تاریخچیلر و کسب اهلینی اۉز حمایه‌سی آستیگه آلیب تربیه‌له‌یدی. او هجری ۹۰۶/م۱۵۰۱-ییل هراتده وفات اېته‌دی، قبری هم اۉشه شهرده.

نوایی‌دن اۉتّیزدن آرتیق منظوم و منثور اثر یېتیب کېلگن. اولرجمله‌سیدن تۉرت شعری دېوانني اۉز ایچیگه آلگن «خزاین المعانی»، بېش مثنوی اثر (حیرة الابرار، لیلی و مجنون، فرهاد و شیرین، سبعهٔ سیّار، و سدّ اسکندری)دن تشکیل تاپگن «خمسه»، شیخ عطارنینگ «منطق الطیر» اثری اېرکین ترجمه‌سیده نظم اېتیلگن «لسان الطیر»، نثرده یازیلگن «محبوب القلوب»، «مجالس النفایس»، «میزان الاۉزان»، «محاکمة اللغتین»، شاعرنینگ فارس تیلیده یازیلگن شعرلری تۉپلمی بۉلگن «دېوان فانی» و باشقه‌لردن عبارت.

ظهیرالدّین محمّد بابُرشاه (ق.هـ. ۸۸۸-۹۳۷ /م. ۱۴۸۳-۱۵۳۰)

اولوغ اۉزبېک شاعری، متفکّری، تاریخچی و دولت اربابی، مرکزلشگن دولت و بابریلرسلطنتی‌نینگ اساسچیسی. ظهیرالدّین محمّد بابُر قمری‌هجری ۸۸۸ (میلادی۱۴۸۳)- ییل حاضرگی اۉزبېکستان جمهوریتی حدودیده جایلشگن اندیجان شهریده توغیلدی. او امیر تېمورنینگ بېشینچی نسلی، فرغانه حکمداری عمر شیخ میرزا فرزندی. بابُر هـ. ۹۰۱ (م. ۱۴۹۶)- ییل ۱۲یاشده پادشاه بۉلدی. قمری هجری ۹۰۹-۹۱۰ (م. ۱۵۰۳-۱۵۰۴)- ییللرده حاضرگی افغانستان حدودینی اېگللب، کابلنی اۉزیگه پایتخت قیلدی. ق.هـ ۹۲۴-۹۲۵ (م. ۱۵۱۹-۱۵۲۰)- ییللرده هندوستانگه بېش مرتبه یوریش قیلدی. نتیجه‌ده، اوشبو اولکن مملکتنی اۉز تصرفیگه آلیب، اوچ عصردن آرتیق (م. ۱۵۲۶-۱۸۵۶- ییللر) دوام اېتگن بابُریلر سلطنتیگه اساس سالدی. بابُرشاه هـ ۹۳۷ (م. ۱۵۰۳)- ییل دیسمبر آیی‌نینگ ۲۶-کونی هندوستان‌نینگ آگره شهریده وفات اېتدی. قبری کېیینچه‌لیک وصیتیگه کۉره، کابلگه کۉچیریلیب اۉزی‌نینگ نامی بیلن مشهور «باغ بابُر»گه قۉییلدی. بابُر اۉزیدن کۉپگینه ادبی میراث قالدیرگن. اونینگ اثرلری: غزل، قطعه، رباعی، تویوق، مثنوی و فرد کبی غنایی ژانرلرده‌گی شعرلردن توزیلگن

دیوان، اۋز باشیدن کېچیرگن، کۋرگن- بیلگنلری و هرخیل تاریخی، جغرافیایی، ادبی و باشقه ساحه‌لرگه عاید قیمتلی معلوماتلرنی اۋز ایچیگه آلیب، اۋزبېکچه نثرده یازیلگن «واقعات بابری» و «توزوک بابری» نام‌لری بیلن هم اته‌له‌دیگن «بابُرنامه». بولردن تشقری، بابرنینگ «مُبَیِّن الزّکات» و «رسالهٔ عروض» نام‌لی اثرلری هم موجود.

فضولی (وفات ییلی هـ. ق. ۹۷۰ م.۱۴۸۳- ۱۵۵۶)

سلیمان اۋغلی محمّد فضولی شرق‌نینگ مشهور شاعری، آذربایجان خلقی‌نینگ بویوک متفکری دیر. فضولی‌نینگ آته‌سی سلیمان بیر وقتلر آذربایجان‌نینگ ارش دېگن جاییدن عراق‌نینگ «کربلا» یاکه حله نام‌لی شهریگه کۋچیب باریب قالگن، کېیینچه‌لیک فضولی تخلصی بیلن شعرلر یازیب شهرت قازانگن محمّد، انه‌شو یېرده توغیلگن. او دستلبکی تعلیماتینی اۋز توغیلگن شهریده آلیب، سۋنگره بغداد مدرسه‌سیده تحصیل کۋرگن. تاریخ، طبّیات، نجوم، هندسه، منطق و باشقه علملر بیلن شُغُللنگن. مکتب یاشیده-یاق شعر یازیشنی مشق قیله‌باشله‌گن فضولی ماهر و جۋشقین شاعر بۋلیب یېتیشدی. او، اوچ تیل ـ تورک، فارس و عرب ـ تیللریده ایجاد اېتگن. شاعرنینگ نامی بویوک نوایی نامی بیلن همیشه یانمه-یان کېلگن؛ اونینگ دېوانی عصرلر دوامیده نوایی‌نیکی بیلن بیر قطارده مکتب و مدرسه-لرده اۋقیب کېلینگن. فضولی قمری هجری ۹۷۰ (م.۱۵۵۶)-ییلده وفات اېتگن. فضولی‌نینگ ادبی میراثی ـ شعرلری دېوانی، «لیلی و مجنون»، «شاه و گدا»، «بنگ و باده»، «صحبت الاثمار» کبی منظوم داستانلر، نثرده یازیلگن «شکاَیت نامه» و باشقه‌لردن عبارت.

امیر عمر خان عمر (م۱۷۸۷-۱۸۲۲)

امیر تخلُّصی بیلن اۋزبېک و فارس- دری تیللریده گۋزل شعرلر یازگن یېریک ذواللسانین شاعر، تاریخچی و دولت اربابی امیرسیّد محمّد عمرخان حاضرگی اۋزبېکستان جمهوریتی ولاَیتلریدن بۋلگن قوقان (خوقند)ده توغیلگن. امیرعمرخان هجری ۱۲۲۱-۱۲۲۴ (میلادی۱۸۰۷-۱۸۱۰)- ییللرده مرغیلان حاکمی، ۱۲۲۴-۱۲۳۶ (م. ۱۸۱۰-۱۸۲۲)- ییللرده اېسه قوقان خانی بۋلگن. او اندیجان حاکمی رحمان قولی‌بېی‌نینگ قیزی ماهلر آییم نادره‌گه اویلنگن. او اۋز شعرلریدن دېوان ترتیب بېرگن همده «عمر

نامه» داستانینی یازگن. او اۉز زمانی‌نینگ بیر قطار شاعر، عالم و یازووچیلریگه حامیلیک قیلگن. امیر عمرخان امیرنینگ اۉز قلمیده یازیلگن مقدمه‌سی بیلن باشلنه‌دیگن ۲۰-عصر باشیده تاش باسمه‌ده باسیب چیقه‌ریلگن اۉزبېکچه و فارسچه شعرلری دېوانی موجود.

مقصود قاری‌یېف (توغیلگن ییلی: شمسی‌هجری ۱۳۰۵ /م.۱۹۲۶)

ژورنالیست و ادبېب مقصود قاری‌یېف ش.۱۳۰۵-ییلده تاشکېنتده دنیاگه کېلدی. ایکّینچی دنیا اوروشی ییللری (ش. ۱۳۱۸-۱۳۲۴/ م. ۱۹۳۹-۱۹۴۵- ییللر)ده تاشکېنت اطرافیده جایلشگن یونس آباد قیشلاغی جماعه ملکیتلریده عادی محنت بیلن شغللنگن. ۱۳۲۸/ ۱۹۴۷-ییلده تاشکېنت حقوق انستیتوتینی توگه‌تیب، اۉشه یېرده دکتورا ایشی بیلن مشغول بۉلیب قالگن. کېیینچه‌لیک حقوق علملری نامزدی درجه سیگه هم ایگه بۉلگن. او کۉپ ییللر اۉزبېکستان عالی کېنگشی نایبی بۉلیب هم فعالیت آلیب بارگن. او ادبېب صفتیده میلادی ۲۰-عصرنینگ ۶۰-ییللریده محلی نشریه‌لرده کۉرینه باشله‌گن. اونینگ «آیدین کېچه‌لر»، «جییده گلله‌گنده»، «افراسیاب گۉزه‌لی»، «تورنالر بلند اوچگنده»، «سیز اوزه‌تیب بارگنده»، «قلدیرغاچلر بهارده کېله‌دی» کبی حکایه و قصّه‌لر تۉپلمی و «سپیتامین» تاریخی رومانی اۉز کتابخوانلریگه یېتیب بارگن.

اېرکین واحدوف (توغیلگن ییلی: ش. ۱۳۱۵ (م. ۱۹۳۶)

تنیقلی اۉزبېک شاعری و جماعت اربابی اېرکین واحدوف تاشکېنت‌نینگ آلتی اریق تومَنی‌ده اۉقیتووچی عایله‌سیده توغیلگن. او کیچیکلیگیده آته-آنه‌دن یتیم قالیب، تاشکېنتلیک تاغه‌سی کریم‌بای صاحب‌بایېف قۉلیده تربیه‌لندی. او، ش. ۱۳۳۴- ۱۳۳۹ (م. ۱۹۵۵-۱۹۶۰)ییللرده تاشکېنت دولت بیلیم یورتی (حاضرگی اۉزبېکستان ملّی یونیویرسیته‌سی) اۉزبېک فیلالوجیسی فاکولته‌سیده تحصیل آلدی. سۉنگ تورلی نشریات و جریده-مجله‌لرده ایش آلیب باردی. او، ش. ۱۳۶۱ (م. ۱۹۸۲)-ییلده اۉزبېک یاشلری‌نینگ بیرینچی مجله‌سی بۉلمیش «یاشلیک» نی اساس قۉیدی.

بیان علمی نقطهٔ نظریدن، اسطوره شونده‌ی مُشبّه‌بِه‌دن عبارت که اونده حذف اېتیلگن مُشَبَّه‌نی تخیُّل یاکه تاریخی، اېل‌شناسلیک و جمعیت‌شناسلیک قرینه‌لر یوزه‌سیدن تاپیش

سۆزلیک

آ

آبده: بویوک ایش، عجایب نرسه، اوزاق اۆتمیشدن قالگن مادّی یادگارلیک.

آچرچیلیک: اوروش یا که بیرار طبیعی آفت نتیجه‌سیده یاکه غلّه بیتمه‌ی قالگنلیگی سببلی آزیق- آوقت یېتیشمسلیگی؛ قحطچیلیک.

آرت: کیمسه یاکه نرسه‌نینگ یوز، بېت، آلد تمانیگه تېسکری تمان. کېت، آرقه.

آرزیقماق: اینتیقلیک، انتظارلیک بیلن کوتماق.

آزماق: ۱) آریقله ماق، ۲) یۆلدن منحرف بۆلماق.

آزیرغانماق: آز کۆرماق.

آغزه‌کی: نقط واسطه‌سیده قیلینه‌دیگن، عملگه آشیریله‌دیگن، یازمه ایمس.

آغزه‌کیلیک: بیر نرسه‌نینگ یازمه ایمس، فقط نطق واسطه‌ده عملگه آشیریلیشی، نطقده بۆلیشی.

آغیز سۆزلری: افواه، میش- میشلر.

آگاهلنتیرماق: هوشدار بېرماق.

آلّ/آلد: قاش، یان، اۆنگ.

آل: ۱)قیزیل توس، ۲) حیله، فریب؛۳) قریندآش، اوروغ.

آلقیش: ۱) دعا، یخشی تیلک؛ ۲) تحسین .

آله‌پر: آله توسلی ایت لقبی و شونده‌ی لقبلی ایت.

آنگ: کیشی‌نینگ فکرلش قابلیتی، عقل و شعور.

الف

ابوالانبیا: پیغمبرلر آته‌سی، حضرت‌ابراهیم[علیه‌السلام] لقبی.

اتصال: باغلش، تقیش.

اَته‌مه: اصطلاح، تېرمین.

اتّهام: عیبلاو، بیراوگه عیب قۆییش.

اَتیگی: همه‌سی بۆلیب، بار-یۆغی، فقطگینه.

اجابت: جواب بیرماق، قبول قیلماق، حاجتینی چیقرماق.

اجر: مُزد، مکافات، پاداش.

اجره‌تیلماق: (اجره‌لماق فعلیدن آرتتیرمه نسبتی).

اجرَلماق: ایریلماق، جدابۆلماق، یۆقاتماق.

اجل: مُهلت، بیرار نرسه مدتی‌نینگ نهایتی، عمرنینگ سۆنگگی زمانی.

اچینرلی: اچینیش، کویینیش حِسّینی اویغاته‌دیگن.

اچینیشماق: اچیناق، رحمی کېلماق، ایچی کویماق.

اختراع: ینگی نرسه توزه‌تیش؛ مثلی بۆلمه‌گن نرسه‌نی توزه‌تیش.

اختلاط: اره‌لشیش، باردی-کېلدی قیلیش.

اِذن: رخصت، اجازت.

اراجیف: بیهوده سۆزلر، اساس سیز یالغان خبرلر.

ارسلان: ۱)رنگی سریق، کوچلی ییرتقیچ حیوان، شېر؛ ۲) قۆرقمس، باتور انسان.

ارشاد: یۆللاوچیلیک، رهبرلیک، تۆغری یۆلگه باشقریش .

ارض: یېر، زمین، یېر کره‌سی.

ارک: ایچکی قلعه، پادشاه‌نینگ شهر ایچیده‌گی قۆرغان اۆرده‌سی.

ارگانیزم: هرقنده‌ی تیریک موجودات.

اره‌مک: آخترماق.

ارنگ: کتّه قیینچیلیک بیلن، قتیق اورینیش، مشقت بیلن؛ زۆرغه، زور- به‌زور.

اری: ۱) پاک، ۲) زنبور.

ازدواج: اویلنیش، جفت بۆلیش.

ازل: باشلنیشی، ابتداسی یۆق زمان.

اساطیر: اسطوره‌لر، افسانه، اغراقگه تۆله قصه‌لر .

اسامبله: کېنگش، ییغین.

آست: نرسه‌نینگ تگی، دېنگیز، دریا و ییر توبی.
اسکیه (اذکیا): سؤز اؤیینیگه، قاچیریقلرگه اساسلنگن حاضرجوابلیک بیلله‌شووی.
اسلوب: اصول، یؤل، سبک.
اصطلاح: اَتَمه، تېرمین، بیر سؤزنی قؤللشده اتفاق.
اعتبار قره‌تیش: توجه کؤرستیش، دقت قیلیش.
اضطراب: قتّیق هیجان، روحاً ایزیلیش، سیقیلیش.
اعتراض: قرشیلیک، تنقید.
اعتقاد: قتّیق ایشانچ، محکم اوشلنگن مسلک، ایمان.
افت: کؤرینیش، یوز، بیر نرسه‌نینگ تشقی کؤرینیشی.
افتیدن: کؤرینیشیچه، ظاهراً.
افسوس: اچینیش، اؤکینچ؛
بؤلیب اؤتگن ایشگه پشیمانلیک.
افغان: داد و فریاد، ناله.
افندی: (عثمانلی تورکچه‌سی آرقه‌لی اؤتگن یونانچه سؤز) جناب، جنابلر .
اقامت: بیرار جایده توریش، جایلنیب قالیش.
اقتدا: اېرگشیش، ایېه‌ریش.
اقلیم: منطقه، قطعه، برّ اعظم.
التجا: پناه تیلش، یلینیب، اؤتینیب سؤره‌ش، اؤتینچلی التماس.
التفات: بیراوگه مرحمت کؤرستیش، توجُّه قیلیش.
الّه‌قچان: انچه آلدین، بورون.
الهیّات: الهی علم موضوعلری،
خدا حقیده بحث قیله‌دیگن علم.
امین: امانتنی یخشی سقلاوچی، تؤغری کیشی.
انتشار: یاییلیش، ترقه‌لیش.
انجمن: مجلس، ییغین.
انزِیرت: نادر و نایاب داریوار اؤسیملیکلردن بیری‌نینگ نامی.
انکار: تن آلمسلیک، قبول یا
تصدیق ایتمسلیک.
انونیملیک: آتسیزلیک، بیر اثرنینگ مؤلفی نامی نامعلوم بؤلیشی.

انیق: دقیق، تؤغری، آچیق، ایشانرلی.
اوتوبیوگرافی: کیشی‌نینگ اؤز قلمیده یازیلگن شرح حالی.
اُودوم: عموم تمانیدن قبول قیلینگن ترتیب، عادت، رسم، عنعنه.
اوروغ: ۱) دان، تخم؛ ۲) اېیک قورتی کپَلگی نینگ تخمی؛ ۳) بیر آته-بابا دن تؤره‌گن کیشیلر، قرینداش.
اوستون: بیرار جهتدن یوقاری درجه ده، کوچلی، آرتق.
اوسکونه: مؤسسه، کارخانه اوچون ضرور بؤلگن نرسه‌لر؛ اشیا، جهاز. مثال: آشخانه اوسکونه‌لری.
اوقیانوس: دېنگیز، بحر.
اوکسوس: آمو دریانینگ یونانچه آتی؛ جیحون، وخشاب، وخشو، وخاب هم هر بیر دورده شو دریا آتلریدن بؤلگن.
اولکن: ییریک، کتّه، بویوک.
اولوغلش: اولوغله‌ماق، حرمت قیلماق، اعزازله‌ماق.
اولوق (اولوغ): ۱) ییریک، جوده کتّه، اولکن؛
۲) یوکسک استعدادلی،
اؤتکیر قابلیتلی؛ اولوغ شاعر؛ ۳) باشلیق، رهنما، کتّه.
اَولی (اَولا): یخشیراق، اوستون.
اونداو: ندا، چقیریق، دعوت.
اونده‌ماق: بیرار ایش- حرکتنی بجریشگه چقیریش، دعوت قیلیش.
اونوتماق: اېسدن، خاطردن، یاددن چیقرماق.
اونوملی: ۱) یخشی مؤل حاصل
بېره‌دیگن؛ ۲) کؤپ ایش بجره‌آله‌دیگن.
اویغون: تؤغری کېله‌دیگن، موافق، مناسب، ماس.
اهانت: بی‌پروالیک، پسند قیلمسلیک، بې‌حرمت قیلیش، تحقیرلش، خؤرلش.
اویلنیش: ازدواج قیلیش، خاتین آلیش؛ (قیزلرگه نسبتاً) تورموشگه چیقیش.
اویله: اونده‌ی، اؤشنده‌ی، چنانکه.

اویوشماق: ۱) بدنده قان یوریشمَی قالیشی نتیجه‌سیده بیر عضونینگ کرخت بۉلیب قالماغی؛ ۲) اۉز ارا بیرلشماق، بیرگه حرکت قیلماق.

اویوشمه: بیرار مقصد یۉلیده بیر جای گه ییغیلگن کیشیلر بیرلشمه‌سی، اتحادیه.

اۉتراقلشماق: اۉتراق حیات کېچیریشگه اۉتماق، تورغونلشماق.

اۉچ: یمانلیککه یمانلیک قَیته ریش، قصد، انتقام.

اۉچاق: ۱) اوستیگه قزان یا چایجوش قۉییله‌دیگن قوریلمه؛ ۲) منبع، مرکز.

اۉخچو (اۉقچی): ۱) اۉق یساوچی و اۉق ساتووچی؛ ۲) سابق اوردولرده اۉق آتووچی قِسم، تیرانداز.

اۉرمانزار: درختلر بیلن قلین قاپلنگن کتّه میدان، جنگلزار.

اۉرنتماق: یسه‌ماق، قورماق؛ یوزه‌گه یېتیرماق، جاری قیلماق. صلح اۉرنتماق.

اۉرنک: نمونه، سرمشق .

اۉرین: بیرار کیمسه یا نرسه اشغال قیلیب تورگن یېر، جای؛ ایش، خدمت، وظیفه.

اۉزباشیمچه‌لیک: باشقه‌لر بیلن حسابلشمسدن، بیر شخص نینگ فقط اۉز میل- اراده‌سی بیلن قیلینگن ایش و حرکتی.

اۉزگرماق: بیر حالتدن باشقه حالتگه اۉتماق، تغییر تاپماق.

اۉزلشتیریش: بیرار نرسه‌نی اۉزینیکی قیلیش؛ بیلیب اۉرگنیب آلیش.

اۉزلیک: هر بیر کیشی نینگ اۉز شخصیتی، طبیعی حالتی، وجودی، بارلیغی.

اۉسپیرین: بلاغت یاشیگه یېتمه‌گن یاش ییگیتچه.

اۉسمه: آدملر یا حیوانلر اعضاسیده پیدا بۉله‌دیگن شیش، مثال: جگر یا مییه اۉسمه‌سی.

اۉسمیر: باله‌لیکدن بلاغت یاشیگه اۉتیش دوریده‌گی ۱۶-۱۲یاشده بۉلگن باله‌لر.

اۉسیملیک: گیاه، نبات.

اۉق: ۱) یایگه قۉییب آتیله‌دیگن اوچی اینگیچکه تیاقچه، تیر، میلتیق، توپ و شو کبی نرسه‌لرگه قۉییب آتیله‌دیگن پوچک، قورغاشین و باروتدن یسلگن نرسه؛ ۲) (یوکلمه): سۉزگه قۉشیلیب خودّی، انیق، همانا، شول زمان، همده‌گینه، فقط معنالریده کېله‌دی.

اۉقیمیشلی: سوادلی، تحصیل کۉرگن کیشی.

اۉکوش: کۉپ، انچه، تَلَی.

اۉگیرماق: ۱) بیرار تمانگه قره‌تماق؛ ۲) بیر تیلدن باشقه تیلگه ترجمه قیلماق.

اۉلچاو: اۉلچه گیچ، اۉلچم، بیرار نرسه‌نینگ حجمی، اوزونلیگی، مقدارینی اۉلچش، اندازه قیلیش واسطه‌سی.

اۉی: فکر، ملاحظه، خیال.

ایاقچی: مَی قوییووچی، ساقی.

ایجابی: معقول بۉلگن، یخشی، مثبت.

ایجاد: یره‌تیش، وجودگه کېلتیریش؛ یره‌تیلگن اثر.

ایجادکار: ایجاد اېتووچی، یره‌تووچی.

ایدز: ییگیرمنچی عصرده پیدا بۉلگن، حاضرگچه دواسی تاپیلمه‌گن جوده خوفلی یوقیملی کسللیک.

ایرولیک (ایریلیق): یقینلریدن، عزیز کیشیلریدن اَجره‌لیش، جدالیک، هجران.

ایزچیل: بیر معیارده، بیر یۉنه‌لیشده منظم، تدریجی دوام اېته‌دیگن.

ایزله‌نیش: ینگیلیک تاپیش اوچون قیلینگن حرکت، قیدیریش، تحقیق.

ایستتیک: ایستیتیکه، گۉزللیک حقیده‌گی علم، علم الجمال؛ ایستیتیکه گه عاید.

ایضاح: قۉشیمچه معلومات، ایسلتمه، شرح بېریش.

ایل/ ایلیک: قۉل.

ایلدیز: اۉسیملیک، درختلرنینگ یېر آستی قسمی، تامیر، ریشه؛ بیر نرسه‌نینگ اساسی، کېلیب چیقیش جایی.

ایلغه‌ماق: کۉرماق، سېزیب آلماق.

ایلک: اېنگ اوّلگی، بیرینچی؛ اېرته، اېرته‌کی.

ایلیق: بیر آز ایسّیق.

اِین: قوش، حیوان و حشره‌لرنینگ یشش اوچون قورگن اویه‌سی.
اینجیماق: رنجیماق، طبیعتی نازکلیگیدن هر نرسه‌دن خفه بۆلماق.
اینیقسه: باشقه‌لرگه نسبتاً فرقلی، خصوصاً، مخصوصاً.
اَیوان: اوی‌نینگ آلد قسمی، قسمی، برنده.
اِییی: یخشی؛ نیک.
اپچیللیک: هر قنده‌ی ایشنی بجریشده تیزلیک، چقّانلیک.
اپرتک: حکایه طرزیده‌گی خلق آغزه‌کی ایجادی اثری، قصه، واقعه.
اپرک: قَرَمسیزلیک، آزادلیک، حرّیت.
اپرکک شاده/ اپرکک شادلیک: اپرککلرگه اۆخشش، اپرککلرگه اۆخششلیک.
اپرمک: آوونچاق، یوپنچیق؛ مسخره، کولگی بۆلگن کیمسه.
اپریشماق: یتماق، قۆلگه کیریتماق، موفق بۆلماق.
اپزگولیک: اپزگو ایش، خیرلی ایش.
اپسان: ساغ- امان، سالم.
اپسده‌لیک: خاطره، یادگار.
اپسکی: اپسکیرگن، تۆزیگن، کهنه؛ قدیمی.
اپسماق: هوا آقیمی طرزیده یورماق، اورماق، اۆتماق.
اپسیش: عیناً اپسماق.
اپکسیماق: اۆکسوماق، کمه‌یماق، آزه‌یماق، کم سیتیلماق.
اپگماق: قییرماق، بوکماق؛ بۆیین سونماق.
مثال: باش اپگماق.
اپگین: اوست، یپلکه، تن، بدن.
اپلچی: سفیر؛ بیرار حادثه- واقعه‌دن درک بیرووچی، پیغمبر.
اپمگک: ۱) اپمکلش، سودره لیب یوریش؛
۲) مشقت، کلفت، غم- قیغو.
اپنگ: عالی صفت انگلتووچی سۆز.
اپوَره: (بابا و بی‌بی‌گه نسبتاً) نبوره‌نینگ فرزندی.

ب
بات: تیز، شتاب، تیزلیکده.
باتورلیک: بهادُرلیک، شجاعت، داویوره کلی‌لیک.
بارقه: چقماق، چقین، یشین.
بارلیق: بوتون عالم، دنیا، کاینات، کیشی نینگ بوتون وجودی، توریش-تورموشی.
بارماق: نری کېتماق، منزل تمان حرکت قیلماق، جۆنه‌ماق، یۆل آلماق.
باری تعالی: الله تعالی، خدا.
باسقیچ: شاتی‌نینگ هر بیر پغانه و پَلّه‌سی، مرحله، درجه، پغانه.
باسمه: باسمه خانه ده باسیب چیقریلگن، چاپ اېتیلگن اثر.
باسیق: ۱) باسیغلیق، باسیلگن؛ اېزیلگن؛ پچاقراق؛ ۲) چېکگه گه یاکه پیشانه گه توشیریلگن (باش کییمی یا دوپّی حقیده). ۳) اۆزینی توته بیلمه یدیگن، آغیر، وزمین.
باشقرماق: اداره قیلماق، یورگیزماق، هَیده ماق.
باشلنغیچ: ابتدایی، بیرلمچی، عادی .
باطن: ایچ، قلب، کۆنگیل.
باعث: علت، سبب، تورتکی.
باغی: بغاوت قیلووچی، باش تارتووچی، نافرمانلیک قیلووچی.
باییماق: بایلیک آرتتیرماق، بای و دولتمند بۆلماق.
بحث: مناظره، فکرلر تۆقنه شووی، قره‌شلر کوره‌شی.
بُراق: حضرت رسول اکرمﷺ معراج کېچه‌سی مینگن قناتلی آت. اسلامی روایتلرگه کۆره، اونینگ یوزی انسان‌گه، تویاغلری سیگیر تویاغی‌گه اۆخشش بۆلگن.
بطن: بیر نرسه‌نینگ ایچی، قارین.
بلاغت: رسالیک، یېتوکیلک، کمالات، جسمانی یېتیلگنلیک، وایه‌گه یېتگنلیک.
بهره: حصه، نصیبه، قسمت.
بوالهوس: هوسلی، بېهوده نرسه‌لرنی هوس قیلووچی.

بوتاق: درختنینگ تنه‌سی یا یوْغان شاخلریدن ترماقلشیب چیققن یان‌شاخه.

بورچ: بجریلیشی شرط بوْلگن وظیفه، دَین، قرض، وجیبه.

بورکنماق: اوْرَلماق، باشدن ایاغینی بکیتیب اوْره‌لماق،

بورون: آلدین، ایلگری.

بوْته: تویه‌نینگ باله‌سی، تَیلاق.

بوْته‌کوْز: کوْزلری تویه‌نینگ کوْزیگه اوْخشش آدم. تورکی خلقلرده قیزلرگه قوْییله‌دیگن اسم.

بوْرتماق: اونماق، کوْتریلیب چیقماق، تورتیب چیقیب تورماق.

بوْرتیرماق: (بوْرتماق فعلی‌نینگ آرتیرمه نسبتی) آشیریب کوْرستماق، غلو قیلماق.

بوْیداق: مجرّد، اویلنمه‌گن ییگیت، تورموشگه چیقمه‌گن قیز.

بوْیغن: بوْیه‌ماق (رنگله‌ماق، بولغه‌ماق) فعلیدن بوْیه‌گن، رنگله‌گن.

بوْیین سونماق: بوْیسونماق، اطاعت قیلماق، تابع بوْلماق، تن بیرماق، کوْنماق.

بیاننامه: بیرار مسأله یوزه‌سیدن رسمی یازمه بیانات؛ بیلدیریش، توشونتیریش.

بیت الاحزان: غم اویی، غمخانه.

بیتیرماق: بیر ایشنی، اوْقوونی نهایه‌سیگه یتکزماق؛ تماملە ماق.

بیرپس: بیر آز وقت، بیر لحظه.

بیردنیگه: بیردن، کوتیلمه‌گنده، تصادفاً، توْستدن .

بیلیم: علم، دانش، اوْقیمشلیک درجه‌سی، معلومات.

بیلیم یورتی: دارالفنون، دانشگاه، پوهنتون، یونیورسیته.

بېرک: بېکیتیب، یاپیب یاکه توْسیب قوْییلگن، یاپیق، یاپیلگن.

بېکیتماق: یاپماق، توْسماق، کوْزدن یاشیرماق.

بېزاوته (بی ضابطه): تشویشگه، هیجانگه یاکه اضطرابگه توشگن.

بېزه‌ک: زینت بېرووچی بویوم، نقش.

بېلگی: فرقلاوچی نشانه، علامت، تمغه.

بېلگیله ماق: شرطلی نشانه، علامت قوْیماق، اجره‌تماق.

پ

پارتریت: صورت، تصویر، تمثال.

پایله‌ماق: بیرار شخص کېلیشی، واقعه-حادثه روی بېریشینی کوتماق. پرسوناژ، شخص، ادبی اثرده تصویرلنگن انسان سیمالری.

پَیت: وقت، زمان، چاغ.

پَیقه ماق: حس قیلماق، سېزماق، معناسینی انگله ماق، اوقماق، توشونماق.

پیمبر: پیغمبر

ت

تاپیشماق: جومباق، تاپتی متل، چیستان.

تات: ۱) تورکچه سوْز بوْلیب، اوْتمیشده تورکلر یورتیده یشاوچی یات کیشیلرگه نسبتاً قوْللنگن؛
۲) ایران و قفقازده یشاوچی تات لهجه سیده سوْزلشه دیگن آریایی خلقلرنینگ بیرقسمی.

تاتوو: اوز ارا یقین، دوستانه مناسبته بوْلگن، اېناق.

تاتوولیک: تاتوو حالت، دوستانه مناسبت.

تأثیرچن: تیز تأثیرلنه‌دیگن، حساس.

تارتیق: بیرار کیمسه‌گه بېریلگن ساوغه، هدیه.

تازه: حاضرگی زمان اوْزبېک ادبی تیلیده پاک، پاکیزه، تصفیه قیلینگن.

تازه‌لش: پاکلش، تصفیه قیلیش.

تاشمه: ایچکی یا تشقی سببلر نتیجه‌سیده بدنده پیدا بوْله‌دیگن خال- خال داغلر.

تاقینچاق: اوزوک، سیرغه، بیلک اوزوک کبی زینت بویوملری. گنه

تالان- تاراج: غارت و چپاول.

تأمینلش: تأمینله ماق، کېره کلی نرسه‌لرنی یېتکزیب بېرماق، آماده قیلماق.

تانگ: ۱) کون چیقیش پَیتی؛ ۲) عجیب، عجبلنرلی.

نېتانگ: عجب ابمس.

تأويل: قَيتريش، بير سۆزنى ظاهر معناسيدن اۆگيريش، اونينگ باطن معناسينى يۆريش، تعبير قيليش و ايضاحلش.

تتيگوليک: کفايه قيلووچى، يېترلى، تأثير قالديرووچى.

تجاوز: اۆتيش، بيرارنينگ اوى-جايى، ملکى‌گه رخصت‌سيز دخالت قليش؛ بير يا بير نېچه مملکت بيرار مملکتنى تصرف قليش اوچون اونگه باستيريب کيريشى.

تجسُّم: گوده لنماق، جسم شکليده کۆزگه تشلنماق.

تدبير: چاره، علاج.

ترغيب: مايل قيليش، رغبتگه کېلتيريش؛ توشونتيريش.

ترقَه‌ليش: يايپليش، ساچيليش، پراکنده بۆليش، آوازه بۆليش.

ترکيب: معلوم بير بوتونليکنى تشکيل ايتووچى قسملر مجموعى.

ترماق: ۱) بوتاق، درخت شاخه سى؛ ۲) اساسى يۆل يا آقيمدن بۆلينيب چيققن قسم؛ ۳) اساسى تشکيلات يا بيرلشمه‌نينگ بۆليمى، شبکه.

تسمه: باغلش اوچون مۆلجللنگن تېرى يا مستحکم متاعدن يسلگن اوزون اېنسيز بويوم.

تشبيه: اۆخشتيش؛ بيان علمى موضوعلريدن بۆلگن ادبى اثرده بديعى سيما يره‌تيش واسطه‌لريدن بيرى.

تصديق: بيرار نرسه يا مسأله‌نى تۆغرى و حق دېب بيليش.

تصديقلنيش: بيرار نرسه‌نينگ تۆغرى و حقليگى اثباتله‌نيشى.

تصوُّف: صوفيليک، درويشليک؛ فکرى اسلامى طريقت.

تضمين: ۱) ضمانت قيليش، تاوان بېريش، بيرار نرسه تاوانينى اۆز ذمه سيگه آليش. ۲) اۆرته‌گه آليش، بيرار شاعرنينگ مشهور بيتى يا مصراعى باشقه شاعر تماندين شعرى ايچيگه کيريتيليشى.

تعبير: معلوم فکرنينگ قيسقه بيانى، افاده‌سى؛ توشنى يۆرماق، توش معناسينى ايتيب بېرماق.

تعرض: بير نرسه يا ايشگه قۆل اوريش، قۆل اوزه‌تيش، بير نرسه يا کيشيگه غضبلنيب، قۆپاللليک بيلن يانده‌شيش.

تعلُّق: علاقه، تيگيشلى، باغليقليک.

تقدير: ۱) اۆلچه ماق، اندازه و مقدارينى تعيين قيلماق؛ ۲) انسان‌نينگ پيشانه‌سيده يازيب قۆييلگن، اوّلدن بېلگيلنگن کۆرگيليک، قسمت،سرنوشت.

تقصير: بيرار ايشنى بجريشده قيسقه‌ليک قيليش، خطا و سُستليک قيليش.

تقه ماق: جوده يقينيگه آليب باريب، يېتکزيب، تېگيزيب قۆيماق؛ تيره‌ماق.

تَقَلماق: (تقه‌ماق فعلى‌نينگ مجهول نسبتى) تېگيزيب قۆييلماق، تيره‌لماق.

تکلُّف: اۆزيگه قيينچيليکنى يوکلش، اۆزينى قيينش، عادتگه خلاف قيين و مشقلتلى ايش قيليش.

تکليف: ۱) بيراونى ذمه سيده‌گى بجريليشى ضرور بۆلگن ايش؛ ۲) پيشنهاد.

تکنالوژى: صناعتلر و کَسبلر علمى، صناعت و تخنيک اَتَمه‌لرى.

تلقين: بيراوگه بيرار مطلبنى ايضاحلش، توشونتيريش، کيمسه‌نى بيرار سۆزنى ايتيشگه مجبور قيليش.

تمثيل: مثال کېلتيريش، اۆخشتيش.

تمدُّن: مدنى لشيش، مدنى بۆليش، شهر اخلاق-عادتلرى بيلن تانيش بۆليش.

تمغه: بېلگى، نشان، مُهر.

تن آلماق: بيرار ايش يا سۆز مسؤوليتينى قبول قيلماق، اعتراف قيلماق.

تنلش: سَيلش، انتخاب قيليش.

تنله ماق: سَيله‌ماق، انتخاب قيلماق.

تنيقلى: ۱)تنيب آليش اوچون قنده يدير بېلگيسى يا بېلگيلرى بۆلگن؛ ۲) همه تنييديگن، اتاقلى، مشهور.

توب: تگ، آست؛ آخر، عاقبت، نتیجه، ماهیت، اساس، نېگیز.
توتشماق: النگلنماق، النگه آلماق؛ توتش بؤلماق، بیر- بیریگه اولشماق، یاپیشماق.
توتماق: ۱) اوشلەماق، اوشلب-آلماق، قؤلگه توشیرماق؛ ۲) فرض قیلماق.
تور: بیلگیلری، خصوصیتلری، وظیفەلری و شو کبیلری بیلن عمومی بؤلگن بیر گروه یا بوتونلیکنی تشکیل اېتگن نرسه یا حادثەلرنینگ خیلی نوعی و کؤرینیشی؛ نوع.
تورلی- تومن: خیلمه-خیل، مختلف، رنگ- برنگ
تورلیچه: هر خیل، هر شکلده.
تورموش: انسان نینگ یشش، کون کېچیریش طرزی.
توزماق: تشکیل اېتماق، ترتیب بېرماق؛ تألیف قیلماق، یرەتماق.
توشونچه: نرسه، واقعه، مفهوم؛
بیلیم، آنگ، تفکّر درجەسی.
توگللنیش: آخریگه یېتیش، تمام تاپیش، رفع و برطرف بؤلیش.
تون: بیر کوندوز- کېچه نینگ آقشامدن تانگ آترگچه بؤلگن قسمی، کېچه.
تووگن (تووماق/توغماق فعلیدن): توغگن، توغیلگن، تولدتاپگن.
تویغو: تشقی تأثیرنی سېزیش، حس قیلیش قابلیتی؛ روحی کېچینمەلر، احساس، عاطفه.
تویولماق: (تویماق فعلیٔنینگ مجهول نسبتی) بیلینماق، سېزیلماق، حس اېتیلماق.
تؤپلم: بیر توردەگی نرسەلرنینگ معلوم ترتیبدەگی بیغیندیسی، کلیکسیون.
تؤرت بورچک: هندسی شکل، مربع.
تؤستدن: کوتیلمەگنده، کوتمەگنده، قؤققیسدن.
تؤسیق: یولنی تؤسیش، بېرکیتیش، اوچون یسلگن قوریلمه.

تؤغان: سوونی تؤسیش، ذخیره قیلیش اوچون خدمت قیلەدیگن قوریلمه، بند.
تؤلقین: دریا، دېنگیز سووی بېتیده قتیق چَیقەلیب، کؤتریلیب-توشیش حرکتی؛ موج، دالغه.
تؤلون: تؤلین، تؤلگن، مکمل، تمام؛ تؤلون آی.
تیراژ: بیر نوبتده چاپدن چیققن جریده، روزنامه، مجله یا کتاب سانی.
تیزیم: ۱) ایپ، سیم و شو کبیلرگه اؤتکزیلگن، تېریلگن نرسه، شاده؛ ۲) نظام، سیستم .
تیکلش: ۱) تیککه قیلماق، تیککه قیلیب قؤیماق؛ ۲) قورماق، بنا قیلماق؛ ۳) بوزیلگن، ایشدن چیققن نرسەلرنی اولّگی حالیگه کېلتیرماق. کېلیشیک قؤشیمچەسی.
تیەنچ: ۱) نرسەنی کؤتریب، اونینگ تیک، برقرار توریشی اوچون خدمت قیلەدیگن واسطه؛ ستون، تیرگک، یرگاووچ؛ ۲) سویەنیلەدیگن نرسه؛ حمایه قیلەدیگن، قؤللب قوتلەیدیگن کیمسه.
تېرمه: ۱) سرەلب تنلب آلینگن؛ منتخب. ۲) بخشیلر اَیتەدیگن قؤشیق تورلریدن بیری.
تېکشیرماق: ۱) قرەب چیقیب، کؤزدن کېچیریب، سینب کؤرماق؛ انیقله ماق؛ ۲) تحلیل قیلماق، علمی جهتدن اؤرگنماق.
تېکیس: یوز قسمیده غدیر-بودیر، بلند-پست، چقمه-چوقور جایلری بؤلمه گن.
تېکیسلیک: تېکیس حالت.
تېنگداش: یاشی تېنگ، تېنگقور، یاشداش.
تېنگری: تنگری، خدا، الله.
ث
ثعبان: کتّه ایلان، اژدر.
ج
جان تارتماق: جانبازلیک، فداکارلیک قیلماق.
جاه: منصب، یوقاری درجەلی اؤرین، عمل، مرتبه.
جذبه: اؤزینی یؤقاتیش درجه سیدەگی ذوقلنیش، جوش و خروش.

جرچی: آدملر کۉپ تۉپلنه‌دیگن جایلرده رسمی اعلانلر اېشیتتیریب یوروچی کیشی، ۲) خبر- دَرَک بېرووچی.
جمنازیوم: سپورت سرایی، بدن تربیه‌سی تمرینی یاکه مسابقه‌لری اۉتکزیله‌دیگن کتّه سالون.
جمیل: چیرایلی، نازنین، کۉرکلی.
جۉمره‌ک: تورلی اسبابلرنینگ سوو توشه‌دیگن قسمی، تورلی اسبابلرنینگ سوو توشه دیگن
یۉلینی آچیب-بېرکیتیب توره‌دیگن قسمی؛ شیردهن.
جیم: آواز چیقرمی، ساکت، خاموش.
جیملیک: سکوت، تینچلیک، خاموشلیک.

چ

چاپ: یازوو و تصویرلرنی حروف و کلیشه وسیله‌سیده قاغازگه نقش قیلیش فنّی.
چاخیر (چاغیر): مَی، شراب، باده، صهبا .
چارله‌ماق: چقیرماق، دعوت قیلماق، چرلش مراسمینی تشکیل اېتماق.
چال: قری، کېکسه اېرکک.
چرخ: ۱) ایپ ایگیره‌دیگن دوکلی اسباب؛
۲) تورلی دستگاه و قوریلمه‌لرنینگ ایلنه‌دیگن قسمی، پرّه‌سی؛ ۳) کېسه‌دیگن اسبابلرنینگ تیغینی اۉتکیرله یدیگن، قَیره‌یدیگن اسباب؛ ادبیاتده مجازاً آسمان، فلک .
چقه: اساساً مسدن یسلگن مَیده پول، تنگه؛ آز مقدارده گی آقچه، پول.
چقیریق: چقیروو آوازی، بیرار مناسبت بیلن اۉتکزیله‌دیگن مهمانداراچیلیک.
چمبرچس: بېچیلیب کېتمه‌یدیگن قیلیب، چیرمب، مستحکم قیلیب.
چۉکماق: ۱) ایاقنی تیزه‌دن بوکیب اۉلتیرماق؛
۲) غرق بۉلماق، باتماق؛ ۳) پسه‌یماق، پستگه باتماق؛
۴) روحی توشکونلیککه توشماق.

چېریک: ۱) چیریگن، چیریب ایشدن چیققن؛
۲) حربی تعلیمات کۉرمَی کۉنگیللی روشده اوروشماققه تیار بۉلگن عسکرلر، قوم و قبیله‌لر ایچیدن اوروشگه چیققن جنگریلر.
چیقیندی: کېره‌کلی قسمی ایشله‌تیلگندن قالگن نرسه‌لر، چیقیت، قالدیق، کثافات.
چیمیلدیق: کېلین توشگن اوی‌نینگ بیر بورچگیگه کۉزدن پناه بۉلیشی اوچون تۉسیب قۉییلگن تۉسیق پرده.
چینه کم: چینه‌کی، حقیقی، چین، راست.
چېک: بیر نرسه یا حادثه‌نینگ سۉنگی، آخرگی نقطه-سی، نهایه‌سی، حدّی.
چېکسیز: چېکی، چېگَره‌سی، آخری یۉق، بیتمس-توگنمس.
چېکلنگن: چېکلی، چېکی، آخری بار؛ محدود.
چېکلنگنلیک: چېکی، آخری معلوم بۉلیش، محدودیت.
چېکّه: نرسه و جایلرنینگ اۉرته قسمی، مرکزیگه کۉره اېنگ چېتی؛ یان، یقه، چېک.

ح

حال: ۱) کیفیت، خصوصیت، وقت، پَیت، زمان؛
۲) تصوف و عرفان اهلی اصطلاحیده: اۉشه یۉلگه توشگن کیشی، یعنی سالککه شوق و خوشلیک یا قیغو و قۉرقینچ کبی یوز بېره‌دیگن و اونینگ قلبینی پاکله‌یدیگن حالت و کیفیت.
حُجَّت: برهان، دلیل، سند.
حدود: (حد سۉزی‌نینگ کۉپلیگی) چېگره‌لر، حدلر.
حدیث: ۱) ینگی، تازه، ینگی نرسه؛ ۲) گپ، سوز، خبر. ۲) حضرت پیغمبرﷺ نقل اېتیلگن گپ، سۉزلر.
حریف: شریک، همکار؛ اوروش، کوره‌ش یا اوییننده تمانلر بیر-بیریگه نسبتاً.
حسادت: قیزغه‌نیش، رشک قیلیش.

حسرت: ساغینچ، ایچکی کېچینمه؛ قتیق آرزو قیلینگن نرسه‌گه اېریشمسلیکدن حاصل بۉلگن خفه‌لیک حسی.

حکّاکلیک: یازوو یا صورتنی تاش، فلز، یغاچ یوزیگه یۉنیب، قازیب اۉرنه‌تیش.

حماسه: ۱) شجاعت، باتورلیک؛ ۲) ادبیاتده پهلوانلیکلر، قهرمانلیکلر حقیده بۉلگن شعر و داستانلر؛ ۳) داستانی اثر.

حمد: خداﷻ گه خاص بۉلگن مقتاو، ستایش، ثنا.

حمرا: (احمر سۉزی‌نینگ مؤنث شکلی) قیزیل بۉیاقلی، قیزیل یوزلی عیال.

حیا: شرم، اۉزینی ملامتگه سبب بۉله‌دیگن ایشلردن سقلش، اویت

خ

خارا: خاره، گرانیت، بیر خیل قتیق تاش.

خالصه: دولت یا سلطنت خاندانیگه تېگیشلی مال-ملک.

خانمان: (خان و مان) اوی- جای، خاتین، باله-چقه، اوی جهازلری، اثاثه.

خرابات: ویرانه جای، مجازاً میخانه.

خرجت: خرج، بیرار احتیاج اوچون ایشله تیله‌دیگن، صرفلنه‌دیگن پول، مبلغ.

خضرا: (اخضر سۉزی‌نینگ مؤنث شکلی) یشیل، کۉکیمتیر، سبز.

خطور قیلماق: کۉنگلیگه، خاطرگه کېلماق.

خلل: نقصان، کمچیلیک، ضرر.

خۉجه‌لیک/ خواجه لیک: ایشلب چیقه‌ریش واسطه‌لری نینگ مجموعی یا بیرار ترماغی. ۲) ایشلب چیقریشنی تشکللشتیره‌دیگن عامل. ۳) بیرار کیمسه یا تشکیلات اختیاریده بۉلگن برچه مادّی بایلیک، ملک، اشیا. ۴) بیرار کیمسه یاکه نرسه‌گه ایگه‌لیک، خۉجه‌یینلیک. ۵) خۉجه یا خواجه اولادیگه منسوبلیک.

خیل: نوع، تور، جنس.

د

دارغه: تویه‌چی، ساربان معناسیده قۉللنه‌دی. اصلیده موغولچه بۉلگن «داروغه» (شهر حاکمی) سۉزیدن کېلیب چیققن بۉلیشی کېره‌ک.

داستان: افسانه، سرگذشت، قصه، حکایه.

دالضرب: ایش‌نینگ اېنگ قیزغین یاکه قیسته‌لیب کېلگن پَیتی .

درمان: چاره، علاج، دوا.

دستلب: اېنگ اوّل، باشده.

دعوا: اۉز حق-حقوقینی حمایه اېتیش حقیده محکمه آرقه‌لی یا باشقه یۉللر بیلن قۉییلگن طلب؛ اۉزیده یۉق بیرار فضیلت یا حقوقنی باشقه‌لرتمانیدن تن آلینیشی حقیده‌گی طلب، اورینیش؛ ادعا.

دغی/دغی: تغین، ینه، همده.

دگیل (دگول): نفی اېتووچی گرامری قۉشیمچه؛ یۉق، اېمس.

دلبند: یوره‌ککه باغلنگن، انسان‌نینگ یوره‌کدن یخشی کۉره‌دیگن کیشیسی.

دلدار: کۉنگیل اسراوچی، دلبر، معشوق.

دله: ایکین اېکیله‌دیگن کېنگ یېر، میدان.

دنیا و مافیها: دنیا و اونده‌گی بار و موجود نرسه‌لر.

دنیاقره‌ش: انسان نینگ دنیاگه، حیاتگه، بارلیققه نسبتاً مناسبتی.

دهشتلی: قورقینچلی، اَینچلی، دهشتگه سالووچی.

دیزاین: نرسه‌لرنینگ قوریلیش و کۉرینیشیگه معین نظم و ترتیب؛ تناسب. اساسیده، اولرنینگ گۉزه‌للیگینی نظرده توتیب طرح و لایحه توزیش.

دیموگراف: دیموگرافی علمی نینگ متخصصی؛

دیموگرافی: نفوس یا انسانلر جمعیتی و اونینگ اجتماعی-تاریخی شرایطده رواجله‌نیش قانونلرینی اۉرگنووچی علم.

دیرَه‌زه: اویگه قویاش نوری، هوا و یاروغلیک توشیشی اوچون قۉییله‌دیگن شیشه‌لی چوکات.

ذ

ذات: بیر نرسه‌نینگ حقیقتی، جوهری؛ جنس، نوع.

ذاکر: یاد قیلووچی، تیلگه آلووچی، ذِکر قیلووچی.

ذکاوت: تېزهوشلیک، زیره‌کلیک، هوشیارلیک.

ذِکر: سۉزلش، تیلگه آلیش، ایسلش، خاطرلش، بیان قیلیش.

ر

رۉیا: توشده کۉریلگن نرسه، توش.

راپورتاژ: خبر بیانی، گزارش، روایت.

رای (رأی): فکر، اندیشه، عقیده، تدبیر.

ربیع الاوّل: قمری ییل‌نینگ اوچینچی آیی.

رثا: وفات قیلگن کیشی نینگ یخشی ایش و صفتلرینی یادلب اونینگ اوچون ییغلش، بیراوِنینگ اۉلیمی حقیده کوییب شعر یازماق.

رغبت: بیرار ایشگه، نرسه‌گه یا کیمسه‌گه بۉلگن میل، آرزو، ایستک، خواهش، اراده.

رواجلنیش: یوکسه‌لیش، رواج تاپیش، ترقی اېتیش.

رۉزغار/ روزگار: اۉزیگه مستقل هر بیر عایله، هر بیر خۉجه‌لیک. خاتینلیک رۉزغار گُلدیر، خاتینسیز رۉزغار چۉلدیر. (مقال)

رونق: ترقی، رواج، گللب یشنش.

رواق: بنانینگ آلد تمانیده‌گی پیش تاق و ستونلر بیلن بېزه‌تیلگن کۉرکم قسمی.

رویابگه چیقماق: پیدا بۉلماق، نمایان بۉلماق.

ریاضت: نفس تهذیبی و یخشی اخلاق کسبی اوچون رنج چېکیش، قیینچیلیکنی چیدمش، عبادت و پرهیزگارلیک اوچون گوشه‌نشینلیک اختیار قیلیش.

رېجه: لایحه، نقشه، پلان، طرح

ز

زاهد: دنیانی ترک اېتیب، طاعت- عبادت بیلن مشغول کیشی؛ پارسا، پرهیزگار.

زرنگار: آلتین بیلن بېزنگن، آلتین سووی یوگورتیلگن.

زلال: تینیق، صاف؛ تیپ- تینیق شیرین ساووق سوو.

زمبوروغ: ترکیبیده کلوروفیل بۉلمه‌یدیگن، کۉپیه‌دیگن ایلدیزسیز و اوروغسیز توبن اۉسیملیک‌لرنینگ عمومی نامی؛ سماروق.

زهی: یخشی، جاییده، گۉزل، قنده‌ی یخشی !

زیان: ضرر، نقصان.

زېریکماق: ۱) بیکارلیکدن یا باشقه بیر سببدن سیقیلماق؛ ۲) بېزار بۉلماق، چرچه ماق.

ژ

ژانر: ادبی اثرنینگ سوژه، مضمون و کۉلم نقطهٔ نظریدن معلوم کۉرینیشی، شکلی.

س

ساطور: تېمیردن یسلکن دسته‌لی یسّی پیچاققه اۉخشه‌گن اسباب.

ساغلام: درددن، کسللیکدن فارغ؛ ساغ، سلامت؛ تازه، پاک.

ساقی: سوو یا شراب قویه‌دیگن؛ ایاقچی .

سبقت: مسابقه یا بیلله شووده آلغه توشیش، ایلگری اۉتیش.

ستون/ اُستون: اوی‌نینگ شیفتی یا سقفی آستیگه تیک قۉییله‌دیگن یۉغان، محکم بالار؛ بنالر آستیده تاش و گجدن قوریله‌دیگن تیره‌ک یا پایه. خیمه یا تیره‌گی.

سحرگر: جادوگر، الدمچی؛ کۉنگیل آلووچی.

سرّ: یاشیرین مطلب، راز؛ کۉپلیگی ـ اسرار.

سرسری: ۱) سستلیک و بې پروالیک بیلن بجریله‌دیگن ایش؛ اۉیلاوسیز بېهوده سۉز. ۲)هیچ قیېرده ایشله‌مه‌ی یللا قیلیب یورووچی؛ سنقی، ده‌یدی، تکه‌سلتنگ.

سرمد: دایم، همیشه، منگو.

سری (ساری): تمان، طرف، تمانگه قره‌ب.

سقیم: کسل، خسته، مریض.

سکره‌ماق: کوچ بیلن گوده‌نی آتیب بیر لحظه هواده معلق توریب یېرگه توشماق؛ ایرغیماق. چوچّی‌ماق

سَل: بیرآز، آزگینه، اندک.

سلبی: رد اېتووچی، قَیترووچی، نفی قیلووچی، منفی.

سلوک: (سِلک سۆزی‌نینگ کۆپلیگی) یۆل توتیش، یخشی یۆلگه کیریش؛ صوفیلرده خداگه یقینله‌شیش یۆلی.

سما: آسمان، کۆک، فلک.

سماع: اېشیتیش، تینگلش؛ صوفیانه قۆشیق، موسیقی و رقص.

سناتوریوم: یخشی آب- هوالی تاغ یا دریا یقینیده‌گی جایده کسللرنی، اینیقسه سِل کسللیگی‌گه چلینگنلرنی دوالش اوچون قوریلگن دم آلیش یېری.

سهل: آسان؛ قرشیسی: صعب.

سوگند: قسم، آنت.

سوینچ: آغیر پیتده تیه‌نیش، مدد آلیش ممکن بۆلگن نرسه، کیمسه.

سۆره‌ماق: سۆرماق، سوال قیلماق؛ بیر ایش عملگه آشیریلیشینی تېگیشلی اداره، تشکیلات یا شخص‌دن طلب قیلماق.

سۆزلیک: لغتنامه، فرهنگ، قاموس.

سوژه: ۱) سوزه، سوجه، سوچه. خشتک، کۆیلک قۆلتیغیگه یا ایشتان اۆرته‌سیگه تیکیله‌دیگن تکه. ۲) فرانسوزچه sujet: مضمون، مبحث، ادبی اثرده قهرمانلر سرگذشتی تاریخی.

سیرعشوه: کۆپ ناز و عشوه‌لی.

سیرناز: کوپ ناز و کرشمه قیلووچی.

سیرنوا: آواز، سېس، ناله‌سی کۆپ بۆلگن.

سیغینیش: سیغینماق، پرستش قیلیش؛ تاپینماق، عبادت قیلماق.

سیناو: امتحان، آزمایش.

سینگک: سینک، پشه، چیبین.

سینگیشماق: سینگماق، هضم بۆلماق، اۆزلشماق؛ محکم اۆزلشماق، چوقور اۆرنه‌شیب قالماق.

سینونیم: معناداش بۆلگن ایکّی سۆز؛ مترادف .

سېزگیر: تشقی تأثیرنی تېز سېزه‌دیگن؛ حساس.

سېزماق: سېزگی ارگانلری آرقه‌لی بیلماق، انگله‌ماق، حس اېتماق، تویماق.

سېزیلرلی: سېزیش، حس اېتیش ممکن بۆلگن؛ معلوم قیلسه، مقته‌سه بۆله‌دیگن؛ کۆزگه کۆرینرلی.

سېکینلشتیریش: بیرنرسه یا حادثه تېزلیگی، سرعتینی پسه‌یتیریش، سُسته‌یتیریش.

سېویملی: سېویکلی، سېوگیلی، محبوب، معشوق.

ش

شاشماق: ایشنی تېز بجریشگه اینتیلماق، آشیقماق.

شاشیلماق: شاشماق فعلی‌نینگ اۆزلیک نسبتی.

شاهد: ۱) گواه؛ ۲) محبوب.

شبهه: بیرار کیمسه، نرسه، حادثه- واقعه‌نینگ تۆغریلیگی‌گه ایشانمسلیک؛ گمان سیره‌ش، شک.

شرر: اوچقون، النگه، یالقین.

شعشعه: شعله، نور، یاروغلیک.

شِفا: کسللیکدن خلاص بۆلیش، توزه‌لیش، ساغه ییش؛ دوا، درمان.

شفقت: مهربانلیک، دلسۆزلیک، اچینیش.

شُگون: یخشیلیککه یۆریش، بیر ایش‌نینگ برکتلی و قوتلوغ بۆلیشینی امید قیلیش.

شونقار: لاچین سیمانلر عایله‌سیگه منسوب کوچلی ییرتقیچ قوش.

شَیدا: حددن تشقری گرفتار، مفتون، عاشق .

شیفت: خانه، اوی ایچی‌نینگ تېپه قسمی، تام‌نینگ خانه ایچیدن کۆرینه‌دیگن سیرتی؛ شیپ، چت، سقف.

شیلّیق پرده: سوییق، یاپیشقاق ییلیم سیمان ماده.

شینم: کیشی‌نینگ یوره‌گینی آچه‌دیگن، کۆرکم، یره‌شیب توره‌دیگن، قولَی.

ص

صابر: صبرلی، تۆزیملی؛ قیینچیلیک، کلفت، آغریق و شو کبیلرگه چیدملی، برداشلی کیشی .

صالح: یخشی، خیرلی ایشلر قیلووچی، یخشی کیشی.

صانع: یره تووچی، پیدا قیلووچی.

صبا: میین یاقیملی شمال، تانگ آتر چاغده ایسگن یېل.
صلی‌الله‌علیه‌وسلم: پیغمبریمیزنینگ ناملری بیلن بیرگه قۉللنه‌دیگن عبارت؛ الله تعالی‌نینگ درود و سلامی اونگه بۉلسین‌دېگن معناده.
صنع: ۱) یسش، یره‌تیش؛ قدرت؛ ۲) ایش، هنر.
صولت: اولوغوار تشقی قیافه.
صیقل: پردازلش، یلتیره‌تیش، جلا بېریش؛ یلتیراق.

ض

ضیافت: طنطنه‌لی کتّه مهماندارچیلیک.

ط

طبع: طبیعت، مزاج، کرکتر، خصلت، سجیه؛ استعداد.
طراوت: ینگیلیک، تازه‌لیک.
طریق: یۉل، ایز؛ ۲) اصول، یۉسین، قاعده، رسم؛ ۳) مسلک.
طعن: ۱) آتیش، ایرغیتیش (اۉق، تاش)؛ ۲) کیمسه‌دن اۉتگن خطا، گناه یا کمچیلیگ‌نی اونینگ یوزیگه سالیب، کمسیتیب اَیتیلگن گپ، طعنه.
طلبه: علم طالبلری، اۉقووچیلر، محصللر؛ طلب قیلووچیلر، تیلنچیلر.
طمطراق: طنطنه، دبدبه، شاو- شوو.
طمع: بیراودن بیر نرسه کوتیش، نیمه دیر اوندیریش حسی؛ بیراودن اۉلجه آلیشگه اینتیلیش؛ حِرص.
طنز: ۱) بیراونینگ اوستیدن کولیب، اونی مسخره قیلیش، طعنه بېریش، ملامت قیلیش؛ ۲) ناز و کرشمه.
طنطنه: ۱) قونغیراق صداسی، تار و تنبور صداسی. ۲) شکوه، جلال، عظمت.

ظ

ظلمت: قارانغیلیک، جهالت.
ظهور: آشکار بۉلیش، نمایان بۉلیش، چیقیش.

ع

عاجز: جسمانی جهتدن کوچسیز، ضعیف آدم.
عار: ۱) اۉزیگه نامناسب یاکه اېپ کۉریلمه‌گن ایشدن، نرسه‌دن خجالت تارتیش، اویه‌لیش تویغوسی؛ اویت، ناموس. (خطا قیلماق باردیر، توزه‌تمسلیک عاردیر.)
عار بیلماق: اۉزیگه اېپ کۉرمسلیک. عاری کېلدی: ۱) اویلدی، ناموس قیلدی. ۲) آبرو، فخر (ناری بارنینگ عاری بار!).
عارف: ۱) کتّه بیلیم و عقل ایگه‌سی، اۉقیمیشلی و معرفتلی، دانا؛ ۲) تصوف و عرفان یۉلیگه کیرگن شخص.
عاطفه: مهربانلیک، شفقت، مروت.
عاید: تېگیشلی، مربوط، دایر.
عایله: اېر-خاتین و اولرنینگ باله- چقه‌لریدن عبارت کیچیک جمعیت؛ خانواده، فامیل.
عبادت: خداگه سیغینیش، اوندن مرحمت سۉره‌ش؛ پرستش، بنده‌لیک.
عبرت: اۉز قیلمیشی‌نینگ نتیجه‌سی یاکه باشقه‌لرنینگ احوالیگه قره‌ب آلینه‌دیگن پند؛ اۉرنک.
عرضه داشت: اظهار، آشکار و نمایان اېتیلگن.
عُرف: عادت، رسم، تعامل.
عِرق: بیرار نرسه‌نینگ کېلیب چیقیشی؛ رگ، ریشه، نسل، نسب، نژاد.
عطا: بخشش، بغیشلش.
عظمت: بویوکلیک، اولوغوارلیک.
عظیم الشّان: شأن و مرتبه‌سی بویوک.
عِفّت: پارسالیک، پاکلیک، پرهیزگارلیک.
عفو: کېچیریش، گناهیدن اۉتیش؛ کېچیریم.
عفونت: بدبویلیک، ایسله‌نیش، بوزیلیش.
علاقه: ۱) شخصلر، نرسه‌لر، حادثه- واقعه‌لر اۉرته‌سیده‌گی اۉزارا مناسبت؛ باغله‌نیش، ارتباط؛ ۲) میل، رغبت، محبت، دۉستلیک.
عیان: آشکار، ظاهر، معلوم.
عیبلاو: عیبله ماق فعلیدن ایش آتی. عیبلش، عیب قۉییش، اتهام.

عیبلنماق: (عیبله‌ماق فعلی‌نینگ مجهول نسبتی) متهم بؤلماق، عیبدار دیب تنیلماق.

غ

غایه: بیرار ایش، حرکت قیلیش حقیده‌گی فکر، اؤی، نیت، قصد. غایوی (غایی): معین بیر غایه‌گه اساسلنگن؛ ایدیولوژیک.

غلیظ: ۱) غلظت درجه‌سی آرتیق؛ قتیق، قویوق. ۲) توزیلیشی روان بؤلمه‌گن، توشونیلیشی آغیر.

غَنا: بایلیک، احتیاجسیزلیک.

غِنا: یاقیملی آواز، قؤشیق؛ حس، هیجان، تویغو؛ لیریکه.

غنایی: غِناگه منسوب. ادبیات‌نینگ غنایی توریگه خاص خصوصیت؛ لیریک.

غنیمت: اوروشده دشمندن آلینگن نرسه، محنتسیز قؤلگه کیرگن نرسه؛ سود، فایده.

ف

فرّاش: فرش تؤشاوچی، نوکر؛ کوچه-کوی، حولی و باغلرگه سوو سپیب، سوپوریب - سیدیریب یورووچی خدمتکار.

فراوانلیک: فراوان حالت؛مؤللیک.

فرخنده: قوتلوغ، سعادتلی.

فضل: آرتیقلیک، ییتوکلیک، اوستونلیک؛ ۲) علم، استعداد.

فضیلت: اوستونلیک، آرتیقلیک.

فطرت: انسان‌نینگ طبیعی، ذاتی صفتی؛ سرشت، طبیعت.

فطری: فطرتگه منسوب.

فقه: دین، شریعت قانونلری حقیده‌گی علم .

فیض: ۱) برکت، مؤللیک؛ ۲) لطف و کرم، انعام و احسان؛ ۳) قووانچ، کؤنگیل یاروغلیگی، بهره .

ق

قاپله‌ماق: اوستینی یا همه یاغینی اؤره‌ماق، بورکه‌ماق، باسماق، یاپماق.

قاپو: ۱) ایشیک، دروازه؛ قابو، قاپی؛ ۲) جرلیک، پستکم یېر؛ ۳) اؤنگدن کېلگن ایش، پیش آمد.

قات: قت، تمان، حضور، آلد، یان.

قاتی: قتیق، شفقتسیز. قاراوول/ قراوول: قوریقچی، پاسبان، ساقچی، محافظ.

قاریشتیرماق: بیر-بیری بیلن قؤشیلیب، ارەله‌شیب، بیر بؤلیب کېتماق؛ بویلماق، باتماق.

قاره‌چیق/قراچیق: کؤز اؤرته‌سیده‌گی، کؤز ایچیگه نور اؤتکزه‌دیگن تېشیک، مردمک.

قاق: ۱) اؤته قوروق، قوریگن، نمی قالمه‌گن؛ مثال: قاق نان، قاق گوشت ۲) هیچ نرسه‌سی یؤق، یپ-یلنغاچ؛ مثال: قاق دله.

قاموس: مکمل، تؤلیق لغت؛ ۲) دایرةالمعارف.

قاندیریش: قاندیرماق، تؤیدیرماق، قناعتینی حاصل قیلماق.

قتنشچی: اشتراکچی، قتنه شووچی.

قایی: محکم، قاییم.

قحطچیلیک: اوروش یا طبیعی آفتلر نتیجه‌سیده نان و آزوقه نینگ یېتیشمسلیگی، یؤقلیگی.

قدریت: ارزش، اعتبار.

قراقؤز: قؤزی؛ مجازاً سېویکلی، محبوب.

قُرب: یقینلیک؛ کوچ، قوّت، مدار؛ امکانیت.

قرشی: ۱) اؤزارا ضد، تېسکری مناسبتلی؛ ۲) رد اېتووچی، مقابل، مخالف، قرمه-قرشی جایلشگن.

قصور: ۱) کمچیلیک، نقصان؛ ۲) قصرلر .

قطعه: پرچه؛ شعرده قصیده یا غزلدن اجره‌تیب آلینگن ایکّی-اوچ یا اوندن کؤپراق بَیت.

قلندر: دنیادن کؤنگیل ساووتیب، اؤزینی چیکّه‌گه آلگن کیشی؛ دیوانه طبیعت کیشی.

قلّیق: ینگی اؤیلنگن کېلین-کییاو (بیر- بیریگه نسبتاً.)

قماق: آزادلیکدن محروم اېتیلگن کیشیلر قمه‌له‌دیگن جای.

قماقخانه: قماق جایی، تورمه، زندان.

قمراو: قورشاو، احاطه.

قمره‌ماق: اطرافلب اؤره‌ب آلماق، قورشه‌ماق.

قنده: اېسکی، کتابی تیلده ـ قییرده .

قو: سووده سوزووچی بؤینی اوزون، اياقلری پرده‌لی، آق یا قاره پتلری یومشاق چیرایلی قوش.

قؤبوز: قؤبیز، قیسقه دسته‌لی، پرده‌سیز، غجکّکه اؤخشش چالغی اسبابی.

قوتلوغ: قوتلی، قوت-برکه، بخت کېلتیرووچی؛ برکه‌لی، بختلی؛ مقدس.

قورت: بؤری

قورشلماق: قورشب آلینماق، اطرافی اؤره‌لیب احاطه بؤلماق.

قورغاق: یاغین-ساچینی کم بؤلگن یاکه بؤله‌دیگن؛ قوروق.

قورغاقچیلیک: یاز قورغاق کېلگن، اوزاق وقت یاغین- ساچین بؤلمه ی، ایکینلر سووسیز قالگن پلّه.

قوله‌ماق: ۱) ضرب بیلن ییقیلماق، آغده ریلماق؛ ۲) یوق اېتیلماق، محو بؤلماق؛ توشماق.

قولونج: قارین بوشلیغیده، قولون یا آپاندیس ناحیه‌سی، شونینگدېک، صفرا یاکه بویره‌ک یؤللریده پیدا بؤله‌دیگن آغریق، کسللیک.

قوله‌ی: ۱) بیرار ایشنی بجریش، بیرار مقصدنی عملگه آشیریش اوچون اېنگ ماس، اېنگ موافق کېله‌دیگن؛ ۲) تېز، آسانراق یېتیشتیره‌دیگن یؤل.

قومسه‌ماق: بیرار کیمسه یاکه نرسه‌نی اېسلب، ساغینیب، اونی کؤریشگه، اونگه یېتیشیشگه آرزومند بؤلماق.

قویو: قودوق، چاه.

قؤپماق: اوتیرگن یاکه یاتگن جاییدن تورماق، تیککه تورماق؛ یوزه‌گه کېلماق، صادربؤلماق.

قؤرغان: دشمن هجومیدن سقله‌نیش اوچون استحکاملر، دیوارلر بیلن مستحکملنگن جای؛ قلعه.

قؤشنی: اویلری، یشش جایلری یانمه‌یان بؤلگن کیشیلر، عایله‌لر؛ همسایه.

قؤل کېلماق: قولَی، ماس، موافق کېلماق.

قؤللنماق: (قؤلله‌ماق فعلیدن مجهول نسبت)تطبیق اېتیلماق، ایشله‌تیلماق.

قؤلله‌ماق: یاقله ماق، یاردم، کؤمک، مدد بېرماق؛ تطبیق اېتماق، ایشلتماق.

قؤمسه‌ماق: عیناً قومسه‌ماق.

قؤنیم: قؤنیش یاکه توریش جایی؛ منزل.

قّیته‌قوریش: بیرار بنا، شهر، شونینگدېک دولت تیزیمینی قیته باشدن قوریش، آباد اېتیش، توزیش، اصلاحات کېلتیریش.

قیزیقیش: قیزیقماق، دقت- اعتبار بېرماق، دقت- اعتبار بیلن قره‌ماق.

قیغو: مصیبت، کلفت، غم-غصه.

قیلاووز: یؤل کؤرستووچی، رهنما.

ک

کانال: دریالر، کؤللر، دېنگیزلر آره‌سیده کېمه قتناوی اوچون قازیلگن سوو یؤلی.

کاهلیق: سُستلیک، بؤشلیک، سېکینلیک.

کاهن: غیبدن خبر بېریشنی، جانورلر آوازیگه قره‌ب فال آچیشنی دعوا اېتووچی، سحرچی.

کدخدایی: روزغارباشلیغیلیک؛ حکمرانلیک.

کرّ و فرّ: دبدبه، حشمت، کبر و هوا، شاوقین-سوران.

کِرکتر: فعل و اطوار، خصلت؛ بیرار نرسه‌نینگ اؤزیگه خاص کؤرینیشی، خصوصیتی.

کفالت: ۱) جوابگرلیکنی، مسؤولیتنی اؤز ذمه‌سیگه آلگن حالده ایشانتیریش؛ ۲) بیراونینگ اؤرنی‌گه بیرار مسؤولیتنی اؤز بؤینیگه آلیش.

کُفو: اؤخشش، تېنگداش، مانند.

کمال: تؤله‌لیک، یېتیکلیک، یېتیشگنلیک؛ مکمللیک، نقصانسیزلیک؛ علم، فضیلت. کواکب (بیرلیگی کوکب) یولدوزلر.

کوچ: قوت، زور، قدرت.

کوزه‌تماق: ۱) کېته یاتگن کیشی

بیلن خیرلشیش اوچون بیرار بیرگچه بیرگه بارماق؛ مشایعت، بدرقه. ۲) بیلیش، انیقلش مقصدیده سینچیکلب قره‌ماق، کؤزدن کېچیرماق؛ ۳) تعقیب قیلماق، قره‌ب تېکشیریب تورماق.

کولیکتیف: مقصد، فعالیت، منفعت‌نینگ عمومیلیگی بیلن بیرلشگن کیشیلر گروهی.

کومیدی: کولگیلی صحنه اثری.

کَون: بارلیق، موجولیک؛ دنیا.

کؤتریم: چیده م، تحمّل.

کؤتریملیک: چیده‌ملی و تحمللی.

کؤچ-کؤران: کؤچ نرسه‌لری، باشقه جایگه کؤچگنده بیرگه آلیب باریله‌دیگن روزغار بویوملری.

کؤچمه: بیرجایده تورمه‌ی دایم حرکتده بؤلگن، سیّار؛ مجازی، کؤچمه معنا.

کؤرستمه: قنده‌ی حرکت قیلیش، ایشلش لازملیگینی کؤرستووچی یؤل-یؤریق.

کؤرستوو: کؤرستیش؛ تیلویزیون آرقه‌لی کؤرستیله دیگن برنامه و پروگراملر.

کؤزقراچیغی: کؤز مردمی، مردمک.

کؤزقره ش: نظر، فکر، دیدگاه.

کؤزگو: آینه، مرآت.

کؤک رواق: آسماندن کنایه.

کؤل: کېنگ چوقورلیکده ییغیلیب قالگن سوو، طبیعی سوو حوزه‌سی.

کؤلم: بیرار ایش، فعالیت نینگ نینگ یاییلیش، قمره‌ش دایره‌سی، حجمی، سیغیمی، مقیاسی.

کیرپیچ: خشت.

کیفیت: ۱) نرسه‌نینگ صفتی، حالتی، قنده‌یلیگی؛ ۲) انسان‌نینگ روحی حالتی، وضعیتی.

کیمرسه: کیمسه، شخص، کیشی.

کیپورماق: کیریتماق، کیرگیزماق.

کېچیرماق: گناهیدن اؤتماق، عفو قیلماق.

کېچینمه: انسان‌نینگ روحی حالتی‌گه تأثیر قیله‌دیگن حس-تویغولر، اؤی-خیاللر.

کېز: معلوم وقت، شو وقت نینگ بیر قسمی، پَیت.

کېسیشیش/کېسیشماق: (کېسماق فعلی‌نینگ بیرگه‌لیک نسبتی) یؤنه‌لیشده بیر-بیریگه دوچ کېلیب اؤتماق (یؤل، چیزیق و شو کبیلر حقیده.)

کېلیشگن: بؤی و بستی چیرایلی، خوش بیچیم، موزون قد، سروقامت.

کېنگش: صلاح، مصلحت، مشوره؛ ۲) ییغیلیش، مجلس؛ ۳) معلوم بیر تشکیلات، سازمان یا اداره نینگ مشورت ارگانی.

کېنگشماق: مصلحت، مشوره قیلماق؛ بیرار مسأله‌نی بیرگه‌لیکده حل قیلیش.

گ

گرانجان: خوش یاقمس، تنبل، آغیر طبیعت، سېکین حرکت قیلووچی، دنگسه، یلقاو.

گرانجانلیق: آغیرلیک، آغیرطبیعت‌لیک، تنبللیک، دنگسه‌لیک. گِرد کېه‌لک بؤلماق، مهربانلیک یاکه خوش آمدگوییلیک بیلن اطرافی‌ده اَیلنماق.

گرو: قرض یا ببریلگن وعده‌نینگ قَیتریلیشیگه، بجریلیشیگه ضمانت صفتیده قالدیریلگن یا آلیب قؤییلگن نرسه؛ شرط

گزارش: اؤتیش، حکایه اېتیش، خبر بېریش.

گینه خوانلیک: گینه (کینه) اظهار قیلماق، دلده بار کینه‌لرینی آچیق- آیدین اَیتیش، تؤکیب سالیش.

ل

لابُد: بیرار ایش‌نینگ البته بؤلیشی، ضرورلیگینی تأکیدلش اوچون قؤلله‌نه‌دی؛ ناچار، ناعلاج، ناگزیر.

لالا: یاروغ، روشن، ییلتیلله‌گن.

لایحه: بنا، انشاآت، ماشین و شو کبیلرنی قوریش یاکه تیکلش اوچون ایشلنگن چیزمه، ربجه، ربجه، طرح، نقشه؛ پروژه.

لطف: مهربانلیک، یومشاقلیک، یخشیلیک.

لمعه: یالقین، پارلاقلیک، ییلتیللش.

لوء لوء: دُر، مَروارید.

لوحه: سیللیقلشگن تاش یاکه فلز تخته؛ خاطره یاکه قیسقچه تارخی معلومات یازیب، بیرار جایگه اۉرنتیب قۉییلگن تاش یاکه فلزی تخته و اونگه یازیلگن خط؛ بیرار واقعه، حادثه حقیده‌گی کیچیک اثر یاکه پرچه؛ کۉرینیش، منظره.

لیمفه توگونی: آدم یا حیوان گوده‌سیده‌گی تۉقیمه و حجره‌لر آره سیده‌گی بۉشلیقنی تولدیرووچی و تۉقیمه بیلن قان اۉرته‌سیده ماده آلماشووینی تأمینلب تورووچی شفاف سویوقلیک.

م

مؤنس: یقین، سرداش، همدم.

مات: شطرنج اۉیینیده شاه‌نینگ رقیب دانه‌سی هجومیدن حمایه تاپالمه‌ی قالگن یوتقیزیش حالتی؛ مات بۉلماق. کۉچمه معناده، مناظره، تارتیشوولرده ییننگیلماق.

ماتیریال: بیرار مقصد اوچون کیره‌کلی خام اشیا، ماده؛ اساس یاکه دلیل وظیفه‌سینی اۉته‌یدیگن معلومات، منبع و شو کبیلر؛ گزلمه، متاع، تکه.

ماجرا: حادثه، واقعه، خطرلی ایش؛ کیشی‌نینگ باشیدن کیچیرگنلری، سرگذشت.

ماسلشتیرماق: (ماسلشماق فعلیدن آرتیرمه نسبتی) ماس قیلماق، موافقلشتیرماق.

ماسوا: اوندن باشقه، اوندن تشقری؛ ماسوی الله: الله‌دن باشقه.

مبتلا: گرفتار، دوچار، ایلینگن، توتیلگن.

مبعوث: یوباریلگن، وکیل ایتیلگن .

مبهم: ناانیق، چیگل؛ مبهم جواب.

متشرّع: شریعت یۉلیده‌گی، دین و شریعتگه محکم اعتقادلی شخص

متصوف: تصوف و درویشلیک اظهار قیله‌دیگن شخص؛ تصوف اهلی.

محاسبه: حسابلش، بیراو بیلن بحساب کۉریش.

محاکمه: بیر خلاصه‌گه کیلیش اوچون کۉچیلیک‌نینگ فکرینی آلیش؛ بیراو بیلن محکمه‌گه باریش، دعوالشیش.

محدودیت: چیگه‌ره‌لنگنلیک، چیکلنگنلیک.

محرّر: یازگوچی، تحریر قیلووچی.

محل: جای، اۉرین؛ وقت، زمان، فرصت.

مخمّس: بیشلیک، هر بندی بیش مصراعدن عبارت بۉلگن شعر قالبی.

مدرّس: درس بیرووچی، معلم، استاد، اۉقیتووچی.

مدعا: ادعا قیلینگن، دعوا قیلینگن، آرزو قیلینگن، ایستلگن.

مرآت: آینه، آیینه.

مربَّع: تۉرتلیک؛ هر بندی تۉرت مصراعدن عبارت بۉلگن شعر قالبی؛ (هندسی شکل) تۉرت بورچک.

مرعی: رعایه ایتیلگن، نظری اعتبارگه آلینگن.

مرید: طلب ایتووچی، ایستاوچی، ایرگشووچی؛ تصوفده بیرار پیر، شیخگه ایرگشووچی، قۉل بیرووچی.

مزخرف: ساخته، قلبکی، یالغان؛ یالغان؛ اوستی یلتیراق تگی بۉش؛ معناسیز سۉز.

مستزاد: آرتیریلگن؛ بدیع اصطلاحی‌ده هر مصرع‌نینگ آخریده وزندن تشقری بیر یا نیچه سۉز کیلتیریله‌دیگن شعر قالبی.

مسخّر: تسخیر، ضبط قیلینگن، اۉزیگه قره‌تیلگن، فتح ایتیلگن.

مسدّس: آلتیلیک، هر بندی آلتی مصراعدن عبارت بۉلگن شعر قالبی.

مشتاقلیق: کۉپ شوق و اشتیاقلی بۉلیش، آرزومندلیک؛ بیرار نرسه یا کیشیگه بۉلگن چیکسیز میل و رغبت.

مَشقّت: قیینچیلیک، رنج و محنت.

مصلحت: بیرار ایش و اونی قنده‌ی عملگه آشیریش حقیده‌گی فکر، ملاحظه، مشوره، کینگش.

مضبوط: ضبط اېتیلگن، قۉلگه آلینگن؛ خاطریده سقلنگن؛ محکم قیلینگن، بېکیتیلگن، مستحکم.
مطایبه: هزل، هزللشیش.
معاش: تیریکچیلیک، یشش، تیریکچیلیککه کېره‌کلی نرسه‌لر.
معاش قیلماق: تیریکچیلیک قیلماق، حیات کېچیرماق.
معجزه: باشقه‌لر خودّی اۉشه نرسه‌نینگ بجریشیدن عاجز بۉلگن خارق العاده ایش، عمل؛ پیغمبرلرنینگ رسالتلرینی تصدیقلاوچی اولردن صادر بۉله‌دیگن خارق العاده عمل.
معراج: شاتی، نروان، یوقاریگه یکۉتریلیش اسبابی؛ کۉککه کۉتریلیش.
معرفتپرور: معرفت اوچون کوره‌شووچی، معرفت حامیسی، طرفداری.
معظم: بویوک، اولوغ؛ بویوک ایش، آغیر ایش.
معلول: ناساغ، کسل، علتلی.
معمّا: بېرکیتیلگن، معناسی بېرکیتیلگن سۉز؛ قیینچیلیک.

معیشت: زنده‌گانی، تیریکچیلیک، یشش
معیوب: عیبلنگن، عیبلی، عیبی بار.
مغلق: بېرکیتیلگن، توشونیلیشی قیین بۉلگن سۉز .
مقال: خلق نینگ کوزه تیشلری محصولی بۉلگن حکمتلری عباره؛ ضرب المثل، آته‌لر سۉزی.
مقام: درجه، مرتبه، منصب، چوکی
مقرّر: یوز بېریشی، بۉلیشی انیق بۉلگن، ثابت بۉلگن.
مقوّس: قوسگه اۉخشه‌گن، یای، کملَککه اۉخشه‌گن؛ قیریلگن، اېگیلگن.
مقیم: بیر یېرده دایمی تورووچی، توب جایلی.
مکان: جای، توررجای، اۉرین.
ملامت: عیب تقیش، یمانلش، آبروسیزلنتیریش.

ملّت: شریعت، مذهب؛ بیر دین پیرولری؛ بیر مملکت بیر دولتگه تابع بۉلگن خلق.
مُلک: مملکت، دولت، پادشاهلیک، مال و ملک، کۉچمس بایلیک، یېر.
ممتاز: سره‌لنگن، سره‌لنیب سَیله‌نیب آلینگن، اجره‌تیلگن؛ کلاسیک.
منطق: سۉز، سۉزلش، سۉزلش و دلیل کېلتیریش میزانی؛ منطق علمی.
منفعل: خجالتلی، اویلگن؛ تأثیرلنگن.
منگو: ابدی، دایمی، جاودان.
مهیّا: حاضر، آماده، تیّار، موجود.
میثاق: عهد و پیمان.
میسّر: آسانلیک بیلن یوزه‌گه چیققن، حاصل بۉلگن، قۉلگه کېلگن.
مېنسیماق: (فقط بۉلیشسیز فعلده) اعتبارسیزلیک و پست نظر بیلن قره‌ماق.
مېنگ: کتّه قاره خال.

ن

نادر: کمیاب، کم تاپیله‌دیگن؛ یگانه، تېنگی یۉق.
نار: ۱) انار؛ ۲) اۉت، آلاو، مجازاً دوزخ.
نازل: توشگن، اینگن.
ناموس: ۱) کیشی‌نینگ اۉز آبروسینی اولوغلش و ارداقلش حس-تویغوسی؛ دیانت، وجدان. (ناموس و غیرتی بار آدم محنتدن قۉرقمه یدی.) ۲) خجالت تارتیش حس-تویغوسی؛ اویت، اندیشه، شرم، حیا، عار. ۳) قیز پاکلیگی، عفت، قیزلیک.
ناموس سیزلیک: ناموس سیز سۉزیدن بېلگی آتی.
ناموس سیز: عاری، دیانتی، وجدانی یۉق؛ عارسیز، وجدانسیز. اویَتی یۉق، اویت-اندیشه نی بیلمه یدیگن؛ شرمسیز؛ بېحیا.
نُبوّت: خدانینگ الهامی بیلن غیب یاکه کېله‌جکدن خبر بېریش، پیغمبرلیک.
نجابت: حرمتگه سزاوارلیک، اولوغوارلیک، اصل زاده‌لرگه منسوبلیک.

نژاد: اصل، نسب، عرق.

نسب: یقینلیک، قرینداشلیک.

نشر: یاییش، ترقه تیش.

نطق: فکرنی سؤز آرقەلی افادەلش قابلیتی، مهارتی. عملدەگی، سؤزلشوو جریاندەگی تیل.

نفرت: قتیق غضب، جیرکنیش تویغوسی، غضب ارەلش جیرکنیش.

نفس: شخص، وجود، گودە، تن؛ کیشیده تورلی معیشی آرزو-هوسگه بؤلگن طبیعی میل، ایستک.

نگونسار: آستین-اؤستین، آغدریلگن.

نوره ماق: ایسکیریب یا طبیعی کوچلر تأثیریده ییمیریلماق، بوزیلماق، ییقیلیب توشماق، تؤکیلماق.

نیگیز: بیرار نرسه نینگ همه اوستکی قسمینی کؤتَریب تورەدیگن آستکی قسمی؛ تهداب، بنیاد؛ ریشه.

و

واویلا: ماتمده ایشلتیله دیگن اچینیش و افسوس بیلدیره دیگن سؤز.

وبا: قیتَریب، ایچ کېتیب کیشینی تیز هلاک ایته دیگن یوقوملی کسللیک؛ کؤلَرا.

وجه: یوز، بیت، چهره؛ سبب، یؤل، بهانه؛ جهت؛ پول معناسیده هم قؤللەندی.

وریانت: لایحه، پلان، علمی، ادبی اثر، ماشین و شو کبیلرنینگ باشقچه ایشلنگن توری، باشقه خیل ایشلنگن نسخەسی.

وعظ: دینی مضموندەگی نطق؛ پند، نصیحت، اؤگیت.

وقایه/ وقایت: سقلش، بیراونی یمانلیک و آفتدن اسرەش.

وقوف: بیلیش، بیلیشلیک، خبردارلیک.

وجاهت: آدم نینگ بیچیم و تشقی کؤرینیشی، قیافەسی. منصب و مقامگه ایریشیماق، عزت و حرمت؛ چیرایلی‌لیک، گؤزللیک.

وجاهتلی: گودەلی، صولتی زؤر، صلابتلی؛ عزت-حرمتگه ایگه؛ چیرایلی و گؤزل.

ویجیرلشماق: (ویجیرلماق فعلی نینگ بیرگه لیک نسبتی) ویجیر-ویجیر سَیره ماق، چوغورلماق (بعض قوشلر حقیده.)

ویروس: یوقوملی کسللیکلرنی قؤزغتووچی میکروبلر.

وازکېچماق: ایگەلیک یاکه فایدەلنیش حقوقیدن کېچماق؛ اؤتماق. یوز اؤگیرماق، قَیتماق.

واقعلیک: عینی، موجود حقیقت؛ عینی شرایط، عینی محیط.

والا: یوقاری، یوکسک، بلند مرتبەلی.

هـ

هجو: بیر کیشینی یمانلش، عیبلرینی ایتیش.

هزل: کؤنگیل آچیش، ابرمک، قیزیقچیلیک اوچون اته یین یالغاندَکمیگه قیلینگن حرکت یاکه ایتیلگن گپ؛ بجریلیشی قیین بؤلمەگن آسان ایش.

هلاکت: فاجعەلی اؤلیم، قیریلیش؛ اوریلیش یاکه بیرار نقصان طفیلی بوزیلیش، بیرار آفت نتیجەسیده ویران بؤلیش، کتّه فلاکت، برباد بؤلیش.

همدم: هم صحبت، یقین دوست، الفت.

هوا: آرزو، میل، ایستک، هوس؛ عشق، محبت.

هوا قیلماق: اوچیش، پرواز قیلماق؛ هوس، آرزو قیلماق.

هیکل: زور گودە، کتّه عمارت؛ بُت، مجسمه؛ شکل، کؤرینیش؛ بؤینیگه آسیلگن دعا، طومار.

هیموفیلی: کؤپینچه ایرککلرده اوچرەیدیگن تؤخته می قان آقیشی بیلن بېلگیلنەدیگن میراثی کسللیک.

ی

یات: قرینداشلیگی یؤق، بیگانه، ناتنیش، چېت.

یارغو: جزالش، عذابلش، مال-ملکینی مصادره قیلیش.

یارغی: جریمه؛ محکمه.

یارقین: یاروغ، یاغدولی، تینیق؛ کؤچمه معناده: انیق، روشن، یقّال.

یارماق: بیر نرسه مجروح قیلماق، تیشلب یرەلنتیرماق، جراحتلنتیرماق.

یاروماق/یاریماق: یاروغ، روشن بۆلماق؛ یشنه ماق، گُللەماق.

یازوق: گناه، عیب.

یازوقلەماق/یازغورماق: عیبلەماق، گناهکار قیلماق.

یازوو: یازیغ، خط، نامه، مکتوب.

یاغدو/یاقتو: یاریتووچی منبعدن ترەلووچی یاروغلیک، نور، یارقین.

یالقیز/یالنیز/یالغیز: بیرارته هم همدمی یۉق، بیر اۉزی، یکه، تنها.

یالقین: یالین، النگه، چۉغ، اوچقون.

یانا: ینه، تغین، باشقه، اۉزگه.

یاندەشوو: یانده شماق، یانمه-یان کېلماق، یقینلشماق؛ مایل بۆلماق، آغماق؛ مسأله گه، ایشگه بیرار معلوم نقطۀ نظردن قرەماق، مناسبتده بۆلماق.

یراقسیز: بیرار طلبگه جواب بېرمەیدیگن، بیرار مقصدگه ایشلەتیب بۆلمەیدیگن، بیرار نرسەگه یرەمەیدیگن.

یستنماق: ایاق- قۉلینی اوزەتیب، چۉزیلیب یاتماق؛ یسلنماق.

یسەماق: بیرار نرسەنی یوزەگه کېلتیرماق، حاصل قیلماق؛ قورماق، تیارلەماق.

یقّال: انیق، روشن، آشکارا، رویراست، برەللـه.

یک جهتلیک: کېلیشیش، بیرگەلیک، اجرەلمسلیک.

یوپتماق: ییغلشدن تۉختتماق، تینچیتماق، آووتماق؛ قیغو-المینی یېنگیللشتیریشگه اورینماق، تسکین بېرماق .

یورت: معلوم خلق، اهالی یشب تورگن جای، اۉلکه، مملکت، وطن.

یوغریلماق: بیرار نرسه بیلن تأمین اېتیلماق، بیرار نرسه قۉینیده بۆلماق؛ سوغاریلماق؛ قۉشیلماق، قاتیلماق.

یوکسک: بلند، یوقاری، یوقاری درجه ده گی، عالی.

یوکسلتیریش: یوکسلتیرماق، یوقاری کۉتریش، رواجلنتیریش.

یوکسلیش: یوکسلماق، بلندکۉتریلەبارماق، آسمانگه اۉرەلماق؛ رواجلنماق.

یۉرماق: توشنی تعبیر قیلماق.

یۉسون/یۉسین: بیرار نرسه یا ایش-حرکتنینگ یوزەگه کېلیش، عملگه آشیش طریقەسی.

یۉنەلیش: (یۉنلماق فعلینینگ ایش آتی) بیرار نرسەنینگ حرکتدەگی یۉلی؛ یۉل، آقیم.

ییاو: ییاغ، پیاده.

ییریک: حجمی، اۉلچملری جهتدن نسبتاً کتّه؛ اتاقلی، نفوذلی.

یېتکچی: باشلب، یېتکلب، اېرگشتیریب بارووچی؛ یۉلباشچی، رهبر.

یېتوک: جسمانی جهتدن تۉله رواجلنگن، کمالاتگه اېریشگن؛ بیلیملی، علملی، کتّه تجربه، بیلیم، مهارت آرتتیرگن؛ یوقاری سویەده ایشلنگن، پیشیق، پخته.

یېرتۉله: بنا آستیدەگی خانه؛ یېردن اۉییب قیلینگن تورر جای.

یېل: شمال، بیرار نرسه ایچیگه دملنگن هوا، گاز.

یېمیرماق: قۉپاریب، آغدەریب توشیرماق؛ نورەتماق؛ خرابەگه، ویرانەگه ایلنتیرماق؛ یۉق قیلماق، برباد قیلماق.